

מוסר ואתיקה בבריאות וברפואה על פי הראייה היהודית –

לקט נבחר של ערכים ומידות

מאת פרופ' אבשלום מזרחי

מסגרות הבריאות, שמירת הבריאות והרפואה ומתן ייעוץ בריאותי-רפואי ברמה גבוהה, מצויים תחת המטרייה של ערכי מוסר ואתיקה גבוהים ביותר ומשמשים "עמוד האש" בהווה היהודית.

על פי הראייה היהודית, העולם נברא מתוך הכרזת הבריאות לכל ברואי העולם: "בראשית ברא" (בראשית א, א). בשפה העברית המילים **בראשית** – **ברא** – **בריאות** נגזרו זו מזו וזו לזו.

על דעת כמה מחכמי היהדות, תשתית הרפואה קדמה לבריאת העולם.

כאשר סיים הקדוש-ברוך-הוא את בריאת העולם בששת ימי הבריאה, הוא סיים את במה שנאמר: "אשר ברא אלהים לעשות" (בראשית ב, ג). המילה "**לעשות**" היא מלשון "**לתקן**". משמע שהעולם לא נברא מושלם והיה צורך לתקנו.

על כך מצינו בתפילת שחרית את הפסוק המציין שהקדוש-ברוך-הוא מתקן מדי יום ביומו את היקום: "הַמְחַדֵּשׁ בכל יום תמיד מעשה בראשית".

לצורך בתיקון העולם כלל הקדוש-ברוך-הוא המרפא את האדם ממחלותיו. האדם החל ללקות במחלות – על פי דעת חלק מחכמי ישראל – לאחר שחטא האדם הראשון כאשר אכל מעץ הדעת. יש אומרים שמאז ועד היום בני האדם חולים ונזקקים לרפואה. העולם האידיאלי והאופטימלי שייעד הקדוש-ברוך-הוא לאדם הייה בגן העדן. אבל מכיוון שחטא האדם הראשון, הוא גורש מגן העדן וכאמור, מאז החלו תלאותיו ומחלותיו.

האדם מצווה בצו מהאלוהים לשמור על בריאותו.

שמירת הבריאות היא צו עליון – צו אלוהי גם לאדם וגם ליתר ברואי העולם.

כמה מובאות:

- **ובחרת בחיים – צו אלוהי:** צו זה מצינו כבר בספר דברים (ל, יט). שם נאמר: "הַעֲדֹתִי בְכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ, הַחַיִּים וְהַמּוֹת נִתְּנִי לְפָנֶיךָ, הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה, וּבִחְרַת בַּחַיִּים".
- **חובת שמירת תקינות הנפש:** חובה זו מצינו באמירה "וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשׁוֹתֵיכֶם" (דברים ד, טו).
- **אדם נולד בריא:** בהבנה זו, מעניינת היא אמירתו של הרמב"ם "והיות גוף האדם בריא מדרכי השם הוא... צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדים את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים הַמְּבַרְּקִים והמחלימים (הרמב"ם, משנה תורה, ספר המדע, הלכות דעות ד, א).
- **התמדה בהנהגת הבריאות:** הרמב"ם טבע מושג חשוב ביותר וקשור לצורך לשמור – ותמיד – על הבריאותי אמירתו זו היא שעל האדם "להתמיד בהנהגת הבריאות". התמדה בשמירת הבריאות היא ההגדרה הקולעת ביותר שיש בה כדי להחליף את המושג המקובל בעולם המודרני "רפואה מונעת". כל זאת מכיוון שהעניינו כאן היא הבריאות ולא הרפואה.

מתי החל האדם לחלות – גירסאות שונות

ישנן לפחות ארבע גירסאות שוניינן ממתי החל האדם לחלות:

- לאחר החטא הראשון – חטא עץ הדעת – לאחר גורש האדם הראשון מגן העדן, התחילו בעיותיו הבריאותיות והוא החל ללקות במחלות.

- גירסה שנייה טוענת שהופעת המחלות בעולם קרתה לאחר שניתן לו לאדם (לאחר המבול, בתקופת נח) את הבשר לאכלה. אכילת הבשר הולידה שורת מחלות – מאז ועד לימינו. זאת, מכיוון שהבשר אינו המזון הטבעי המיועד לאדם. מעניין הנתון המקראי שעד לתקופת נח בני אדם חיו מספר מאות שנים. מתקופת נח שנות חיי האדם ירדו לסביבות מאה שנים.
- על פי התלמוד, אברהם אבינו ענד אבן מרגלית על צווארו. כל מי שחלה היה מסתכל באבן זו היה ונרפא. על כך מצינו בבבא בתרא (טז ע"ב): "אבן טובה היתה תלויה על צווארו של אברהם אבינו, שכל חולה הרואה אותי מיד מתרפא". זו אחת מהגירסות מתי החל האדם להיות חולה. זאת ועוד, זו גם תחילתה של רפואת אבני המרפא.
- על בסיס הנאמר לעיל, אברהם אבינו היה הרופא הראשון בהיסטוריה של האדם.
- גירסה נוספת טוענת שהופעת המחלות בעולם קרתה בתקופת יעקב אבינו. על פי המקרא, יעקב היה החולה הראשון. רק כאן בתנ"ך מוזכרת לראשונה המילה **חולה**. כך נאמר ליוסף: "הנה אביך חולה" (בבראשית מח, א).

חובת שמירת הארץ – צו אלוהי וחלק מהפסיפס הרחב של בריאות האדם

כמה היבטים חשובים בנושא זה:

- שמירת הטבע היא אחת מערכי היסוד ביהדות.
- "כי לי הארץ (ויקרא כה, כג). הארץ שייכת לקדוש-ברוך-הוא. האדם הוא אורח בה. הוא קיבל את הארץ מהקדוש-ברוך-הוא לעבדה ולשמרה ברוח שנאמר "ויקח ה' האלהים את האדם ויניחם בגן העדן לעבדה ולשמרה" (בראשית ב, טז).

- "ראה את מעשה האלהים, כי מי יוכל לתקן את אשר עֲוֹתוֹ" (קהלת ז, יג). בשעה, שברא הקדוש-ברוך-הוא את האדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן, ואמר לו: ראה מעשֵי כמה נאים ומשובחין הן, וכל מה שבראתי, בשבילך בראתי. תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם תקלקל אין מי "שיתקן אחריך" (קהלת רבה ז).
- "כי תצור אל עיר ימים רבים להִלָּחֵם עליה לתפשה לא תשחית את עֵצָה לנְדָח עליו גרזן, פִּי מִמְנו תֹּאכַל וְאִתּוֹ לֹא תִכְרַת, כי אדם עץ השדה לְבֹא מִפְּנֵיךָ בַמִּצּוֹר (דברים כ, יט).

קיום מצוות היהדות – נוסחה לבריאות טובה ולחיים מאושרים

זהו קו בולט ביותר ביהדות. על פי האמונה היהודית, אדם ששומר את מצוות השם יהיה בריא וחיוו יהיו טובים.

כמה מובאות:

- בתפילת "שמע", שיהודי נוהג להתפלל אותה מִדֵּי יוֹם ביומו מספר פעמים, מצויה בה ראייה זו של הקשר שבין שמירת המצוות לחיים אידיאליים:

וזה לשון תפילת "שמע":

וזה הנוסח של תפילת "שמע": אם שמע תשמעו אל מצוותי אשר אנכי מצווה אתכם היום לאהבה את ה' אלוהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם. ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגןך ותרשך ויצהרך. ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת. הישמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלוהים אחרים והשתחוויתם להם: וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תיתן את יבולה ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה אשר ה' נתן לכם: ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם וקשרתם אותם לאות על ידכם והיו לטוטפות בין עיניהם. ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך: וכתבתם על מזוזות ביתך ובשערך. למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם כימי השמים על הארץ.

- על אותו משקל שמופיע בתפילת שמע, מצינו בספר ישעיה (א יט-כ): "אם תֹּאבוּ ושמעתם טוב הארץ תֹּאכְלוּ וְאִם תִּמְאָנוּ וְיִמְרִיתֶם חֶרֶב תֹּאכְלוּ כִּי פִי ה' דֹּבֵר".

פועל יוצא מראייה זו הוא שעתידו ואופי מסגרת חייו של האדם אינם נקבעים מראש, כפי שטוענת האסטרולוגיה. כמו כן, את עתידו של האדם לא ניתן לכוון על ידי שימוש באמצעים מאגיים (קמיעות למשל). חיי האדם תלויים אך ורק במידת שמירת מצוות הקדוש-ברוך-הוא, כמצוין לעיל.

- "בני תורתך אל תשכח ומצותי יצור לבך. כי ארך ימים ושנות חיים ושלוש יוסיפו לך" (משלי ג, א-ב).
- ועוד נאמר על שמירת מצוות התורה: "רפאות תהי לשדך ושקוי לעצמותיך" (משלי ג, ח).
- ובזוהר הקדוש נאמר: "גוף שבור אם יעסוק בתורה, ימצא רפואה בכל" (זוהר, שלח לך, כג).
- "לא ימצא רופא בבית יראי ה'" (הרמב"ן).

שמירה על אקולוגיה אישית – היגיינה אישית – ערך עליון ביהדות

ערך עליון ביהדות היא ההיגיינה האישית של האדם (הקשורה גם לאקולוגיה הסביבתית). על כך נכתב רבות בכתבים היהודיים.

להלן מספר מובאות נבחרות:

- נטילת ידיים חובה לפני ואחרי הארוחה:
- ◆ אמר רבי זריקא אמר רבי אלעזר: כל המזלזל בנטילת ידיים – נעקר מן העולם" (סוטה ד ע"ב).
- ◆ "כל האוכל לחם בלא נטילת ידיים – כאלו בא על אישה זונה" (סוטה ד ע"ב).
- "בשמו של ר' יוחנן נאמר: כל תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו – חייב מיתה, שנאמר: 'כל משנאי אהבו מות'" (משלי ח, לו).

- "מִלְבוּשׁ תַלְמִיד-חֶכֶם – מִלְבוּשׁ נָאָה וְנָקִי, וְאֶסוּר לוֹ שִׁמְצָא בְּבִגְדוֹ כְּתָם אוֹ שְׂמֹנֵינִית וְכִיּוֹצָא בְהֵן. וְלֹא יִלְבַּשׁ לֹא מִלְבוּשׁ מַלְכִים, כְּגוֹן: בְּגָדֵי זָהָב וְאֶרְגָּמָן שֶׁהַכֹּל מִסַּתְכָלִים בָּהֶם, וְלֹא מִלְבוּשׁ עֵנִיִּים שֶׁהוּא מִבְּזָה אֶת-לִוְבוּשָׁיו, אֲלֵא בְּגָדִים בִּינוּנִים נְאִים. וְלֹא יִהְיֶה בָשָׂרוֹ נִרְאָה מִתַּחַת מְדִיו, כְּמוֹ בְּגָדֵי הַפֶּשֶׁתָּן הַקְּלִים בִּיּוֹתֵר שְׁעוֹשִׂים בְּמִצְרַיִם; וְלֹא יִהְיֶה בְּגָדוֹ סְחוּבִים עַל-הָאָרֶץ כְּמוֹ בְּגָדֵי גִסֵי הָרוּחַ, אֲלֵא עַד עֶקְבוֹ; וּבֵית יָד שְׁלוֹ עַד רֹאשֵׁי אֲצַבְעוֹתָיו. וְלֹא יִשְׁלַשׁ טְלִיתוֹ, מִפְּנֵי שֶׁנִּרְאָה כְּגִסוֹת הָרוּחַ, אֲלֵא בִשְׁבֶת בְּלִבָּד אִם אֵין לוֹ לְהַחֲלִיף; וְלֹא יִנְעַל מִנְּעָלִים מְטֻלָּאִים טְלָאֵי עַל-גְּבִי טְלָאֵי בִימּוֹת הַחֲמָה, אֲבָל בִּימּוֹת הַגִּשְׁמִים מֵתֵר אִם הִיָּה עֵנִי. לֹא יֵצֵא מִבְּשָׂם לְשׁוּק, וְלֹא בְּבִגְדֵים מִבְּשָׂמִים, וְלֹא יִשִּׂים בְּשָׂם בְּשַׁעֲרוֹ; אֲבָל אִם מִשַׁח בָּשָׂרוֹ בְּבְשָׂם כַּדִּי לְהַעֲבִיר אֶת-הַזְּהָמָה – מֵתֵר. וְכֵן לֹא יֵצֵא יַחֲדֵי בְּלִילָה, אֲלֵא אִם כֵּן הִיָּה לוֹ זְמַן קָבוֹעַ לְצִאָתָּ בּוֹ לְתַלְמוּדוֹ. כֹּל-אֵלוֹ – מִפְּנֵי הַחֲשָׁד" (הַרְמַב"ם, מִשְׁנֵה תּוֹרָה, סֵפֶר הַמִּדְעָ, הַלְכוֹת דְּעוֹת, ה, ט).
- לְנִיקּוּן פּוֹלְחָנֵי חֲשִׁיבוֹת לֹא-מַעֲטָה לְבִרְיָאוֹת הָאָדָם: נִיקּוּן גּוֹפוֹ וְנַפְשׁוֹ. אַרְבַּע הֵן טוֹמָאוֹת שֶׁהָאָדָם חַיִּיב לְנַקּוֹת עֲצָמוֹ מֵהֵן עַל פִּי הַתְּפִיסָה הַיְהוּדִית: א. טוֹמָאָת חַיִּי הַמֵּין. ב. טוֹמָאָת מֵאֲכָלִים. ג. טוֹמָאָת שֶׁל נֹגַע הַצְּרַעַת. ד. טוֹמָאָת הַמֵּת.
- "מִרְחִיקִין אֶת הַמְּשָׁרָה מִן הַיֶּרֶק" (מִשְׁנָה, בְּבֹא בְּתָרָא, ב, י). וּמִפְּרֵשׁ רַש"י: "אֶת הַמְּשָׁרָה – מֵיָם שֶׁשׁוֹרִין בּוֹ אֶת הַפֶּשֶׁתָּן; מִן הַיֶּרֶק – שֶׁל מֵינֵי מֵאֲכָל, כְּרֹב וְשׁוּמִין וְכִרְשִׁין".
- "מִרְחִיקִין אֶת הַנְּבִלוֹת, וְאֶת הַקְּבֵרוֹת וְאֶת הַבּוֹרְסָקֵי מִן הָעִיר חֲמִישִׁים אִמָּה". (מִשְׁנָה, בְּבֹא בְּתָרָא, ב, ט) וּמִפְּרֵשׁ רַש"י: "מִשׁוֹם כִּיחַ רַע. אִף נִקְבַּע, שֶׁאֵין עוֹשִׂין בּוֹרְסָקֵי אֲלֵא לְמִזְרַח הָעִיר".
- "וְכִיּוֹן שֶׁהַמְּקוֹם הַמְּקוֹדֵשׁ, נִשְׁחַטֵּין בּוֹ זְבָחִים רַבִּים בְּכָל יוֹם, וּמַחֲתִינֵן בּוֹ בָשָׂר, וְנִקְטְרִין, וְנִרְחֲצִין בּוֹ הַקְּרִבִּים, אֵין סַפֵּק, שֶׁאֵילוֹ הַנִּיחּוּהוּ כְּפִי הַמְּצַב הַזֶּה בְּלִבָּד, הִיָּה רִיחוֹ כְּרִיחַ בְּתֵי הַמְּטַבְּחִים. וְלִפִּיכָךְ צִוּוּהוּ בּוֹ בְּהַקְּטָרֵת הַקְּטוֹרֶת פַּעֲמִים בְּכָל יוֹם, בְּבִקְרוֹ וּבֵין הָעֵרְבִים, כַּדִּי לְבַשֵּׂם רִיחוֹ וְרִיחַ בְּגָדֵי כָל הָעוֹבְדִים שָׂם. כִּבֵּר יָדַעַת אִמְרָם: מִרִּיחוֹ הֵיוּ מִרִּיחֵים כִּיחַ הַקְּטוֹרוֹת. וְגַם זֶה מִמָּה שֶׁמְקִיִּים יִרְאֵת הַמְּקַדָּשׁ". (הַרְמַב"ם, מוֹרָה נְבוּכִים, ג, מה).
- "מִנֵּין שֶׁמְבָרְכִין עַל הַיֶּיֶךָ? שְׁנֵאִמְרָ: כָּל הַנִּשְׁמָה תִּהְלֵל יְה" (תְּהִלִּים קָנ, ו). "אֵיזְהוּ דְּבַר שֶׁהַנִּשְׁמָה נִהְיֵת מִמֶּנּוּ, וְאֵין הַגּוֹף נִהְיֵת מִמֶּנּוּ – הוּא אֹמֵר זֶה הַיֶּיֶךָ" (בְּרַכּוֹת מַג ע"ב).

- "מרחיקין גורן קבוע מן העיר חמישים אמה. לא יעשה אדם גורן קבוע בתוך שלו, אלא אם כן יש לו חמישים אמה לכל רוח". ומפרש רש"י "את טעם ההרחקה: מפני המוץ, המזיק את בני העיר כשהוא זורה, וגם הזרעים הוא מייבש" (משנה, בבא בתרא, ב, ח).
- "מי שעשה מלאכה שיש בה אבק ועפר וכיוצא בהם – צריך להרחיק כדי שלא יגיע העפר או האבק לחברו, כדי שלא יזיקו. אפילו היתה הרוח הוא שמסיע אותנו בעת שעושה מלאכתו, ומוליכה את העפר או נעורת הפשתן והמוץ וכיוצא בהם, ומגיעתם לחברו – הרי זה חייב להרחיק, כדי שלא יגיעו ולא יזיקו, ואפילו על ידי הרוח המצויה, שכל אלו כמי שהזיקו בחציו הם" (הרמב"ם, משנה תורה, הלכות שכנים, יא, א).
- גם עשן מזיק לסביבה ולבריאות האדם בין התקנות לשמירת איכות החיים בירושלים נאמר "שאינ עושין בה כְּבִשׁוֹנוֹת" (בבא קמא פב). ומסביר רש"י: "משרפות סיד לקדרות. עשן משחיר את החומה וגנאי הוא". בתוספתא לבבא בתרא (א, ז) נאמר: "מרחיקין את הכבשונות מן העיר חמישים אמה".
- "הנהרות והמעיינות שמושכין – הרי הן של כל אדם" (תוספתא בבא קמא, ו, טו). המים הם רכוש הרבים ומכאן שעל הפרט להימנע מלזהם אותם.
- "וּכְבֵּס בַּגְדוֹ וְטָהַר" (ויקרא יג, ו).
- "וּכְבַּסְתֶּם בַּגְדֵיכֶם... וְטָהַרְתֶּם" (במדבר לא, כד).
- רחיצת הגוף היא דבר חשוב ביותר לשמירת ההיגיינה האישית. עומק המחשבה בנושא זה מובא בפסוק "ורחץ את בשרו במים" (ויקרא יד, ט). את זה פִּרְשָׁה הגמרא: "שלא יהא חוצץ בין בשרו למים" (בבא בתרא פב ע"א). משמע, שירחץ ממש את גופו ולא דרך משהו שחוצץ אותו כמו למשל בגד, וכדומה.
- את הילד הנולד נהגו לרחוץ במים: "ביום הולדתו אותו" (יחזקאל טז, ד). בתקופה מאוחרת יותר נהגו הנשים לרחוץ את ילדיהן גם ביין (ראה תוספתא שבת יג, יג).
- בזמן הקדום סימן כבוד היה להגיש מים לאורח על מנת שירחץ את רגליו. כך למשל, אנו מוצאים את אברהם מקבל בפתח אוהלו את שלושת המלאכים: "יִקַּח נָא מַעַט מִיַּם וּרְחֲצוּ רַגְלֵיכֶם" (בראשית יח, ד).

מובאות אחרות באותו נושא ניתן למצוא במספר מקומות נוספים בספר בראשית: יט, ב; כד, לב; מג, כד.

- עבודת העבד או השפחה הייתה לרחוץ את רגלי האדון: "ותאמר הנה אמתך לשפחה לרחוץ רגלי עבדי אדוני" (שמואל, א', כה, מא).
- ממנהג זה התפתחה חובת האישה להדיח את רגלי בעלה במים (ראה תוספתא יומא ה, ה).
- תלמיד היה חייב לרחוץ את ידי רבו. על כך מצאנו במלכים (ב', ג, יא), כאשר אלישע בן-שפט יצק מים על ידי אליהו הנביא.
- אדם בשובו לביתו, הדבר הראשון שנהג לעשות היה לרחוץ את רגליו: "ויאמר דוד לאוריה רד לביתך ורחץ רגליך" (שמואל, ב', יא, ח).
- רחצת הרגליים העסיקה את הנשים אפילו בחלום: "פשטתי את כתי אִיכָּה אלבשנה, רחצתי את רגלי אִיכָּה אטנפם" (שיר השירים ה, ג).

תזונה – לב ליבה של הבריאות

חכמי היהדות לדורותיהם, הדגישו את חשיבותה של תזונה בכלל ותזונה טבעית בפרט כערכים חשובים ביותר בשמירת הבריאות ובטיפול בבעיות בריאותיות שונות.

להלן כמה דוגמות להתייחסות היהדות לנושא חשיבות התזונה בבריאות האדם:

- "והיו פריו למאכל ועלהו לתרופה" (יחזקאל מז, יב).
- הצומח משמש כמזונו העיקרי של האדם. באותה מידה חלקי צמחים שונים משמשים תרופות למחלות האדם.
- "הידיעה בכוחות המזונות קרוב יהיה זה מהיותר מועיל בידיעת הרפואה, בהיות הצורך אל המזון תמיד, לעולם, בעת הבריאות ובעת החולי" (הרמב"ם, פרקי משה ברפואה, המאמר העשרים, 2).
- "אנו כת הרופאים, אמנם נכוין במאכלים לקבל תועלת מהם ולא לתענוג" (הרמב"ם, פרקי משה ברפואה, המאמר העשרים, 5).

- "רוב מחלות הגוף וחולשתו תלויים בעיכול המאכל" (קצור שולחן ערוך לב, ב).

מחלות האדם מתחילות במרכיב הנפשי-רוחני שלו

רוב, מחלות הגוף מתחילות בְּרוּחַ. בזהר הקדוש נאמר: "כל מי ששומר פיו ולשונו יזכה לרוח הקודש". מכיוון שאין רבים כאלה, מעטים הם בני האדם בעלי רוח קודש. מרבית בני האדם לא מקפידים מה שהם מכניסים לגופם ומה שהם מוציאים מן הפה במלל שיפתותיהם. מזון גשמי ומזון רוחני נכונים, הם נוסחה לבריאות טובה. לא תמיד מושלמת, אך לפחות טובה ויציבה.

ערכי המוסר – ערכים ומידות גלובליים חשובים לכל מסגרות חיי האדם

האמת ניתנת להאמר שהמוסר הרפואי אינו שונה מהמוסר הגלובלי – היום-יומי. זה האחרון, המנתב את האדם בחיי היום-יום שלו.

אפשר לומר שהקודים המוסריים של חיי היום-יום הם למעשה אותם קודים אשר עליהם נבנית האתיקה – תורת המידות הטובות.

הקוד האתי הרפואי בא לשמש כ"זכוכית מגדלת" המאפשרת לראות לעומק ולרוחב לרופא עצמו ולאחרים בסביבתו, שאכן הוא מיישם את ערכי המוסר בעבודתו הרפואית.

לא אחת, הקוד המוסרי/האתי של הרופא דורש יותר התייחסות, מסירות ודייקנות מאשר קוד אחר אשר משרת את האדם בתחומים אחרים של שגרת חייו.

הכללים בקודים האתיים הרפואיים נוקשים יותר, תובעניים יותר, מחמירים יותר ודורשים יותר ממסגרות של אחריות ומקצועיות מאשר הנדרש בתחומי חיים אחרים. כאן, אין מקום לטעויות, אין מקום לתאונות וכדומה. אי-קיום של הנדרש בקוד האתי רפואי, עלול לעלות בחיי האדם. כידוע חיי אדם. הם מהערכים העליונים ביותר ברוב תרבויות האדם.

הקודים המוסריים ביהדות תפורים לכל בני אנוש. למעשה, הם מתבססים על המשמעויות העמוקות של עשרת הדברות.

כך למשל, הדיבר "לא תרצח", מקבל באתיקה הרפואית משמעות עצומה. הוא מהווה כחרב פפיות לכל רופא – כמעט בכל צעד וצעד שיעשה בעבודתו.

מתוך הכרה בחשיבות האחריות המקצועית והמוסרית בעבודה הרפואית, האתיקה הרפואית, בשעריה של המאה העשרים ואחת, מקבלת מקום נכבד ביותר בחינוך סטודנטים בבתי ספר לרפואה ובמכללות להכשרת מרפאים הוליסטיים. כל זאת בצד מעקב ופיקוח על עבודת הרופא על ידי ארגונים, וועדות אתיות שונות והמחוקק עצמו.

הראייה היהודית על רפואה, רופאים ואופן עבודתם הרפואית, מבוססת על ערכי מוסר גבוהים ביותר. ערכים ומידות אלה משמשים כ"עמוד האש" שלאורם צריך כל רופא ללכת.

בהמשך יובאו קווים בולטים, חשובים ומעניינים בפסיפס הבנה מוסרית ואתית זו בכלל בראייה היהודית, בפרט.

המובא במאמר זה עוסק אך ורק ברופא עצמו, או בחולה עצמו, ודרכי התנהלותם. אין במאמר זה כל נגיעה במוסר ובאתיקה של תחומי רפואה שונים, כמו למשל, השתלת אברים, פריון חוץ-רחמי, הפלות, שימוש בתאי גזע, ניסויים בבני אדם ובבעלי חיים, דילול עוברים, השתלות, ועוד ועוד. מאמר זה בעיקרו עוסק בפן האנושי של הרופא ועשייתו.

המוסר על פי אמות המידה של בן-סירא

מעניינת התייחסותו של בן-סירא למוסר. ראייתו של בן-סירא תואמת את הראייה האנושית – גלובלית, כאשר המסר הקשור לרפואה טמון בה עמוק.

כמה פרטים חשובים ומעניינים להרחבת הידע בנושא "ספר בן סירא" ומגמותיו.

הספר זכה לשורה של שמות "בן סירא", "חכמת בן סירא", "משלי בן סירא", "ספר בן סירא השלם", ועוד. זהו אחד החשובים שבספרים החיצוניים, מבחינת תכניו החשובים. הספר הפך להיות פופלרי הן בקרב היהודים והן בקרב הנוצרים.

הספר נכתב בצורה מליצית דוגמת ספרי תהלים ומשלי. מטרת הספר היא להחדיר לקורא בו יראת שמיים ודרך ארץ. לכן, המוסר קיבל בספר תשומת לב גבוהה ביותר, אל מול מצוות מעשיות כמו למשל, שמירת השבת.

כך למשל, על פי בן סירא החוכמה היא אלוהית וכל אדם ואדם מקבל את חלקו על פי מידתו: צדיקים יזכו לקבל הרבה חוכמה ורשעים יקבלו רק קמצוץ ממנה.

הדעה הרווחת היא שהספר נכתב בירושלים במאה השנייה לפני הספירה.

כתב את הספר שמעון בן ישוע בן אליעזר בן סירא. הוא היה סופר ומושל ירושלים. הוא היה בן דורו של שמעון בן יוחנן הכהן, המוכר יותר בשם שמעון הצדיק.

הספר, שנכתב בעברית תורגם לשפות אחרות כמו למשל ליוונית.

הקטע המובא להלן הוא מספר "בן-סירא השלם" (עמוד 25), מאת משה צבי סגל, הוצאת מוסד ביאליק, מהדורת תשנ"ז (1997).

המובא בקטע זה מתמקד במוסר הדם. ערכים שראויים ליישום על ידי כל אדם ואדם:

המוסר דורש מהאדם שישלוט ביצרו ייכבוש את תאוותיו, אבל לא שייגזר מהנאת העולם הזה ושימית את נטיותיו הטבעיות. המוסר מחנך את האדם לעשות את כל מעשיו בהשכל ודעת, במתינות וסבלנות, במידה ובמשקל, כדי שמעשיו יביאו לעצמו ולאחרים את התועלת הדרושה. וכך מלמד בן-סירא לעצור את התאוות ("מוסר נפש" יח כט; וא-ג) להיות זהיר ומתון בדיבור ("מוסר פה", כנ ז), להישמר מזוללות וסובאות ("מוסר לחם ויין" בן-סירא, לא יח), להבדיל בין בושה טובה לבושה רעה ("מוסר בשת" בן-סירא מאכ, דכב ואילך). הוא מלמד את תלמידיו זהירות ופקחית מעשית בנוגע לאמונה באוהב (בן-סירא ה-ז), בהתעסקות במסחר (יא יא-יב), בהלואות וערבות (כט א-כג). בחורשת הירושה לבנים (בן-סירא לג כב-כז). בהנהנה עם עבד (לג כח-לו). בשאלה בעצה (בן-סירא לז ז-כא), בבקשת רפואה למחלה (בן-סירא לח א-יה), באבל על המת (לה יו-כה) וכדומה בכל העניינים היומיומיים הללו מראה לנו ב"ס את שני הצדדים של המטבע, ומזהיר אותנו שלא נהיה פזיזים ונמהרים וקיצוניים, אלא שנלך בשביל האמצעי. אופייני הוא להשקפות ב"ס שאחרי פרשה ארוכה של דברים קשים מאד נגד העשירים, שהם בעיניו עריצים ורשעים וצבועים ונוכלים האוכלים את העני העניו בכל פה, הוא מרגיש הכרח להוסיף בסוף הסתייגות והגבלה לדבריו הקודמים (כ-סירא יג כח):

טוב העוֹשֵׁר אִם אֵין עוֹן וְרַע הָעוֹנִי עַל פִּי זָדוֹן

כלומר לא כל העשירים הם רשעים, ולא כל העניים הם צדיקים, ואת העושר והעוני צריך להעריך לפי מקורם ותוצאותיהם. תכונה זו של מתינות ושיווי המשקל, של התרחקות מקיצוניות והפרזה, של התחשבות עם הטבע האנושי ודרישות החיים והחברה, היא טיפוסית לתורת המוסר של ב"ס, בתכונה זו הוא תלמיד נאמן לתורת המוסר של ספר משלי, ורבו המובהק של המוסר המקובל ביהדות התלמודית והדומה בפרט זה למוסר האידיאלי של היוונים.

[37] אולם המתינות והפשרנות שאנו מוצאים אצל ב"ס הן רק בכל הנוגע לחובות האדם לעצמו. בחובות האדם למקום ובחובות הדם לחברו אין ב"ס יודע שום פשרות ושום ויתורים. בחובות אלו הוא דורש את הטוב המוחלט, את כל הצדק כולו, את האמונה והבטחון בה. את הענווה והחסד והרחמים ושאר המידות הטובות בכל שלמותן ומלואן, הוא דורש שהאדם ימסור את נפשו על הצדק (בן-סירא ד כח).

אכן, ראיית מוסר מעניינת – החשובה הראויה ליישום על ידי כל אדם ואדם באשר הוא.

האדם ניחן במידות המקנות לו רמת מוסר גבוהה – ראייתו של רבי נתנאל גִּירב פּיוּמִי

רבי נתנאל פיומי חי במחצית הראשונה של המאה השתיים-עשרה. הוא נולד וחי בתימן. הוא נפטר בשנת 1165.

בתימן הוא היה ראש רבני תימן בזמנו. פרט להיותו רב, הוא היה פילוסוף שגולת הכותרת של כתביו הוא הספר "גן השְׁכָלִים". הספר נכתב בשנת 1147 בערבית. בשפה זו נקרא הספר בשם "בוֹסְתָאן אֶלְעִקוּל". הספר תורגם לעברית על ידי רבי יוסף קאפח זצ"ל.

הספר – על שבעת פרקיו – הוא חיבור על מוסר ופילוסופיה – עמוק ומקיף.

בתוך אוצר מרשים זה של המחשבה היהודית הקשורה לפילוסופיה ומוסר המצויים בספר, מצאתי כחובה נעימה להביא לקורא מובאה מספר זה והיא העוסקת במארג תכונותיו של האדם.

וכך בספר מצוינות מאה ארבעים מידות נגדיות שטבע הקדוש-ברוך-הוא באדם. בין מידות אלה מצויות מידות טובות כאלה, שכאשר האדם יפעל לאורן בשגרת חיי היום-יומיום שלו, הוא יעלה אל-על במדרגות המובילות אל רמת מוסר גבוהה. עם רמת מוסר גבוהה כזו כל מסגרות חייו של אותו האדם יתפקדו כהלכה.

מידות/תכונות החיוביות, המצוינות בקטע זה זה (ומדגשות על ידי מחבר המאמר בטקסט המובא), אם ייבנה מהם האדם פסיפס של מידת יפות, הרי שפסיפס זה יכול להוות גם קוד אתי גם לרופא.

וזו לשון הכתוב:

וכך נתן באדם כמה מדות נגדיות רבות מאד, וכבר מנינו מהם מאה וארבעים מדות והנני מזכירם, והם **החכמה, והסכלות, והזכרון** והשכחה, **והזריזות והעלות, והנדיבות** והציקנות, **והאומץ ורכות הלב**, והיקצה והשינה, והתנועה והמנוחה, והכניסה והיציאה, והעמידה והשיבה, והדבור והשתיקה, **והרחמנות** והאכזריות, **והשמחה** והתוהו, והשחוק והבכי והאמת והשקר, **והכנות** והרשע **והיושר** והעול, **והענוה** והגאות, **והנאמנות** והבגידה והפרישות והיהירות והקנאה **והשלמות** והעזות **והבושה, וההסתפקות** והתאוה, והליאות **והיכולת, וצחות הדבור** והגמגום, והרעב והשובע, והצמאון והרויה, ההעדרות וההמצאות, העירום וההתכסות, הגנות **והשבה**, הטפשות **והפקחות, והכעס והרצון**, וקלות הדעת **והתבונה**, המהירות **והמתנינות**, ההעזה **והבושה**, והתאוננות **והפרישות**, ההשמדה **והנצירה**, האבוד והשמירה, והמרי **והמשמעת, הנאמנות** והכחש, ההסוס **וההחלטה**, המשגה **והנכונות, האִיבה והאהבה**, **האמונה** והכפירה, **המתנינות** והפחזות, הספל **והגדאות, החסד** והזרות, הפחד **והבטחון, החבור** והפרוד, **ההנחיה** וההטעיה, **התקוה** והיאוש, נשיאת העון והשילום, **הסליחה** והנקמה, **היראה** והפתיות, **וההדרכה** והתרמית, **והפקחות** והטמטום, **והחריפות** והטפשות, **והצדק** והעָל, **והרצון** והרכב, והזעם **וסבר פנים** והרפיון **והחזק**, וההשגחה וההתרחקות, החרדה **והשלווה**, ברות הלב והקשיחות, הגבהות **והשחות, החברות** והבדידות ההתייחדות **וההתרועעות, ההוראה** וההתכתשות. **העליצות** והעצבות, **העדינות** והקשיות, כללו של דבר רעות המרות טוב המדות, הרי אלו מאת וארבעים מדות כאדם, יכול להשתמש בכל מדה במקומה.

חידודי גימטריה ומשמעויות המילים והאותיות סביב חיים, בריאות, מחלה

ורפואה

לגימטריה – על פי דעת רבים – יש משמעויות רבות.

להלן לקט נבחר של חידודי גימטריה סביב מושגי הבריאות, המחלה והרפואה:

- אדם שחי על פי תורת משה, מקיים את כל הדינים והמצוות זוכה לאור, לביטחון, לשמחה ולעונג בחייו. זו דרך חיים המולידה בריאות **(דרך חיים** בגימטריה 292 = **רפואה)**.
- **רופא טוב** הוא **פארו** של הקדוש-ברוך-הוא (**אפור = רופא**, בחילוף אותיות). אך רופא שסומך על עצמו בלבד הוא רופא אפור (ג"כ חילוף אותיות של רופא). רופא אחרון זה עלול להיכשל, שכן הוא רואה בעבודתו רק מקצוע ולא שליחות. רופא טוב חש שהקב"ה מינה אותו כשליחו להביא ארוכה ומרפא לברואי עולם.

- צדיקים, רבנים ומקובלים שייכים לקבוצת הרופאים הטובים. תפילות וברכות שהם מעניקים לפונים אליהם מולידים בריאות. לתמיכה המילולית – כוחות ריפוי כבירים ועצומים – "אנרגיות חיוביות" בעגת הרחוב בימינו. הקדוש-ברוך-הוא נתן לאותם אנשי רוח **פה-תורה** (שהיא **תרופה**). צדיק מרפא מלמעלה ורופא טוב מרפא מלמטה.
- **מחלוקת** מולידה מחלה. האדם הנבון בורח ממחלוקת. מחלוקת מושכת אמירות והתנהגויות שליליות: רוגז, כעס, קטטה, ריב, מדון, עצבות, כוחניות, ועוד. כל אלה עלולים להוליד חולי. **מחלוקת**, אותן האותיות **חלק-מות**.
- **האהבה** היא התרופה האידיאלית שקמה לו לאדם. להיות עטוף באהבה יש בזה משום להיות קרוב לשלם – לבריאות טובה ושלמה. יש בה גם הרבה ממידת החסד וממידת הרחמים. בזוהר הקדוש נאמר: "הכל נקרא אהבה ועל אהבה עומד הכל והשם הקדוש נקרא אהבה" (ואתחנן). ואכן, בגימטריה **אהבה** = 13. והשם המקודש בגימטריה הוא 26 שהוא **פעמיים באהבה**.
- הפועל רפא על כל ניסוחיה מופיעה בתנ"ך 68 פעמים. בגימטריה **חיים** = 68.
- את המילה חולי ניתן לגזור גם מלשון חולין, חלל. אדם החלול בנפשו ובגופו הוא אדם חולה. לכן, על האדם לסגור "חללים" – "חורים" – המופיעים בתשתית נפשית שלו. ובכך, יעלה האדם במעלות הבריאות השלמה.
כאשר אין האדם ממלא ואינו סותם את ה"חללים", שבנפשו בבינה ובדעת, אותם "חללים" מתמלאים במרכיבים רעילים ומרעילים שממשיכים לדרדר את בריאותו של האדם.
בימינו, אנו מדברים על "חור בהשכלה" כעל חסר בתשתית הבינה והדעת.
- תשע מאות ושלושה מיני מיתה נבראו בעולם. "תשע מאות ושלושה מיני מיתה באו בעולם שנאמר: למות תוצאות – תוצאות בגימטריה הכי הוו" (ברכות ח ע"א). כלומר, על פי חז"ל קיימות 903 מחלות (בגימטריה 903 = **תוצאות**). כאשר מוסיפים למספר המחלות את עשר האמרות שסביבן נברא ומתקיים העולם (עשרת הדיברות, עשר הספירות) מגיעים ל-913. וזו הבריאות (בגימטריה **בריאות** = 913).

- יש המונים שמונים ושלוש מחלות במניין הרפואה המערבית – מחלות הפוקדות את האדם. בגימטריה 83 = מחלה.
- בגימטריה חולה = 49. האר"י אמר שחולה הוא כנגד 49 שערי בינה. כדי להגיע ל-50 שערי בינה (המצב האידיאלי), חסר לו לאדם שער אחד. זהו מצב של בריאות מושלמת, אליה הגיע רק משה רבנו. כאשר העולם יהיה מתוקן יגיעו כל בני האדם לחמישים שערי בינה, העולם יהיה שלם וברואיו בריאים.
- הקדוש-ברוך-הוא מרעיף חמלה ורחמים על האדם. כך גם צריך לעשות הרופא בטפלו בחולה. מעניין ששלוש המילים מחלה – חמלה - החלמה נגזרות זו מזו וזו בזו.

פסוקים בראשי תיבות על בריאות

(מתוך תפילת העמידה)	"ברוך אתה ה' רופא חולי עמו ישראל"
(מתוך תפילת העמידה)	"רפאנו ה' ונרפא הודיענו ונושעה"
(תהלים קז, ל)	"ישלח דברו וירפאם"
(במדבר יב, יג)	"אל נא רפא נא לה"
(מתוך תפילת העמידה)	"והעלה ארוכה ורפואה שלמה לכל מכותנו"
(תפילה בימים הנוראים)	"תשובה ותפלה וצדקה מעבירים את רוע הגזירה"

פסוקים בראשי-תיבות על מחלה

(איוב ז, טז)	"מאסתי, לא-לעולם אחיה"
(תהלים כה, ז)	"חטאות נעורי ופשעי אל-תזכור"
(בראשית מט, יח)	"לישועתך קויתי ה'"
(תהלים ל, ח)	"הסתרת פניך הייתי נבהל"

על הרופא ביהדות – לקט מובאות על מעמדו ועל תפקידו

אלף פנים למוסר ולאתיקה הרפואית בראי היהדות.

להלן כמה מהנבחרים שבערכי מוסר ואתיקה אלה:

- הקדוש-ברוך-הוא הוא המרפא את האדם: "אני ה' רפאך" (שמות טו, כו). האלוהים הוא "רופא כל בשר" (ברכות ס ע"ב) – "רופא הרופאים" – שאינו טועה לעולם. הצהרות אלה מצביעות על ההשגחה העליונה-האלוהית הפורשת את כנפיה על בריאותו של האדם וריפוי מחלותיו. הרופא – שהוא בשר ודם – ועלול לשגות, הוא **המתווך** בין החולה לבין האלוהים – שהוא הרופא האמיתי.

- והקדוש-ברוך-הוא נענה לאדם הפונה אליו בבקשה שירפא אותו.

שתי מובאות:

◆ "אני ה' רפאך" (שמות טו, כו).

◆ "שמעתי את תפילתך... הנני רפא לך: (מלכים ב' כ, ה).

- רופא טוב מאמין שהוא שליחו של הקדוש-ברוך-הוא. הוא מרגיש שהאלוהים מינה אותו להביא מזור לחולה. המינוי האלוהי לרפא ניתן לרופא בפסוק "יִרְפָּא יְרַפֵּא" (שמות כא, יט). כך רופא טוב הוא זה שהקדוש-ברוך-הוא יעד אותו למשרת רופא, והצלחותיו ברפואה אינן מעצם ידיעותיו אלא ממה שהטמיע בו הקדוש-ברוך-הוא.

- רופא טוב הוא בעל יכולת רוחנית גבוהה וקשור בכל נימי נפשו למצוות היהדות.

- רופא טוב יכנס אפילו לגהינום כדי לטפל בחולה שלו: "הטוב שברופאים לגיהנום" (קידושין פב ע"א).

- רופא טוב חייב להפיח בחולה תקווה ואמונה להחלמתו. עליו גם להתפלל לשלומו של החולה – והכל בנוסף למתן טיפול הרפואי-מקצועי עצמו.

- רופא טוב חייב להיות בעל תכונות נשגבות שהבולטות שביניהן הן: ידיעה עמוקה ומקיפה בתורת הרפואה ובסממני המרפא; נכונות לסייע לכל הנזקק לייעוץ רפואי; אדם שצניעות, חוסר התנשאות ענווה עד כדי התבטלות לפני שולחו ושליחותו ואהבת האדם הם מנת חלקו; הוא בעל יכולת קיבולת רבה של סבלנות וסובלנות; בעל יכולת להקשיב לחולה – ככל שירצה לומר את אשר עמו ועל ליבו. הקשבה זו מועילה הן להבנת שורשי החולי ובמקביל מסייעת לחולה להרפא. על כך נאמר בספר איוב (לב, ט): "אֲדַבְרָה וַיִּרְוַח לִי אִפְתַּח שִׁפְתֵי וְאָעֲנֶה".

- חובות וזכויות, מטלות וכוונות שונות נכתבו במקורות היהודיים סביב הרופא ועבודתו הרפואית.

בסיס ההבנה ביהדות שהאדם פונה לקדוש-ברוך-הוא שירפאו ממחלותיו ולא לרופא שהוא שיחו של האלוהים. וכך אנו מוצאים את הפנייה לאלוהים "רפאני ה' וארפא" (ירמיה ז, יד).

- ר' נחמן מברסלב אמר: "טוב מאד לאדם אם הוא סומך על השם יתברך שהוא טוב לכל המכות וכל מיני חולאות לרפואתם. הוא נמצא תמיד" (ליקוטי עצות, רפואה כ).

ועוד על תכונותיו וכוונותיו של הרופא בעשייתו הרפואית שמצינו במקורות היהודיים

כמה דוגמות נבחרות:

- "בני אם נפלת למשכב... הפקד ביד הרופא נפשך, כי לכך נברא וה' חלק לו מח'מתו" (בן סירא לח, 8).

- "אסור לדור בעיר שאין בה רופא" (ירושלמי, קידושין ד, ז).

- "כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו, אין תלמיד חכם ראשי לדור בתוכה: רופא ואומן וגו'" (סנהדרין יז ע"ב).

- "אל תדור בעיר דריש מתא אסיא" [שראש העיר – רופא] (פסחים קג ע"ב). פרש הרשב"ם: "מפני שטרוד ברפואותיו ואינו עוסק בצרכי צבור".

- "הגוף הוא העץ, הזבל הוא הסם, איש-האדמה הוא הרופא" (מדרש שמואל ד).

- "השם ברא רפואות מארץ יצמחו ואיש חכם יבין מה מעשיהם" (בן סירא ל).
 - "אָסְיָא דְמִגְן בְּמִגְן-מִגְן שְׁוֵה-רופא המרפא חנם, אינו שווה כלום; אסיא רְחִיקָא עֵינָא עֵוִיָרָא". פרושו: רופא רחוק, שאינו מכיר את החולה ואת מחלתו, הרי הוא כמו עיוור (בבא קמא פה ע"א).
 - האסכולה הרבנית חייבת לוודא שלרופא בקהילה יהיו הכישורים האנושיים והמקצועיים כאחד כדי שיוכל לתת ייעוץ בריאותי מועיל.
 - הרופא אחראי למעשיו. אם התנשא, היה פזיז בקביעתו וללא שיקול דעת מספיק וגרם בכך למות החולה, ייחשב כאילו "רצח במזיד". אם עשה זאת בשגגה, יוגלה לעיר מקלט. אם פגע בעֶבֶד, לא ייענש, אך העֶבֶד יצא לחופשי (שמות כא, כו-כז).
 - רופא – והוא גם כהן, שטעה – ולו בשגגה – אינו יכול יותר להרים את ידיו בברכת כוהנים. דהיינו: הוא פסול מלברך.
 - כל רופא חייב לנהוג בצניעות, עד כדי בושה, בהיותו עם החולה – אם בתישואול ובעיקר בטיפול עצמו ובעיקר עם חשיפת גוף החולה ומגע בו. חס וחלילה שלא ייסחף אחרי תאוות המין, שעלולה להיווצר בטיפול חושפני.
 - שכרו של רופא. על דעת החכמים הרופא צריך לכלול בשכרו רק ביטול זמן ושכר טרחה. לא יכלול רופא בשכרו מרכיב של תמורה עבור ההשכלה הרפואית שרכש.
 - מעניים, מבני משפחה, מידידים ומקרובים, הטיפול חייב להנתן חינם אין כסף.
 - מחירי התרופות. אסור שיהיו גבוהים מהראוי, גם אם הן נמצאות בכמות קטנה ויש דרישה דחופה לתיתן לחולה. תרופות לעניים מצווה לתיתן חינם.
 - עדותו של רופא במשפט פלילי, או אזרחי, או לפני דיינים – לשם קביעת פסיקה הלכתית, חייבת להינתן על ידי רופא המשלב ידע הרפואי עם אמות מידה מוסריות. שילוב זה של אמיתות רפואיות עם ערכי המוסר היהודי, היא הנוסחה האידיאלית שצריכה תמיד להישמע על ידי רופא בעדותו.
- על חלק מנקודות אלה ידובר בהמשך בהרחבה.

פיקוח על הרופאים

החוק היהודי תקן פיקוח על רופאים, כבר בימים קדומים ביותר. על כך מצינו כבר בתוספתא בבא קמא (ט, ג): "רופא אומן שריפא ברשות בית דין".

הדבר חוזר ברבים מספרי ההלכה החשובים (יורה דעה שלו, א). לא ברור אם ההרשאה היא לתת רישוי פורמאלי או רישוי לשם רישום רופאים. כמו כן, לא ניתן פירוט כיצד ועל מה ניתנה "הרשות לרפאות".

בתי הדין הרבניים אחראים לרמה מקצועית גבוהה ונאותה של רופאים העובדים בקהילה במתן ייעוץ בריאותי-רפואי. הרשות שניתנה היא יותר משפטית נאסר דתית.

בתי הדין הרבניים פקחו על שכר הרופאים, על שעות פתיחת המרפאות, ועוד.

תפקיד בתי הדין היה "להעמיד ממונים על השעבוד שלא ירוויח כל אחד מה שירצה" (חושן משפט לא, כ).

אחריות הרופא למעשיו

כבר הבבלים – בחוקי חמוראבי – קבעו את הכללים הקדומניים ביותר לאחריות הרופא למעשיו. העיקרון היה "מידה כנגד מידה". כריתת זרועו של רופא שכשל והזיק עד כדי כריתת זרועו של החולה.

לפי החוק הפרסי העתיק נענש רופא שגרם למוות כאלו "רצח במזיד".

היהדות מקילה בעונשים כנגד רופאים שטעו. ליהדות מצאה את שביל הזהב בין זיכוי מלא של הרופא שטעה (מה שעלול לשמש כפתח לחוסר זהירות עתידית של טיפול שנותנים רופאים) ובין הטלת עונשים חמורים על רופאים, כאשר התוצאה עלולה להיות שתרחיק תלמידים מללמוד את מקצוע הרפואה, או שיגרמו לרופאים לפרוש, או שרופאים יחששו להמשיך ולפתח שיטות חדשניות לריפוי מחלות.

על פי הראייה היהודית, רק במקרה אחד רופא פטור מעונש. עקב טעות רפואית שגרם. וזה אם פגע והזיק לעבד. אז יש לנהוג על פי שנאמר בספר שמות (כא, כו-כז): "כי יִכּה איש את עֵין עַבְדּוֹ או את עֵין אִמָּתוֹ וּשְׁחַתָּה לְחֶפְשִׁי וּשְׁלַחְנוּ תַּחַת עֵינָו. וְאִם שָׁן עַבְדּוֹ או שָׁן אִמָּתוֹ יִפִּיל לְחֶפְשִׁי יִשְׁלַחְנוּ תַּחַת שְׁנֵי".

שלא כבחוקי חמוראבי, על פי היהדות אין הורגים רופא שגרם למות חולה בזדון או בשגגה.

על פי היהדות, רופא שגרם למוות בשגגה, חייב בהגליה לעיר מקלט. כך נאמר: "אם נודע לו ששגג גולה על ידו לעיר מקלט" (חושן המשפט כה, א). דהיינו: הקביעה היא על פי דין תורה של העיקרון של "מכה נפש בשגגה" (במדבר לה, יא ואילך; וגם דברים יט, ג ואילך).

בתוספתא מכות (ב, ד) מודגשת שהתייחסות לקולא, שצוינה לעיל, לרופא שגרם למוות בשגגה. מדובר רק ברופא שעיסוקו נעשה רק על פי וברשות בית דין.

בתוספתא גיטין (ג, ט) מובאת התייחסות לרופא שטעה בשגגה וזה שטעה במזיד וההתייחסות אליו: "המִתְּךָ את העובר במעי אשה והזיק ברשות בן הדין בשוגג פטור. במזיד, חייב מפני תיקון העולם".

ההבנה היא שכשלוּן רפואי זה, אם נעשה ברשות בית דין, דהיינו: הושקעה מחשבה והושקעו כל המאמצים הרפואיים הראויים למרות שהרופא הזיק לחולה הרי זה בשוגג ופטור מעונש כל שהוא. אם פגע במזיד חייב בעונש לפני ריבונו-של-עולם.

הריגה במזיד נקראת ביהדות "הריגה בעורמה". "הריגה בעורמה" הוא מושג שמופיע בספר שמות (כא, יד): "וכי יִזַּד איש על רעהו והרגו בעֲרָמָה מֵעַם מִזְבְּחֵי תִקְוָנוּ לְמוֹת".

אולם, אם רופא טיפל בחולה כהלכה, אף ללא הצלחה, מניחים "שהרופא לא המית את החולה, אלא שהשם יתברך ירצה במיתתו" (יורה דעה שלו ז).

ההשלכות של אחריותו של רופא אינן רק בתחום המשפטי, אלא שהן גולשות גם לתחום הרוחני-דתי. רופא כהן שגרם למותו של אדם, ואפילו בשוגג, פסול בנשיאת כפיים בברכת כהנים [למעוניינים נוסח ברכת הכהנים מובא בספר במדבר (י, כד-כז)].

מעניין שנושא אחריות רופאים – שאלות, התייחסות לאחריות הרפואית-משפטית של הרופאים, וכדומה, לא הובאו בתלמוד ובספרי השו"ת הגדולים כאלה נידונו רק בתוספת ובספרות הפוסקים. ההשערה היא שמיעוט הדיונים ההלכתיים בנושא זה מקורם בכבוד וההוקרה שיש בציבור היהודי – על כל המעמדות שבו – לקהילת הרופאים.

שכרו של הרופא

הרופאים הם מהראשונים בין בעלי המקצוע שעוד מתקופה קדומה היו מקבלים שכר תמורת השירות שנתנו.

כבר בחוקי חמוראבי מובאת טבלת שכר לרופאים לפי סוגי הטיפול, מידת ההצלחה בריפוי החולי, חומרת הניתוח ומעמדו של החולה – אם הוא בן-חורין או עבד הוא, וכדומה.

בתרבויות העתיקות אחרות (הודו, למשל), היו רופאים פטורים מתשלום מסים, שכרם היה גבוה והיו ביניהם רופאים שהיו מקבלים מתנות מחולים.

במצרים העתיקה, הרופאים קבלו את שכרם כעובדי ציבור מקופת המקדשים, או מקופת הקהילה אותם רופאים התבקשו הרופאים לתת טיפול חינם לעניים, לחיילים, לעוברי דרכים.

ברצף ההיסטוריה, היו גם רופאים שנתנו ייעוץ בריאותי באופן פרטי.

ביוון העתיקה הונהג לראשונה שירות רפואי קהילתי דוגמת "קופת חולים" של ימינו, אך גם אז הייתה גם רפואה פרטית – רפואה לעשירים.

למי שידו הייתה משגת הוא נתן לרופא מתנות כדרך להוקיר את עשייתו המרפאה.

היהדות מכירה בחובת תשלום שכר לרופא. כבר מצינו בתוכה שמי שחובל בחברו נאמר עליו: "וְרָפָא יְרָפָא (שמות כא, יט). זהו רמז לכך שיש לשלם עבור כך, כפי שהבינו השבעים בתרגומים אונקלוס וההלגאטה וגם יוסיפוס (קדמוניות היהודים ד, ת, לג). האחרון תרגם זאת "הוא ישלם את דמי הרופא".

בפי רבים הייתה שגורה האמרה "אסיא דמגן במגן – מגן שווה" (משנה, בבא קמא ה, ב). בתרגום חופשי: רופא חינם – שווה חינם.

רבי יצחק ישראלי, רופא-סופר מן המאה העשירית, בספרו "מוסר הרופאים", כותב: "ככל שתרבה לדרוש בעד שירותיך יגדל ערכם בעיני הבריות. אלה שאתה מרפא חינם מסתכלים על אומנותך כפחותת ערך".

יחד עם זאת, התלמוד מדבר בשבחו של רופא שמטפל בעניים ללא תשלום.

ברוח זו, התלמוד מעלה על נס את מעשהו של אבא אומנא (מְקִיז דם). על כך מובא במסכת תענית כא ע"ב: "אבי אומנא ואית ליה דוכתא צניעא דשתי ביה פשיטי דשקיל, צאית ליה שדי ביה דלית ליה לא מכסיף, כי היה אתרמי ליה צורבא מרבנן אגרא מיניה לא שקיל, ובתר דקאי יהיב ליה פשוטי ואמר ליה: זיל בריא נפשך".

בתרגום חופשי: ויש לו מקום צנוע לזרוק בו את הכסף. מי שיש לו זורק, מי שאין לו אינו מתבייש, כשבא אליו תלמיד חכם לא נטל ממנו שכר, ולאחר שקם נתן לו כסף ואמר לו: לך רפא עצמך.

בספרי רפואה יהודיים, לא פסקו מלהטיף למעשי חסד מְעִין אלה.

אסף הרופא השביע את תלמידיו "אל תאמצו לְבָב מְלַחְמוֹל על דל ואביון לרפא".

אסף הרופא בספר הרפואה שלו הקדיש פרק שלם לריפוי עניים – בפרק זה הוא מביא רשימת תרופות יעילות שאינן עולות בכסף.

רבי יצחק ישראלי בספרו מזהיר את הרופא בזו הלשון "ראה חובה מיוחדת לעצמך ללכת ולטפל בחולים עניים ונצרכים, כי אין לך מצוה גדולה מזו".

רבי יעקב צהלון (רופא שחי ברומא במאה השבע-עשרה) בספרו "אוצר החיים", מייעץ לרופאים שלא יקחו כסף וגם לא מידידים וקרובים נאמנים.

קהילת יהודי פולין (במאות השבע-עשרה והשמונה-עשרה) דרשו מרופאים מטעם הקהילה לבקר חולים חינם בביתם או בבית החולים של הקהילה. כתמורה זכו אותם רופאים בפטור ממיסים לא מעטים, ולעיתים אף זכו בדיוור חינם.

לעומת קהילה יהודי פולין, הקהילה היהודית-פורטוגזית בהמבורג החליטה בשנת 1666, כי "לא מן הראוי להעסיק אדם לא שכר והתשלום לרופא יחייבו לבוא ולתת טיפול רפואי כאשר יקרא לחולה".

יסוד נוסף בשיקולים המוסריים לגבי גובה שכר רופאים, היה פסק דין של הרמב"ן (בספרו "תורת האדם", והובא ביורה דעה (שלו, ב). בפסק זה נטוען שמותר לרופא לכלול בשכרו שכר טרחה ובטלה אבל לא לכלול בשכרו תגמול עבור שכר הלימוד שהשקיע בלימודי הרפואה, או עבור והחוכמה שלו.

גישה מקצועית-משפטית זו מוזכרת גם על ידי חכמי ישראל אחרים. כך למשל מצינו בספרו של רבי אשתורי הפרחי (שחי במאה הארבע-עשרה) "כפתור ופרח".

אך יש לציין שאין המשפט והמוסר היהודיים אוסרים תשלום שכר (ואפילו השכר שנקבע הוא גבוה מהמקובל) לרופא, אם נעשה הסכם פרטי בין החולה לרופא [פסיקתו של רמב"ן (יורה דעה שלו, ג)].

אם רופא אינו מוכן לטפל בחולה, מכיוון שאין לחולה כסף לשלם לו את שכרו, ניתן על פי פסיקתו של הרשב"א, (שחי במאה השלוש-עשרה), שאפשר שבית דין יכפה על הרופא שיטפל בחולה בחינם.

תשלום לרופא עבור עבודתו בשבת ובמועדים טובים

בנושא זה הדעות חלוקות בין חכמי ישראל. יש האוסרים לקבל שכר עבור מתן טיפול רפואי בשבת ובמועדים טובים (רבי יעקב צהלון). לעומתו, יש פוסקים המתירים לתת שכר לרופא (או למיילדת) שכר תמורת עבודתם בשבת ובמועדים טובים. זאת מהטעמים שהחשוב שבהם הוא - שאם לא יקבלו את שכרם - הם עלולים לזלזל בעבודתם בשבת או במועד טוב. כמו כן, רצוי לקבוע את גובה השכר ביום חול ולתת אותו ביום חול עם השכר שבועי, או חודשי, אם קיים.

שכר שקבל רופא מטיפול בנוכרים בימי שבת או מועד טוב, ייתרם לצדקה. זאת מכיוון שאין ליהנות משכר שבת. זו פסיקה של רבי משה סופר (שו"ת חתם סופר וחושן המשפט קצב).

כמו כן, הותר לרופא לקבל שכר עבור בדיקת מַת ועבור מתן אישור תעודת מוות בשבת ובמועד טוב.

מחירי תרופות

המשפט העברי עוסק גם בנושא זה. התלמוד (תענית כ ע"ב) עוסק בחכם שלו היו תרופות (סמנים בלשון התלמוד) וחלק אותן בחינם.

ביורה דעה (שלו, ג), מצוין שאין להעלות את מחירי התרופות, אם יש אותן לאדם והאחר ומישהו נזקק להן בדחיפות: "אסור לו להעלות בדמיהם יותר מן הראוי".

עדותו של רופא

לעדותו של רופא יש משקל רב מאוד בכל תחום בו נדרשת חוות דעת רפואית במשפט העברי – הפלילי, האזרחי והדתי.

מצפים מהרופא שמעיד שיהיה בקיא בכל זווית ורזי הבעיה הבריאותית שנידונה בעדות, שתהיה בו במה שנקרא "נאמנות רפואית".

יש לציין שגם פסיקות רבות בהיבט הדתי נקבעו על בסיס עדות הרופא.

אין לזלזל בהיבט המוסרי בפסיקה כל שהיא ויש לשלב אותה בתבונה עם חוות הדעת הרפואית, כאשר באים לפסוק פסיקה – תהייה אשר תהייה.

אנשי כהונה כרופאים

ללא ספק, בהיסטוריה היהודית כבר בתקופה העתיקה העיסוק ברפואה היה בחלקו הגדול בידי הכוהן. חולי הגוף וחולי הנפש פנו אליו, לקבלת עצה ועזרה.

רפואת כוהנים התפתחה גם בקרב עמים אחרים והפכה למערכת מאורגנת בעיקר בבבל, במצרים וגם ביוון.

ביקור חולים – מהחשובות שבמצוות ובמעשי הצדקה

הכוונה היא לביקורו של הרופא בבית החולה וכן לביקורם של בני משפחה – קרובים וידידים – בבית החולה, או בבית החולים.

מצוות ביקור חולים זו היא מהנעלות שבמעשי הצדקה ביהדות. מצווה זו מקבלת חיזוק גם בתלמוד (שבת קכז ע"א).

צניעות מוחלטת – מידה חשובה ביותר בקוד האתי שברפואה על פי היהדות

התנהגות צנועה היא ממרכיבי "עמוד האש" החשובים ביותר ביהדות, במה שקשור לטיפול הרפואי.

כמה דוגמות מעניינות:

- במסכת תענית (כא ע"ב) מסופר על אבא אומנא (מקיז דם), והוא איש חסיד למופת, בן המאה הרביעית, שהיה נותן טיפול רפואי לגברים ולנשים. את הנשים החולות במרפאתו נהג לעטוף בבגד מיוחד בשעת הקזת הדם, כדי שלא לגלות את טפח מגופן ולשם התחשבות ברגשות האישה המטופלת ובצניעותה.
- עקב הצניעות והבושה, מסופר במסכת נדה (מז ע"א) על האמוראי-הרופא שמואל שנהג לשלם כסף לבני משפחה על הבושה שגרם לאישה עקב בדיקת שדיה על מנת לקבוע את סימני בגרותה למטרות משפטיות.
- אסף הרופא (הסופר והרופא שחי במאה השביעית), הזהיר את תלמידיו "לא תיתן יופי של האישה לעורר תאוות הזנות".
- כמאה שנים לאחר מכן, כתב הרופא רבי יעקב צהלון (בספרו "אוצר החיים") ברוח דומה: "כשרופא מבקר אישה, יהיה צנוע ולא יסור אחרי שרירות לבו".

אין צורך באתיקה רפואית – טענה חריגה

בתוך מאגרי הכתובים העוסקים באתיקה רפואית, מציתי את מאמרו של פרופ' דוד מאיר, רופא במקצועו, מאמרו "אין צורך באתיקה רפואית" (אסיא א, 244, 1979), הוא מביא זוויות ראייה מעניינות אשר הטמון בהן הוא שאין צורך באתיקה רפואית.

אם הבנתי נכון את ראייתו של הכותב, אחד מטיעונו הוא שהדבר תלוי באופיו של הרופא. יש אנשים (וגם רופאים) שלהם "לב טוב" ויש שלהם "לב רע". אלה האחרונים מאשרים את שנאמר כבר בספר בראשית (ת, כא) "כי יצר לב האדם רע מנעריו".

חוקים וקודם של מוסר ואתיקה בכלל וברפואה בפרט, אינם דרושים לאותו אדם (או רופא) שלו יש "לב טוב". אלה שלהם "לב רע" זקוקים לחינוך בסיסי, שאינו קשור רק לרפואה אלא בכלל. במקרה שכזה קוד אתי, כזה או אחר, לא סייע לאדם בעבודתו – תהיה אשר תהיה.

ראייה מעניינת. חומר למחשבה.

שבועות הרופאים – הנדבך עליו יושבים המוסר והאתיקה ברפואה

שבועת רופאים, שנאמרת על ידי – פרחי רפואה – סטודנטים שזה עתה סיימו את לימודי הרפואה, לפני צאתם לעבודתם כיועצי בריאות, נהוגה בתרבויות שונות ברחבי העולם.

על דעת רבים, נוהג זה קיבל תנופה בימי הביניים. אך יש אומרים ששבועת רופאים הייתה קיימת כבר בתקופת רומי במאה הראשונה לספירה ואולי בתקופה מוקדמת יותר (ביוון העתיקה).

בשבועה זו, הרופא הצעיר נשבע להציל חיים, להימנע מלגרורם נזק לחולה, ינהג בטוהר מידות, ישמור על סודיות רפואית, ועוד תחומים שבהם "מככבים" מקצועיות, מוסר, יושר וטוהר מידות.

כך ברצף הדורות, נכתבו שבועות רופאים במרקם ניסוחים אשר תפורים לפי ראיית חיי הקהילה, דת ותרבות.

שבועת היפוקרטס – הידועה שבשבועות הרופאים

היפוקרטס היה הרופא היווני, בן התקופה העתיקה (חי במאה הרביעית לפני הספירה). הוא ידוע בכינויו "אבי הרפואה".

על שמו נקראת הידועה שבשבועות הרופאים: "שבועת היפוקרטס".

אין וודאות שהיפוקרטס עצמו כתב את נוסח השבועה המקורי. זאת למרות שניתוח הכתובים שבשבועה מצביע על סגנון הכתיבה שהיה נהוג בתקופתו של היפוקרטס. הסגנון מתאים לאסכולה של פיתגורס, שהיפוקרטס היה קשור אליה.

בהכנסתה של "שבועת הרופא" ביקש היפוקרטס להעניק מעמד חוקי לרפואה ולהביא את הרופאים שיעסקו ברפואה בדפוסים מקצועיים, מוסריים ואתיים גבוהים ביותר.

ברצף ההיסטוריה, היו שהתנגדו לסעיפים כאלה או אחרים בשבועה זו. התקדמות והערכה לתוכנה של שבועת היפוקרטס הובעה על ידי ד"ר תומאס פְּרֶסְיֶבֶל (רופא אנגלי שחי בין השנים 1740-1804), בספרו הקלסי Medical Ethics. ד"ר פרסיבל נחשב כאחד מאבות האתיקה הרפואית המודרנית.

שבועת היפוקרטס הוכרה על ידי חכמי ורופאי האסלם (כמו אַבְּן סִינָא ואל-קינדי) כמסמך חשוב שיש ליישמו במעמד הכתרת רופאים. כך תורגמה שבועת היפוקרטס גם לשפה הערבית.

היו רופאים – לרוב במשטרים טוטליטריים (דוגמת נאציזם), שלא עמדו בשמירת העקרונות הטהורים, המוסריים והאתיים המצויים שבועה זו. והמבין יבין. שבועת היפוקרטס – תרגום לעברית מיוונית – מופיע כנספח א' למאמר זה.

"גִּירֶסֶת לְזֵנָה" לִשְׁבֻעַת הַיְפּוֹקֶרְטֵס

הגירסה הנפוצה ביותר בעולם לשבועת היפוקרטס נקראת בשם "גִּירֶסֶת לְזֵנָה" (Lasagna). זוהי הגירסה המודרנית לשבועת היפוקרטיס, שהתחברה בשנת 1964 על ידי לואיס לְזֵנָה (Louis Lasagna), שהיה הדיקאן של בית הספר לרפואה של אוניברסיטת Tufts שבארצות הברית. מאז שבועה זו התקבלה כשבועה הרופאים ברבים מבתי הספר לרפואה בעולם המערבי.

בנספח ב' מובא הנוסח של "גִּירֶסֶת לְזֵנָה" לשבועת היפוקרטס.

שבועת רופאים – נוסחים מקומיים

ברצף הדורות, ברחבי העולם נכתבו שבועות רופאים ומרפאים (שאינם רופאים) שבועות מקומיות, אלה תאמו את התרבות המקומית. רובן של שבועות הרופאים המקומיות התבססו על שבועת היפוקרטס, אך כאמור הותאמו לסביבה התרבותית והדתית.

שבועות רופאים ביהדות

היהדות ורופאיה, שראו במקצוע הרפואה כתחום שחייבת להיות בו רמה מקצועית, מוסרית ואתית גבוהות ביותר, נהגו להשביע רופאים בשבועות שנכתבו ברוח המסורת היהודית.

וכך, ישנן מספר שבועות רופאים אשר כתבו לרוב על ידי רופאים יהודיים.

להלן הבולטים שבשבועות הרופאים ביהדות:

- שבועת אסף הרופא. נוסח השבועה מובא בנספח ג' למאמר זה.
 - תפילת הרופא להרמב"ם, מובאת בנספח ה' למאמר זה.
 - שבועת הרופא לפי אַמְטוּס לוזיטנוס מובאת כנספח י"ד למאמר זה.
- אַמְטוּס לוזיטנוס (1511-1568) היה מגדולי הרופאים היהודיים במאה השש-עשרה. הוא נולד בפורטוגל וחי את רוב שנותיו באיטליה במדינות הבלקן (יוון ואחרות).
- רבי יעקב צהלון (1630-1693) מביא את שבועת הרופאים על פי ניסוחו בספרו "מרגליות טובות". שער הספר העתיק מובא כנספח ט"ו למאמר זה.

שבועת הרופא – נוסח עברי מודרני

בשנת תשי"ב (1952) ניסח פרופ' ליפמן היילפרין, נוסח עברי לשבועת היפוקרטס. שבועה זו הוכנסה לראשונה לשימוש בטקס סיום המחזור הראשון של בוגרי בית הספר לרפואה של האוניברסיטה העברית בירושלים. היה זה בל"ג בעומר תשי"ב.

מאז, נוהגים פרחי הרפואה מבתי הספר לרפואה בישראל להישבע בשבועה זו.

השבועה מתחילה במילים "אתם נצבים היום כולכם". פיסוק זה נלקח מספר דברים (כט, ט-יא): "אתם נצבים היום כְּלִכְּם לפני ה' אלהיכם... בברכת ה' אלהיך". פסוק זה לקוח ממעמד הר סיני ומקבילה שלו בקדושתו ובחשיבותו הוא מעמד קבלת תואר הרופא. כך, פרח הרפואה הישראלי נשבע ברוח המילות הקדושות, שמקורן בתורת משה, שמובאות בתוכה.

נוסח שבועה זו מובא כנספח ד' למאמר זה.

תפילות להצלחת הרופא ולהחלמת החולה

מתוך יראה ודאגה לבריאות החולה, להצלחת הטיפול בו ולכך שהרופא יצליח בעבודתו הרפואית – לא באבחנה ולא בסוג הטיפול שהוא מעניק לחולה, נכתבו תפילות שונות ברצף ההיסטוריה היהודית.

התפילה הראשונה לבריאות האדם ולהחלמתו מצינו בתפילת אברהם לאלוהים שירפא את אבימלך: "ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא האלהים את אבימלך" (בראשית כ, יז).

התפילה נוספת בתנ"ך להחלמת החולה מופיעה בספר ירמיה (יז, יד): "רפאני ה' וארפא הושיעני ואןשעה, כי תהלתי אתה". תפילה זו נכללת בתפילת שמונה-עשרה, הנאמרת שלוש פעמים ביום.

הבולטות בתפילות נוספות הן הבאות:

- תפילת הרופא – להרמב"ם (נספח ה').
- לקט תפילות של חולים ועל חולים (נספח ו').
- תפילת הרופא להצלחתו (נספח ז').
- תפילת חולה להבראתו (נספח ח').
- תפילת הרופא החוקר (נספח ט').
- תפילות ושבועות של חולים ורופאים (נספח י').
- קוד לרופא (נספח י"א).
- תפילת יום-יום לרופא (נספח י"ב).
- תפילות ושבועות של חולים ורופאים (נספח י"ג).

הבריאות והרפואה באחרית הימים

מקובל לראות את הנביא ישעיה כנביא הגאולה, אשר מתאר את אחרית הימים – תקופה שבה שהכול יהיה מושלם. ואז – באחרית הימים – המוסר והאתיקה ישלטו בחיי היום-יום של האדם כחלק המוטבע בכל בני האנוש ושאר יצורי הבריאה. אז לא נזדקק לרופאים!

וכך מצינו בספר ישעיה את חזון אחרית הימים (ישעיה יא):

ויצא חֲטָר מגזע ישי ונצר משרשיו יִפְרֶה. ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דַּעַת ויִרְאֶת ה'. והריחו ביראת ה' ולא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזיו יוכיח. ושפט בצדק דלים הוכיח במישור לענוי ארץ והכה ארץ בשבט פיו וברוח שִׁפְתָיו ימית רשע. והיה צדק אזור מתניו וְהָאֱמוּנָה אזור חֲלָצִיו. וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי יִרְבֹּץ ועגל וכפיר ומריא יחדו ונער קטן נהג בם. ופרה ודב תִּרְעֶינָה יחדו ירבצו ילדיהן ואריה כְּבָקֵר יאכל תֵּבֵן. ושעשע יונק על חֵד פֶּתֶן ועל מאורת צפעוני גמול ידו הדה. לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים. והיה ביום ההוא שֶׁרֵשׁ ישי עמד לנס עמים אליו גוים ידרשו והיתה מנחתו כבוד. והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו לְקַנּוֹת את שאר עַמּוֹ אשר ישאר מאשור וממצרים ומפְּתָרוֹס ומכּוּשׁ ומעֵילָם ומשֹׁנְעָר ומחֻמַּת ומֵאֵי הַיָּם. ונשא נס לגויים וְאֶסֶף נְדָחֵי יִשְׂרָאֵל וְנִפְצוֹת יְהוּדָה יקבץ מארבע כנפות הארץ. וסרה קנאת אפרים וצָרְרֵי יְהוּדָה יִכְרְתוּ אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצר את אפרים. ועפו בכתף פלשתים ימה יחדו יבזו את בני קדם אֲדוּם ומואב משלוח ידם ובני עַמּוֹן מְשֻׁמְעִתָם. והַחֲרִים ה' את לשון ים מְצָרִים והניף ידו על הנהר בעים רוחו והכהו לְשִׁבְעָה נחלים והדריך בנעלים. והיתה מְסֻלָּה לשאר עַמּוֹ אשר ישאר מֵאֲשׁוּר כאשר היתה לישראל ביום עלתו מארץ מצרים.

ועוד מצינו בספר ישעיה. באחרית הימים האדם לא ידע חולי מהו: "אז תפקחנה עֵינַי עוֹרִים וְאֲזַנִּי חרשים תפתחנה. אז ידלג כְּאֵיל פֶּסַח וְתִרְןָ לְשׁוֹן אֱלֹהִים" (ישעיה לה, ה-ו).

לו יהי!

תודת המחבר נתונה לגילה ידידיה על סיועה באיסוף שבועות לרופאים ולחולים. תודה.

מקורות

לצורך כתיבת מאמר זה המחבר השתמש במכלול המקורות הבאים. אין חשיבות לסדר לציון המקורות. כולם חשובים בשווה.

- התנ"ך.
- התלמוד.
- ספר בן-סירא השלם / משה צבי סגל. הוצאת מוסד ביאליק. תשנ"ז.
- גן השכלים – בוסתאן אלעקול / רבנו נתנאל בירב פיומי. הוצאת הליכות עם ישראל. תשמ"ד.
- פרקי משה ברפואה – הנהגת הבריאות / הרמב"ם. הוצאת מוסד הרב קוק. תשי"ז.
- משנה תורה / הרמב"ם הוצאת מוסד הרב קוק. תשמ"ט.
- מורה נבוכים / ההרמב"ם. הוצאת אוניברסיטת תל-אביב. תשס"ג.
- קיצור שולחן ערוך / רבי שלמה גאנצפריד. הוצאת סיני. 1982.
- הרפואה היהודית / הרב יהודה יעקובוביץ'. הוצאת מוסד הרב קוק. תשכ"ו.
- Medical Ethics / Thomas Percival. Oxford Press. Third Edition.
- תפילות ושבועות של חולים ורופאים / ד"ר אברהם שטיינברג. אסיא, א 248.
- קוד אתי לרופא / פרופ' אברהם שטיינברג אסיא עז, 7 – 2006.
- רפואה והלכה בהבנתו של הרמב"ם ביד החזקה / ד"ר אוריאל ליינגר. אסיא, עא-עב, כרך יח, ג-ד תשס"ג.
- רפואה בתלמוד – קבלה או אקטואליה / הרב מרדכי הלפרין. אסיא עא-עב, פרק יח, ג-ד תשס"ג.
- אין צורך באתיקה רפואית / פרופ' דוד מאיר. אסיא א, 244, 1979.
- אתיקה ורפואה – תמציות מספרות רפואית מקצועית. ספר אסיא הכרך השלישי. הוצאת ראובן מס, תשמ"ג.
- האם מותר לכהן ללמוד רפואה / הרב שלמה גורן. אסיא סט-ע, כרך יח, א-ב, תשמ"ב.

נספחים

רשימת הנספחים

- נספח א': שבועת היפוקרטס – תרגום לעברית מיוונית
- נספח ב': "נוסח לזנה" של שבועת היפוקרטס היילפרין
- נספח ג': שבועת אסף הרופא
- נספח ד': שבועת הרופא העברי של פרופ' ליפמן היילפרין
- נספח ה': תפילת הרופא – להרמב"ם
- נספח ו': מקבץ של תפילות של חולים ועל חולים
- נספח ז': תפילת הרופא להצלחתו
- נספח ח': תפילת חולה להבראתו
- נספח ט': תפילת הרופא החוקר
- נספח י': תפילות ושבועות של חולים ורופאים
- נספח י"א: קוד אתי לרפואה
- נספח י"ב: תפילת יום-יום לרופא
- נספח י"ג: תפילות ושבועות של חולים ורופאים
- נספח י"ד: שבועת הרופא לפי אמטוס לוזיטנוס
- נספח ט"ו: שער ספרו של ר' יעקב צהלון "מרגליות טובות", שם מופיעה שבועת הרופאים על פיו.

נספח א'

שבועת היפוקרטס – תרגום לעברית מיוונית

אני נשבע בשם אפולו המרפא, בשם אסקלפיוס, היגיאה ופנקיאה, וכל האלים והאלות עדי, כי אקיים את השבועה ואת האמנה דלהלן כמיטב שיפוטי ויכולתי:

להתייחס למי שלימד אותי את אומנותי כפי שאני מתייחס להורי ולחיות עמו בשיתוף, ואם הוא יהיה זקוק לכסף לחלוק עמו את כספי, ולהתייחס לילדיו כמו לאחי, ואם יחפצו, ללמד אותם את ידיעותיי בלא תשלום ובלא הבטחות שבכתב; אלמד את יסודות אומנותי לבני, לבניהם של מורי ולכל אותם תלמידים, אשר יצהירו כי הם נכונים לקיים את חוקי המקצוע, ולא לאיש זולתם.

אקבע את הדיאטה הנחוצה לחולה כמיטב כושר השיפוט שלי וכמיטב יכולתי; אשמור על החולים מאי-צדק ולעולם לא אזיק להם.

לעולם לא ארשום סם קטלני למי שביקש אותו, ולעולם לא אציע לו ליטול סם כזה. באופן דומה לעולם לא אתן לאישה תרופה שעלולה לגרום להפלה. בטוהר ובקדושה אשמור על חיי ועל אומנותי.

לא אנתח, אפילו לא כדי לסלק אבנים, אלא אשאיר זאת לאנשים שמוכשרים לכך במיוחד.

לכל בית שבו אבקר, אגיע לטובת החולה, ולא אבצע שום פשע ולא אגרום לנזק בכוונה תחילה, ובייחוד לא אקיים יחסי מין עם נשים וגברים, בין אם הם בני-חורין ובין אם הם עבדים.

כל אשר אראה או אשמע תוך כדי הטיפול ואפילו מחוץ לטיפול, ושלא נועד להפצה, אשמור לעצמי, ואתבייש לדבר על הדברים הללו עם אחרים.

אם אקיים את השבועה ולא אפר אותה, מי ייתן ואמצא הנאה בחיי ובאומנותי ואזכה בתהילה מצד כל האנשים בהווה ובעתיד; אם אפר את השבועה ובכך היא תהפוך לשבועת שקר, ייפול ההיפך מזה בגורלי.

נספח ב'

"נוסח לזנה" של שבועת היפוקרטס

THE HIPPOCRATIC OATH: MODERN VERSION

I swear to fulfill, to the best of my ability and judgment, this covenant:

I will respect the hard-won scientific gains of those physicians in whose steps I walk, and gladly share such knowledge as is mine with those who are to follow.

I will apply, for the benefit of the sick, all measures [that] are required, avoiding those twin traps of overtreatment and therapeutic nihilism.

I will remember that there is art to medicine as well as science, and that warmth, sympathy, and understanding may outweigh the surgeon's knife or the chemist's drug.

I will not be ashamed to say "I know not," nor will I fail to call in my colleagues when the skills of another are needed for a patient's recovery.

I will respect the privacy of my patients, for their problems are not disclosed to me that the world may know. Most especially must I tread with care in matters of life and death. If it is given me to save a life, all thanks. But it may also be within my power to take a life; this awesome responsibility must be faced with great humbleness and awareness of my own frailty. Above all, I must not play at God.

I will remember that I do not treat a fever chart, a cancerous growth, but a sick human being, whose illness may affect the person's family and economic stability. My responsibility includes these related problems, if I am to care adequately for the sick.

I will prevent disease whenever I can, for prevention is preferable to cure.

I will remember that I remain a member of society, with special obligations to all my fellow human beings, those sound of mind and body as well as the infirm.

If I do not violate this oath, may I enjoy life and art, respected while I live and remembered with affection thereafter. May I always act so as to preserve the finest traditions of my calling and may I long experience the joy of healing those who seek my help.

Written in 1964 by Louis Lasagna, Academic Dean of the School of Medicine at Tufts University, and used in many medical schools today.

Upon graduation, many medical students take a modern version of the oath written by Louis Lasagna in 1964.

נספח ג'

שבועת אסף הרופא

שבועת אסף הרופא *

וזאת הברית, אשר כרת אסף בן ברכיהו ויוחנן בן זבדא עם תלמידיהם, וישביעום בדברי האלה:

אל תצודו (תצדו) להמית כל נפש במשתה העקר; ואל תשקו אשה הרה לזנונים להפיל; ואל תחמודו כל יפי תואר בנשים לנאפה בהן; ואל תגלו את סוד אדם אשר האמין לכם; ואל תקחו כל כופר לחבל ולהשחית; ואל תקשיחו לבב מלחמול על דל ואביון לרפא; ואל תאמרו על טוב רע ועל רע טוב; ואל תלכו בחוקות המכשפים לחבר, ולנחש, ולכשף, ולהפריד איש מאשת חיקו או אשה מאלוף נעוריה; ולא לחמוד כל הון וכל כופר לעזרת אות זימה; ולא להתעזר בכל עבודת אלילים לרפא בהם; ולא להבטיח בכל דברי עבודתם לרפאות, כי אם לשקץ ולתאב ולשנוא את כל עובדיהם והבוטחים בהם והמבטיחים בהם, כי כולם תוהו ולא מועילים, כי אין המה ושעירים רוחות מתים המה - את פגריהם לא יושיעו ואיך יוכלו להושיע את החיים ?

ועתה בטחו בה' אלקיכם, א-ל אמת, א-ל חי, כי הוא הממית והמחיה, המוחץ והרופא, המלמד לאדם. דעת וגם להועיל, המוחץ בצדק ובמשפט, והרופא בחסד וברחמים, לא יבצר ממנו כל מזימות ערמה, ואין נסתר מנגד עיניו; המצמיח צמחי רפואות, והשם בלב חכמים תושיה לרפא ברוב חסדיו ולספר נפלאות בקהל רבים, לדעת כל חי כי הוא עושהו ואין בלעדיו מושיע. כי הגויים בוטחים אל עצביהם, אשר לא יושיעום ממצוקותיהם ולא יצילום מצרותיהם, כי תוחלתם ותקותם אל המתים. על כן נאה לכם להבדל מהם ולשטות ולרחוק מכל תועבות גלוליהם ולדבקה בשם ה' אלקי הרוחות לכל בשר, ובידו נפש כל חי להמית ולהחיות ואין מידו מציל. זכרוהו בכל עת ודרשוהו באמת וביושר ובתם-דרך, למען תצליחו בכל מעשיכם ויתן לכם עזרה להצליח בידכם והייתם מאושרים בפי כל בשר. ויזנחו הגויים את אליליהם ועצביהם ויתאוו לעבוד את ה' ככם כי יכירו כי תוהו מבטחם ולריק יגיעם, כי ישועו אל אל לא ייטיב ולא יושיע.

ואתם חזקו ולא ירפו ידיכם, כי יש שכר לפעולותיכם וה' עמכם בהיותכם עמו. אם אתם את בריתו תשמרו, ובחוקותיו תלכו לדבקה בהם, ונחשבתם לקדושיו בעיני כל בשר, ויאמרו אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלקיו.

ויענו תלמידיהם ויאמרו: כל אשר הוכחתם אותנו וצויתם עלינו נעשה, כי מצות התירה היא ועלינו לעשותה בכל לבבנו ובכל נפשו ובכל מאודנו, לעשות לשמוע ולא לנטות ולא לסור ימין ושמאל. ויברכום בשם א-ל עליון קונה שמים וארץ.

ויוסיפו עוד להעיד בהם ויאמרו עליהם: הנה ה' אלקים וקדושיו ותורתו עדים בכם, אשר תהיו יראים אותו לבלתי סור ממצוותיו וללכת בחוקותיו וביושר לב; ולא לנטות אחרי הבצע לעזור חנף על דם נקי; ולא למסוך סם המות לכל איש ואשה להמית רעהו; ולא להגיד בעקריהם ואף לא למסרנו לכל אדם, ולא להסיח בכל דבריו; ולא לתת דמים בכל מלאכת רפואות; ולא לצדות לעורר מחלה על נפש אדם, ולבלתי תת מום באדם למהר ולהבקיע בשר אדם בכל ברזל או במכות אש, עד אשר יבחן פעמיים ושלוש - אז תתנו עצתכם, ולא תמשול בכם רוח רעה לרום עיניכם ולבכם; ואל תטהרו נקמת כל איבה באדם חולה; ולא להחליף אמרתכם בכל שנה ה' אלקינו לעשות, כי אם לשמור פקודיו ומצותיו ללכת בכל דרכיו, למען מצוא חן בעיניו להיות נקיים ונאמנים וישרים. כה הוכיחו והשביעו אסף ויוחנן את תלמידיהם.

נספח ד'

שבועת הרופא העברי של פרופ' ליפמן היילפרין

אתם ניצבים היום כולכם, בפני מוריכם בדרכי הרפואה וחוקותיה, לעברכם בברית הרפואה.

למען תקיימו את תורתה בכל מאודכם, בשום שכל וביושר לבב למען קום דור רופאים, דרוכי מעש ואמוני יעוד לעזרת האדם הדווי.

וזאת הברית אשר אנכי כורת אתכם היום לאמור: על משמרתכם הופקדתם יומם ולילה לעמוד לימין החולה במצוקתו בכל עת ובכל שעה.

ושמרתם עד מאוד חיי אדם מרחם אמו, והיה שלומו ראש חרדתכם כל הימים.

ועזרתם לאדם החולה באשר הוא חולה, אם גר אם נכרי, אם אזרח נקלה ואם נכבד.

והשכלתם להבין לנפש החולה ולשובב את רוחו בדרכי תבונות ובאהבת אנוש.

אל תמהרו להוציא משפט ושקלתם את עצתכם במאזני החכמה הצרופה בכור הניסיון.

שמרו אמונים לאדם שהאמין בכם, אל גלו סודו ואל תהלכו רכיל.

יחכם לבבכם גם לבריאות הרבים, להעלות ארוכה למדווי העם.

תנו כבוד ויקר לרבותיכם, שנחלצו להנחותכם במעגלי הרפואה.

תרבו חכמה ואל תרפו כי היא חייכם וממנה תוצאות חיים.

היזהרו בכבוד חבריכם, כי בכבודם הם תכובדו גם אתם.

דברי הברית האלה קרובים אליכם מאוד בפיכם ובלבבכם לעשותם. ועניתם כולכם אמן, אמן כן נעשה.

יהיה רצון שישנא פועלכם להאדרת מורשת הרפואה.

נספח ה' תפילת הרופא – להרמב"ם

א-ל עליון

קודם שאני מתחיל בעבודתי הקדושה לרפא את יצירי כפיך אני מפיל תחינתי לפני כסא כבודך שתתן לי אומץ רוח ומרץ רב לעשות את עבודתי באמונה, והשאיפה לצבור הון או שם טוב לא תעוור את עיני מראות נכוחה.

זכני להביט על כל סובל הבא לשאל בעצתי כעל אדם בלי הבדל בין עשיר ועני. ידיד ושונא איש טוב ורע, את האדם בצר לו הראני רק את האדם.

אם רופאים נבונים ממני רוצים ללמדני בינה תן לי רצון ללמוד מהם כי תורת הרפואה אין ערוך לה. אבל כאשר כסילים יבזוני חזקני. אהבתי למקצוע תחזק את רוחי מבלי להתחשב עם זקנת המלעיגים וכבודם.

רק האמת תהיה נר לרגלי כי כל ויתור במקצועי יכול להביא כליון ומחלה ליציר כפיך.

אנא ה' רחום וחנון חזקני ואמצני בגופי ובנפשי ורוח שלום תטע בקרבי.

נספח ו'

לקט תפילות של חולים ועל חולים קב. ברכות ותפילות של חולים ועל חולים

ויצעק משה אל ה' לאמר אל נא רפא נא לה [במדבר יב יג]

פרשנות המקרא

תלמוד בבלי, ברכות לז א: מעשה בתלמיד אחד שירד לפני התיבה בפני ר"א והיה מקצר יותר מדאי, אמרו לו תלמידיו כמה קצרן הוא זה, אמר להו כלום הוא מקצר יותר ממשה רבנו דכתיב 'אל נא רפא נא לה'.

תלמוד בבלי, ברכות לז א: כל המבקש רחמים על חבירו אין צריך להזכיר שמו, שנאמר 'אל נא רפא נא לה' ולא קמדכר שמה דמרים.

רש"י: 'אל נא רפא נא לה' - בא הכתוב ללמד דרך ארץ שהשואל דבר מחבירו צריך לומר שנים או שלושה דברי תחנונים ואחר כך יבקש שאלותיו. 'לאמר' - מה תלמוד לומר, אמר לו השיבני אם אתה מרפא אותה אם לאו עד שהשיבו 'ואביה ירק ורק וגו', רבי אלעזר בן עזריה אומר בד' מקומות בקש משה לפני הקב"ה להשיבו אם יעשה שאלותיו אם לאו וכו'. 'רפא נא לה' - מפני מה לא האריך משה בתפילה שלא יהיו בני ישראל אומרים אחותו עומדת בצרה והוא עומד ומרבה בתפילה.

דעת זקנים מצעלי תוספות: 'אל נא רפא נא לה' - 'נא' קמא לשון בקשה ובתרא לשון עתה.

רז"ל: 'ויצעק משה אל ה' - נצטער על אחותו והתפלל עליה, וטעם 'לאמר כי התפילה היתה באמירה מוחלטת לא במחשבה, וזהו שאמרו רז"ל המתפלל צריך שיחתוך בשפתיו, וטעם החיתוך כדי שיצטיירו האותיות ברוח פיו של אדם בקול ורוח ודבור ותעלה התפילה מצויירת ברוח לפניו יתעלה. 'אל נא רפא נא לה' - אל שהכוח בידך בבקשה ממך רפא לה והשם הזה דין כלול ברחמים וכו'.

צעל הטורים: 'רפא' - ב' במסורת, 'רפא נא לה' 'רפה שבריה כי מטה', משה התפלל לאל שירפא שבריה כי מטה שאם לא כן אין מי שיטהרנה.

ספורנו: 'אל נא רפא נא לה' - בבקשה אני שואל שתרפא עתה לה ולא נצטרך לביישה להוציאה מחוץ למחנה.

* # *

הברכות והתפילות הנוגעות לחולה ולרופא מתחלקות למספר קבוצות: תפילות של בריאים כדי שלא יחלו; תפילות של חולים עצמם, או של אחרים על חולים כדי שיתרפאו; ברכות הודאה של חולים לאחר שנתרפאו; תפילות של רופאים שיצליחו בשליחותם לרפא את החולים.

הרפואה האמיתית היא על פי בקשת רחמים, שכן הקב"ה הוא הרופא האמיתי, אלא שאין האדם זוכה לכך, ולכן צריך לעשות רפואה על פי טבע העולם, והוא יתברך הסכים על זה ונתן הרפואה על ידי טבע הרפואות [1], ובקשת הרפואה קרויה תפילה [2]. ואף על פי שהייסורים באים והולכים בגזרת הקב"ה, מועילה התפילה להקדים הרפואה, שאין הגזרה קובעת עד מתי יהיו הייסורים אלא בלא תפילה [3], וגדולה תפילה שבזכותה ישראל ניצולים מן הייסורים [4]. היינו, לפי אמונתנו יש צורך בשילוב של תפילות וברכות עם רפואה טבעית מקובלת, מתוך אמונה שהרפואה הסופית והאמיתית היא בידי בורא עולם, ואין הרפואה הטבעית והרופאים אלא שלוחים של מקום [5].

תפילות של חולים, או תפילות בעבור חולים ובריאים, במקרא ובחז"ל

תפילות במקרא - תפילת אברהם על אבימלך 'ויתפלל אברהם אל האלקים וירפא אלקים את אבימלך' [6]; תפילת יצחק ורבקה 'ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו כי עקרה הוא ויעתר לו ה' [7]; תפילת משה על מרים 'א-ל נא רפא נא לה' [8]; תפילת חנה 'והיא מרת נפש ותתפלל על ה' ובכה תבכה' [9]; תפילות דוד המלך 'רפאני ה' כי נבהלו עצמי'; 'ה' אלקי שועתי אליך ותרפאני' [10]; תפילת אליהו בהחייאת בן הצרפתי 'ויקרא אל ה' ויאמר וגו' [11]; תפילת אלישע בהחייאת בן השונמית 'ויתפלל אל ה' וגו' [12]; תפילת חזקיה המלך ותשובת ה' 'שמעתי את תפלתך ראיתי את דמעתך הנני רפא לך' [13]; תפילת ירמיהו 'רפאני ה' וארפא הושיעני ואושעה כי תהלתי אתה' [14].

תפילות בחז"ל - לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה, שאם יחלה אומרים לו הבא זכות והפטור [15]; חכמים תיקנו לומר בברכת 'המפיל' - 'ותצילנו מפגע רע ומחלאים רעים' [16]; בוידוי של יום-הכיפורים תיקנו לומר 'ומה שחטאתי לפניך מרק ברחמך הרבים, אבל לא על ידי יסורים וחלאים רעים' [17]; תפילה שלימה של חולה מועילה שייענה [18]; כל המבקש רחמים על חברו והוא צריך לאותו דבר, הוא נענה תחילה [19]; יפה תפילת החולה עצמו מתפילת אחרים עליו, והיא קודמת להתקבל [20]; מי שיש לו חולה בתוך ביתו, מבקש עליו רחמים בברכת חולים [21]; צריך אדם להתפלל

על זקנתו, שתהא עיניו רואות ופיו אוכל ורגליו מהלכות [22]; כל שיש לו חולה בתוך ביתו ילך אצל חכם ויבקש עליו רחמים [23]; מחז"ל היו שהתפללו על חולים וידעו אם חי או מת, לפי שגירות התפילה [24]; תפילה מועילה להחיות חולים ולרפאותם [25]; כוח התפילה גדול מאד, אפילו לשנות הטבע [26].

ברכת רפאנו

מקומה בשמונה עשרה - ברכת הרפואה, הנקראת גם ברכת החולים [27], היא הברכה השמינית בשמונה-עשרה, ומספר טעמים נאמרו על סדר זה:

מה ראו לומר רפואה בשמינית, אמר רבי אחא, מתוך שניתנה מילה בשמינית שצריכה רפואה, לפיכך קבעוה בשמינית [28]; על פי סדר הפסוקים בנביא הושע - 'ארפא משובתם', כנגד רפאנו [29]; על פי סדר תפילת חנה - 'מקים מעפר דל', כנגד רופא חולי עמו ישראל [30].

גירסאות - מצינו הרבה גירסאות לנוסח ברכת רפאנו, כי לא תמצא מקום בעולם שאומר שמונה עשרה עניין אחד תיבה בתיבה, אלא יש מוסיפים תיבות ויש גורעים [31].

יש שמנו התיבות שבכל ברכה בשמונה עשרה, וקבעו שברכת רפאנו תיבותיה כ"ז, כנגד כ"ז פסוקים שבפרשת מילה [32]; וכ"ז תיבות בפסוק 'ויאמר אם שמע תשמע וגו' [33], שבזכות התורה והמצוה באה הרפואה; וכ"ז אותיות בפסוק 'כי חיים הם למוצאיהם וגו' [34]; ויש שדחו מכל וכל קביעת מנין תיבות קבוע, כי שינויי הגירסאות מרובים מאד, ואם כן המנין הזה אינו מועיל אלא למי שעשאהו לא לזולתו, ולמה נטריח על הסופרים לכותבו [35].

יש שניסחו את הברכה בקיצור נמרץ: רפאנו ה' ונרפא הושיענו ונושעה, ברוך אתה ה' רופא חולי עמו ישראל [36]. אכן, רובם ככולם גורסים נוסח ארוך יותר [36א], אך גם בו רבו הגירסאות:

רפאנו ה' {אלקינו} [37] ונרפא [38], הושיענו ונושעה [39], {כי תהלתנו אתה} [40],

{והעלה רפואה שלמה לכל מכותינו} [41] או {העלה רפואה שלמה לכל תחלואינו} [42] או {העלה רפואה שלמה לכל מכותינו ולכל תחלואינו} [43] או {העלה רפואה שלמה לכל תחלואינו ולכל מכאובינו} [44] או {העלה ארוכה ומרפא לכל תחלואינו ולכל מכאובינו ולכל מכותינו} [45] או {והעלה ארוכה ומרפא לכל תחלואי נפשנו רוחנו ונשמתנו} [46],

כי א-ל {מלך} [47] {רופא רחמן אתה} [48], או {רופא ורחמן אתה} [49], או {רופא רחמן ונאמן אתה} [50], או {רופא נאמן ורחמן אתה} [51],

ברוך אתה ה', רופא חולי [52] עמו ישראל [53].

טעות - טעה וחתם בברכת רפאנו 'רופא כל בשר' לא יצא, ומכל מקום אם חזר ואמר תוך-כדי-דבור 'רופא חולי עמו ישראל - יצא [54].

כוונה - יכווין לבקש מה' שירפא אותנו בגוף ובנפש, כדי שנהיה בריאים לעבודתו [55].

תפילות עבור חולה

בתפילת רפאנו - אם יש חולה בביתו או בעיר, יתפלל עליו בתפילת שמונה עשרה, אפילו לא בקשו ממנו, ויתפלל קודם על חולה אחר, ואחר כך על החולה שלו, והוא נענה תחילה [56]. ודווקא אם היה לו חולה, מבקש עליו רחמים, אבל אינו רשאי לבקש רחמים בברכה מאמצעיות על העתיד שלא יחלה, מה שאין כן בברכת 'שומע תפילה', אפילו על העתיד רשאי לבקש [57].

כשמתפלל על חולה בתוך תפילת שמונה עשרה אומר: "יהי רצון מלפניך ה' אלקי ואלקי אבותי, שתשלח מהרה רפואה שלמה מן השמים, רפואת הנפש ורפואת הגוף לחולה [פב"פ] בתוך שאר חולי ישראל" [58], או "רפא נא [פב"פ] רפואה שלמה בתוך שאר חולי ישראל" [59]. ונוהגים להזכיר את שם האם ולא שם האב, היינו פלוני או פלונית בן/בת אלמונית, שכן כאשר מבקשים רחמים צריך לדייק מאד, ויש יותר וודאות באם מאשר באב, וכן משום שרחמי האם מרובים מרחמי האב [א59].

אם לא ידוע מצבו של החולה - יש מי שכתב לשנות הנוסח ולומר, "אם עדין הוא חולה, ה' ישלח לו רפואה שלמה" [60]; ויש מי שאומר, שלא יזכיר שום תנאי בתפילה [61].

יש אומרים, שיגיד נוסח התפילה לחולה בתוך ברכת רפאנו [62], ואפילו על חולה שאינו ממשפחתו או מקרוביו, ובתנאי שמזכיר חולה מסויים בפירוש, ובתנאי שיש לו קשר כלשהו אל החולה ומרגיש בצער [63]; יש אומרים, שיכווין במחשבתו על החולה בברכת רפאנו, ויתפלל עליו בפירוש בברכת שומע תפילה [64]; ויש מי שהבדיל, שאם החולה הוא מבני ביתו, או שהוא תלמיד חכם, יבקש עליו בברכת רפאנו; ואם אינו מבני ביתו, יבקש עליו בשומע תפילה [65].

חולה אסור לו להתפלל ולחתום בשם את נוסח ברכת רפאנו בנפרד, בלא יתר חלקי השמונה עשרה, וכן אסור לאדם להתפלל עבור חולה בנוסח ברכת רפאנו וחתמתה בשם, ללא יתר ברכות שמונה עשרה [66].

בקריאת התורה - נוהגים לומר תפילה מיוחדת לשלום החולה בעת הקריאה בתורה בנוסח כזה: "מי שבירך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה הוא ירפא [ובשבת - יברך] [67] את החולה [68] (פלוגי בן פלוגי [68א]) בעבור (שפלוגי בן פלוגי) נדר מתנה בעבורו, בשכר זה הקב"ה ימלא רחמים עליו להחלימו ולרפאותו ולהחזיקו ולהחיותו, וישלח לו מהרה רפואה שלמה מן השמים [69] לרמ"ח איבריו [70] ושס"ה גידיו [ובאשה - ישמיט "לרמ"ח איבריה ושס"ה גידיה" ויאמר "לכל איבריה ולכל גידיה"] [71] בתוך שאר חולי ישראל [72] רפואת הנפש ורפואת הגוף [ובשבת מוסיף: "שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא"] [73] השתא בעגלא ובזמן קריב [74] ונאמר אמך".

בשבת - מותר לברך ברכת 'מי שבירך' לחולה בשבת שלא לפניו [75]. ואם החולה עצמו נמצא בבית הכנסת, עדיף שלא לעשות עליו ה'מי שבירך' המיוחד לחולה, אלא ה'מי שבירך' הרגיל, שכולל בתוכו גם את הבקשה שיצילהו הקב"ה מכל צרה וצוקה ומכל נגע ומחלה [76]. ואם החולה איננו באותה עיר - יש אומרים, שלא יברך, שמא מת או הבריא [77]; ויש אומרים, שרשאי לברך עליו, שיש לחולה יש חזקת חיים [78], וכן המנהג פשוט, ואין לפקפק בזה כלל [79].

בין ישתבח ליוצר - יש נוהגים לברך את החולה בין ישתבח ליוצר, ואין בו משום הפסק, מפני שהוא לצורך מצווה [80]. יש מי שכתב, שבזמנינו לא שמענו מעולם לעשות הפסק בין ישתבח לקדיש, וכל עיכובי התפילה אצלנו הוא קודם קריאת התורה [81].

תהלים - אף שאסור להתרפא בדברי תורה ובפסוקי תנ"ך [81א], אבל חולה מסוכן שמבקש שיאמרו עליו תהלים ויתפללו עליו, מותר אפילו בשבת וביום-טוב מחשש טירוף דעתו, אבל אם לא בקש בעצמו אלא אחרים בקשו - אסור [82]. ויש מי שהיקל דווקא כשאומר ביחידות [83]. ואם אומר תהלים בשבת עבור חולה בשכר - יש מי שכתב, שיחזור לומר בערב עוד כמה פסוקי תהלים כדי ששכרו יהא בהבלעה [84]; ויש מי שכתב, שמותר לקבל שכר על אמירת תהלים גם בלא הבלעה [85]. יש הנוהגים לומר פסוקים מפרק קיט בתהלים לפי שם החולה, ואף זה מותר עבור חולה שיש בו סכנה, ובלבד שיכוונו שיעלו התפילות לרצון לפני אדון כל, ולא שהרפואה תבוא בזכות הפסוקים עצמם [85א].

באמירת תהלים על חולה בציבור ידקדקו להכריז שמו קודם שמתחילים באמירת תהלים [86]. ובאמירת תהלים עבור חולה יש לכווין על דרך הלימוד והדבקות בה', ולא על דרך התפילה הרגילה [87].

לשון התפילה - כשמתפלל בפני החולה מותר לומר התפילה בכל לשון [88]; וכשמתפלל שלא בפניו - אם ביחיד, לא יבקש אלא בלשון הקודש [89], אבל הציבור יכולים להתפלל בכל לשון, גם שלא בפניו [90].

שמות - מזכיר שם החולה ושם אמו [91], ודווקא שמו העיקרי, ולא הכינוי, אלא אם כן נשתקע שמו העיקרי לגמרי, ואין משתמשים בו כלל [92]. אם אינו יודע שם האם, יזכיר החולה בשם אביו [93]. אם שמו של החולה הוא שם נוכרי, ולא ידוע שמו העברי, או שבכלל אין לו שם עברי, מכל מקום יזכירו את שמו כפי שהוא מורגל בין הבריות, וכפי שכותבים בגיטין [94]. ואם שינו שמו של החולה, או הוסיפו על שמו, יזכירוהו בשם החדש, ולא בשם העריסה [95]. אמנם אם הוסיפו שם חדש בלא ידיעתו של החולה, וכשהוא צלול לגמרי, אין זה נחשב שמו כלל, לא לתפילה, לא לכתובה ולא לגט [96].

אם מתפלל על אביו החולה, לא יאמר תרפא לאבא מארי, אלא מזכירו בשמו [97]. ודווקא כשמתפלל שלא בפני החולה, אבל אם מתפלל בפני החולה אין צריך להזכיר שמו כלל [98].

חולה חשוך-מרפא - יש להתפלל גם עבור חולה חשוך-מרפא, ואין זו תפילת שווא, כי תמיד יש עוד תקווה אולי תימצא רפואה [99].

כוונות בתפילה - כשאדם חפץ להתפלל על החולה שיתרפא, או על פרנסה, ומכווין לבו למה שהוא צריך, כגון רפאנו, ואינו מכווין בשבחו של הקב"ה באומרו בא"י וכו', זהו עיון תפילה, שאומרים המלאכים לתקנתו מכווין, לשבחו של הקב"ה אינו חושש. אבל המתכווין בברכה בהזכרת ה', אומר הקב"ה כי בי חשק ואפלטוהו וכו' [100].

תענית - כשם שהציבור מתענים ומתפללים על צרתם, כך כל יחיד מתענה ומתפלל על צרתו, כיצד היה לו חולה וכו', יש להתענות ולבקש רחמים בתעניתו [101].

יעילות התפילה - ממחקרים שונים שבוצעו בעולם עולה כי תפילות עבור חולים, אפילו אם המתפללים היו מרחוק ולא הכירו את החולים, הועילו סטטיסטית לשיפור מצב החולים. יתר על כן, במחקר שבוצע בישראל התברר כי לא רק תפילה מרחוק, אלא אפילו תפילה רטרואקטיבית, הועילה לשפר את מצבם של חולים. אמנם היו גם מחקרים אחרים שלא מצאו יעילות לתפילה מרחוק.

ברכת הגומל

יסוד החיוב - מי שהיה חולה ונתרפא הוא אחד מארבעה אשר צריכים להודות, היינו לברך ברכת הגומל, שנאמר [102]: 'כל אכל תתעב נפשם וגו' ישלח דברו וירפאם וימלט משחיתותם, יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם' [103], וברכה זו נתקנה במקום קרבן תודה [104].

יש מי שכתב, שברכת הגומל היא רשות [105], וחלקו עליו וכתבו שהיא חובה, ועיקרה מדברי קבלה [106].

סוגי החולים - יש אומרים, שחולה חייב לברך דווקא אם שנתרפא מחולי שיש בו סכנה, כגון מכה של חלל, או שאר חולי שיש בו סכנה [107]; יש אומרים, שבכל חולי שעלה למשכב, אפילו לא היה חולי של סכנה, כשיבריא חייב לברך [108]. לשיטה זו יש אומרים, שחייב בברכה דווקא אם נפל למשכב, לא פחות משלשה ימים [109], ולא דווקא מעת לעת [110], ויש אומרים, שבמחלה מסוכנת גם בפחות משלשה ימים יברך [111], ואפילו לא עלה למיטה כלל [112]. אם חלה במחלה שדרך בני אדם לעלות למיטה בשכמותה, והוא התאמץ ולא שכב, לא יברך, וכן להיפך, חולה שהוא איסטניס ושוכב מתוך פינוק, במחלה שדרך רוב בני אדם לא לעלות למשכב, לא יברך [113]; ויש אומרים, שאפילו הבריא ממיחוש בעלמא חייב לברך [114].

סוגי מחלות - יש אומרים, שברכת הגומל נתקנה דווקא על צרה שבאה לאדם בעל כורחו ושלא מדעתו; ויש אומרים, שבכל מקרה שניצל מסכנה, ללא חשיבות כיצד נכנס לסכנה, חייב לברך [115].

אין הפרש בין מיחוש קבוע הבא מזמן לזמן ובין שאינו קבוע, ולכן מחלה החוזרת לעיתים, יברך כל פעם שמתרפא, שהרי נתרפא לגמרי ורק שהמחלה חוזרת שנית, ונחשב כל פעם כמחלה חדשה וכהבראה מלאה [116].

עיתוי הברכה - אין לברך אלא אחר שנגמרה הטובה והיא שלימה [117], והחולה הולך על בוריו [118], וצריך להמתין עד שיהא בריא לגמרי, ולא יהא עליו שם חולה כלל, אפילו שאין בו סכנה [119].

נכון לברך תוך שלשה ימים משחזר לבוריו ממחלתו [120], ואפילו יצטרך בשביל זה לברך שלא בפני ספר תורה כפי המנהג, אף על פי כן לא יאחר יותר משלשה ימים [121]; ויש אומרים, שיכול לברך עד חמישה ימים [122]. אכן, אם אין לו עשרה גדולים לברך בפניהם, ימתין עד שלשים יום, שמא יזדמנו לו עשרה שיוכל לקיים המצווה כהלכתה, ויותר לא ימתין [123]. ואם איחר, יש לו תשלומים כל זמן שירצה [124].

עמידה - המברך צריך לעמוד [125], והשומעים ראוי שישבו [126], ובדיעבד יצא גם אם בירך בישיבה [127].

המניין - צריך לברך ברכה זו בפני עשרה אנשים גדולים [128]. יש אומרים, שבעל הנס נכלל במניין העשרה [129]; ויש אומרים, שצריך עשרה מלבד בעל הנס [130].

שנים מן העשרה צריכים להיות תלמידי חכמים שעוסקים בהלכות [131]; ויש אומרים, שצריך עשרה ועוד שני תלמידי חכמים [132]. ואם אין שם שני תלמידי חכמים, אינו מעכב הברכה [133]. יש מי שכתב, שאם יש שני מניינים, ובאחד מהם יש שני תלמידי חכמים, לכתחילה יש להעדיף לומר ברכת הגומל במניין זה [134].

בדיעבד, אם בירך ברכת הגומל שלא בפני עשרה - יש אומרים, שהברכה בפני עשרה היא לעיכוב, ולכן אם בירך בפחות מעשרה לא יצא [135], ולדעה זו אם בירך בלא עשרה, הרי זו ברכה לבטלה [136]; ויש אומרים, שאף לדעה זו אין איסור לברך בלא עשרה [137]. ולדעה זו טוב לחזור ולברך בפני עשרה, בלא הזכרת שם ומלכות [138]; ויש אומרים, שהברכה בפני עשרה איננה אלא לכתחילה, ולכן אין צריך לחזור ולברך [139].

מקום הברכה - נהגו לברך ברכת הגומל בבית הכנסת אחר קריאת התורה, לאחר שבירך ברכת התורה האחרונה [140]. והטעם הוא לפי שבבית הכנסת יש עשרה [141], ויש שם תלמידי חכמים [142], והעליה לתורה היא במקום קרבן [143].

בלחש - המברך בלחש כאילו ברך שלא בפני עשרה [144].

שבת ויום-טוב - מברכים ברכת הגומל גם בשבת וביום-טוב [145].

בלילה - יש אומרים, שאין לברך ברכת הגומל בלילה, מפני שברכה זו היא במקום קרבן תודה, ואין תודה אלא ביום [146]; ויש אומרים, שיכול לברך גם בלילה [147], ואפילו נשים יכולות לברך בלילה [148]; ויש מי העלה שמעיקר הדין מותר לברך בלילה, אלא שמנהג ישראל שלא לעשות כן [149].

ספק אם בירך ברכת הגומל, יברך בלא שם ומלכות [150]. ומשמע שדין זה נכון גם אם ספק לו אם הוא בכלל מחוייב בברכה.

קטן - דין קטן בברכת הגומל הוא מחלוקת הפוסקים. יש אומרים, שלא יברך ברכת הגומל, ואפילו מצד מצות חינוך לא יברך [151]; ויש אומרים, שאף קטן יכול לברך ברכת הגומל [152]. יש אומרים, שעל האב לברך עבור בנו הקטן שנעשה לו נס [153]; יש אומרים, שאין האב יכול לברך בשביל בנו [154]; ויש מי שכתב, שיברך האב בלא שם ומלכות [155]. ומכל מקום, מבן י"ג שנה יברך לכל הדעות, ולא צריך להמתין עד כ' שנים [156].

נשים חייבות בברכת הגומל מעיקר הדין. אך יש שכתבו, שמנהג העולם הוא שהנשים לא מברכות [157], וכן לא יברך בעלה עבורה [158]; ויש שכתבו, שגם הנשים צריכות לברך ברכת הגומל כעיקר הדין [159].

שליח - יש אומרים, שאיש אחר, שהוא אוהבו וקרובו של בעל הנס, או אפילו שאינו קרובו אלא רוצה בטובתו, יכול לברך בשבילו, ולומר אשר גמלך כל טוב, והוא יענה אמן [160]; ויש אומרים שלא יברך, ואם בירך גוערים בו, שמא ברכה לבטלה היא [161].

נוסח הברכה של המברך - ישנן כמה גירסאות בנוסח הברכה:

מאי מברך, אמר ר' יהודה, גומל חסדים טובים [162]. ואף שבגמרא הנוסח הוא בלא שם ומלכות, הוא לאו דווקא, וצריך להזכיר שם ומלכות [163].

הנוסח בסידורים שלנו הוא: בא"י אמ"ה הגומל [גומל] [164] לחייבים [165] טובות שגמלני כל טוב [166]. יש שהנוסח שלהם הוא הגומל חסדים טובים לחייבים שגמלני כל טוב [167]; ויש שהנוסח שלהם הוא שגמלני טוב, בלי המילה 'כל' [168].

יש אומרים, שהנוסח מעכב, ואין לשנות ממטבע שטבעו חז"ל [169]; ויש אומרים, שהנוסח איננו מעכב בדיעבד, כל שאמר עניין הברכה [170].

נוסח הברכה של הציבור - הציבור עונה במטבע מיוחדת [171], ומצינו גירסאות אחדות:

מי שגמלך כל טוב הוא יגמלך כל טוב סלה [172]; אשר גמלך כל טוב הוא יגמלך כל טוב סלה [173]; מי שגמלך טוב הוא יגמלך סלה [174]; מי שגמלך טוב הוא יגמלך כל טוב סלה [175]; צור שגמלך הוא יגמלך סלה [176]; ואשר גמלך כל טוב וכן וחסד וחמלה, הוא ברחמיו יגמלך כל טוב סלה [177]; אמן, הא-ל שגמלך כל טוב הוא יגמלך כל טוב סלה [178]. ואם לא ענו כלל, אינו מעכב [179]. ומכל מקום לכל הגירסאות צריך לומר אמן על הברכה לפני אמירת נוסח 'מי שגמלך וכו' [180].

לימוד קרבן תודה - יש מי שכתב, שכיוון שבזמן בית המקדש היה חייב בקרבן תודה, לכן בזמנינו יש לו ללמוד על כל פנים דיני הקרבת קרבן תודה [181].

מצבים רפואיים מיוחדים - הפוסקים דנו במצבים רפואיים מיוחדים אם יברך ברכת הגומל. באופן כללי יש לציין, שחלק מהפוסקים דלהלן מבוססים על שיטות הפוסקים, שכל מחלה שעלה למיטה יברך, וחלק מהם מבוססים על שיטות הפוסקים, שדווקא במחלה שיש בה סכנה יברך:

שיתוק מחצית הפנים אינו חייב לברך כשיתרפא, לפי שאין בו סכנה, ואינו זקוק לשכב במיטה [182].

חש בעיניו, ויש סכנה במחלתו, אלא שלא צריך לשכב - יש אומרים, שחייב לברך [183]; יש אומרים שפטור [184]; ויש אומרים, שיברך בלא שם ומלכות [185].

חש בעיניו ונותח, יברך לאחר שהבריא מהניתוח [186].

כל ניתוח הוא בחזקת סכנה, ולכן מי שנרפא מניתוח כלשהו, אפילו כגון שבר מעיים [187], או טחורים, חייב לברך [188].

מי שתרם איבר פנימי לשם השתלה בגופו של חולה מסוכן הצריך לאיבר זה - יש אומרים, שלא יברך ברכת הגומל לאחר שהבריא מהניתוח, ועל כל פנים בלא שם ומלכות [189]; ויש מי שכתב, שצריך לברך [190].

מי שהבריא מהתקף לב, התקף של אבני כליות, או אבני מרה, יברך ברכת הגומל בכל פעם שניצול מההתקף והבריא ממנו, אף שעלול לחזור ולקבל עוד התקפים [191]. ואם לא נתרפא לגמרי בין ההתקפים, יברך דווקא אחר שיתרפא [192].

מי שנרפא ממחלה אחת ולא הספיק לברך עד שנכנס למחלה אחרת - אין לברך ברכת הגומל אלא אחרי שנרפא מהמחלה השניה [193].

חולה לב שעבר צינתור, אפילו אם לא הרחיבו את כלי הדם על ידי בלון, מברך ברכת הגומל [194].

חולה נפש שנתרפא, אף שקיים חשש סביר שיחזור להתקפיו, יברך לאחר שהבריא מההתקף [195]. דין זה נכון בוודאי בחולה נפש שמצבו מוגדר כחולה שיש בו סכנה, ויש מי שכתב שגם במצבי נזירוזת יש מקום לברך אחרי שהחלים [196].

נעקץ על ידי עקרב, אם לא חלה כלל אלא שחש יסורי העקיצה, לא יברך; ואם חלה מחמת העקיצה - יברך [197].

נרפא אך נעשה טריפה, כגון שנרפא מחוליו על ידי תרופות או ניתוחים וכיו"ב, אלא שנעשה טריפה בגלל הטיפולים - יש אומרים, שיברך בלא שם ומלכות [198]; ויש אומרים, שיברך ברכה מלאה [199].

מי שחלה בהיותו על ספינה בים, ואחר כך הבריא ועלה מן הים - יש מי שכתב, שיברך פעם אחת על שתי ההודאות [200]; ויש מי שכתב, שיש לברך שתי ברכות נפרדות על שתי הודיות שונות [201].

יהודי מבוגר שלא נימול בילדותו, ונימול בעת בגרותו, צריך לברך ברכת הגומל לאחר שנרפא מהמילה [202]; אבל גוי שהתגייר ונימול לא יברך, כי בעת הסכנה היה עדיין בגויותו [203].

ברכת אשר יצר

החיוב - חייב אדם לברך ברכת 'אשר יצר' בכל פעם שהוא יוצא מבית הכסא לעשיית צרכיו, בין שתן ובין צואה [204].

נוסח הברכה:

"ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם, אשר יצר את האדם [205] בחכמה [206], וברא בו נקבים נקבים [207] חלולים חלולים [208], גלוי וידוע לפני כסא כבודך [209], שאם יפתח אחד מהם [210], או יסתם אחד מהם [211], אי [212] אפשר להתקיים ולעמוד לפניך אפילו שעה אחת [213], ברוך אתה ה' רופא [חולי] [214] כל בשר [215] ומפליא לעשות" [216].

מובא בשם האר"י, שיש מ"ה תיבות בברכה זו, כמניין א'ד'ם'.

שיעורים - אין שיעור להטלת מים, וצריך לברך אפילו אם הטיל טיפת שתן אחת [217].

עיתוי הברכה - צריך לברך ברכת 'אשר יצר' סמוך ככל האפשר לאחר עשיית צרכיו [218], ואפילו לאחר ברכת 'המפיל' יאמר ברכת 'אשר יצר', ולא יסמוך על הברכה שעתיד לומר בבקר [219]. ומכל מקום אם לא בירך מיד, יברך גם לאחר זמן גדול [220], אך היינו דווקא כל זמן שזוכר ומרגיש את חיוביו הקודמים, ולא לאחר זמן ארוך מאד [221], ויש מי שכתבו שיכול לברך עד חצי שעה או עד ע"ב רגעים [222]. ואם לא בירך ברכת 'אשר יצר' עד שרוצה להטיל מים פעם שנית - יש אומרים, שקודם יברך 'אשר יצר' על הפעם הראשונה, ואחר כך יטיל מימיו בשנית; ויש אומרים, שאם נזכר שלא בירך על ההטלה הראשונה עד שהרגיש צורך להטיל מים פעם שנית, שוב לא יברך [223]. ואם לא בירך 'אשר יצר', ואחר כך הטיל מים שוב מימיו - יש אומרים, שיברך פעמיים אשר יצר [224]; ויש אומרים, שברכה אחת עולה על כל הפעמים הקודמות [225], ויש להקל כשיטה זו בספק ברכות [226].

עמידה - יש מי שכתב, שצריך לברך ברכת 'אשר יצר' בעמידה ולא בישיבה [227].

נטילת ידיים - במהלך היממה, כאשר מברך ברכת 'אשר יצר' על עשיית צרכיו, לא מברך ברכת על נטילת ידיים [228], ואפילו היו ידיו מלוכלכות שפשף בהן [229]. יש מי שכתב, שאם הטיל מים ולא שפשף ולא נגע, יכול לברך ברכת 'אשר יצר' גם בלא נטילת ידיים, אלא אם כן רוצה להתפלל או לעסוק בדברים שבקדושה; ויש אומרים, שבכל מקרה צריך ליטול ידיים [230].

ברכה אחרונה - מי שאכל דבר שחייב בברכה אחרונה ושכח לברך, והטיל מימיו ונזכר קודם שבא לברך ברכת 'אשר יצר', יברך קודם 'אשר יצר', ואחר כך ברכה אחרונה [231].

באמצע התפילה - מי שנפנה לנקביו באמצע התפילה - יש מי שכתב, שלא יברך כלל ברכת 'אשר יצר', כי יוצא ידי חובת ברכה זו בתפילת 'רפאנו' [232]; ויש מי שכתבו, שיברך ברכת 'אשר יצר' אחרי גמר התפילה, כי ברכה זו נתקנה למצבים שהם בדרך הטבע, ולכל באי עולם גם כשהם בריאים, בעוד שברכת 'רפאנו' היא ברכה מיוחדת לעם ישראל ולמצב של מחלה, ולפיכך הן שתי ברכות שונות [233].

אם לא הרגיש צורך לנקביו כלל, אלא שהטיל מים כדי שלא יצטרך לכך לאחר זמן, וכגון שעומד לצאת לדרך, בכל זאת מברך ברכת 'אשר יצר' [234].

שליחות - יש מרבני דורנו שהסתפקו אם יכול אדם להוציא את חברו בברכת 'אשר יצר', והספק הוא אם זו ברכת השבח דווקא, או גם ברכת הנהנין [235].

בברכות השחר - ברכת 'אשר יצר' נתקנה גם לאומרה בקביעות כחלק מברכות השחר.
מקדימים לה ברכת 'על נטילת ידיים', ומיד לאחריה אומרים ברכת 'אלקי נשמה' [236].
כמו כן נהגו לסדר ברכת התורה מיד אחרי ברכת 'אשר יצר' [237].

ברכת הרפואה לרופא

אף על פי שהריפוי היא מצווה, אין מברכים עליה, משום שמצות השבת אבדת גופו להסיר ולמנוע הסכנה היא באה, וכל מצווה שבאה להסיר סכנה, אין מברכים עליה [238]. כמו כן לא שייך לברך עובר לעשייתו, שאין להאריך בתפילה כשצריך לרפא, והזריז הרי זה משובח [239].

ניתן להוסיף עוד נימוקים לכך שלא תיקנו ברכה לרופא על מצות הריפוי:

מצווה שאין עשייתה גמר חיובה, אין מברכים על עשייתה, וברפואה פעמים רבות יש פעולות מתמשכות הנדרשות להשלמת הרפואה [240]; או מצווה שהיא בין אדם לחברו, אין מברכים עליה [241]; מצווה שאינה תלויה כולה ביד העושה אותה, מפני שאפשר שלא יתרצה בה חברו ותתבטל המצווה, אין מברכים עליה [242]; או מצווה שלעולם האדם חייב בהם, ואין עתים להיפטר מהם, אין מברכים עליה [243]; או שאין מברכים על מצוות שכליות [244].

מקורות והערות

[1] ט"ז יר"ד סי' שלו סק"א; [2] מנורת המאור (אלנקוה) ח"ב עמ' 132; מנורת המאור (אבוהב) ח"א, נר ג; [3] ראה ע"ז נה א. וראה תוס' ר"ה טז א ד"ה כמאן, והגהות היעב"ץ לר"ה שם; תוס' שבת בעניין כתונת הפסים; תוס' סנהדרין כ א ד"ה ששהא; רמב"ם וראב"ד תשובה ה ה; [4] מדרש, הובא בתו"ש במדבר פי"ב אות קלו; [5] ראה הרפואה והיהדות, עמ' 39-47; [6] בראשית כ יז; [7] בראשית כה כא; [8] בפסוקנו; [9] שמו"א א י; [10] תהלים ו ג; תהלים ל ג; [11] מל"א יז כא; [12] מל"ב ד לג; [13] מל"ב כ ה; [14] ירמיהו יז יד; [15] שבת לב א; רמב"ן תורת האדם, שער המיחוש; טור יר"ד סי' שלה; [16] ברכות ס ב; [17] ברכות יז א. וראה יומא פז ב; [18] ר"ה יח א; [19] ב"ק צב א; [20] ב"ר נג יט, וכפי גירסת רש"י בראשית כא יז, וראה בתו"ש בראשית פכ"א אות צב; [21] ע"ז ח א; [22] תנחומא מקץ ו; [23] ב"ב קטז א, וראה מאירי ונ"י שם; דרכי משה יר"ד שלח ב; רמ"א או"ח קיט י, ויר"ד שלה י; שו"ת חיים ביד סי' לד. וראה עוד רמב"ן שמות יח טו. וראה באריכות בנידון בשו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ד סי' נא; הליכות שלמה ח"א פ"ח הע' 60; [24] ר' חנינא בן דוסא, משנה וברייתא ברכות לד ב.

וראה עוד רמב"ן עה"ת שמות יח טו. וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ה קונ' רמת רחל סי' יז, מספר יפה ללב; [25] עירובין כט ב - מעשה ר' חנינא; מדרש רבה דברים ח ד - מעשה ר' אליעזר בן יעקב; [26] רבנו בחיי, בראשית כה כא; [27] ע"ז ח א; [28] מגילה יז ב; ירושלמי ברכות ב ד; שה"ש רבה ז ה; טור או"ח סי' קטז. וראה במהרש"א ח"א, וברש"ש מגילה שם. והגריעב"ץ בסדור בית יעקב הוסיף, שכשריפא רפאל את אברהם אמרו רופא חולים; [29] הושע יד ה - הריב"א, הובא באבודרהם סדר שחרית של חול ופירושה; [30] שמ"א ב ח - בה"ג, הובא באבודרהם שם; [31] אבודרהם שם; [32] בראשית פרק יז; [33] שמות טו כו; [34] משלי ד כב. כל זה בטור או"ח סי' קטז; [35] אבודרהם שם. וראה ירושלמי ברכות ב ד, שכנראה היה לו נוסח אחר המתחיל ב"רפא חליינו"; [36] רבנו סעדיה גאון, הובא בסדור הגאונים והמקובלים והחסידיים, ספר שני, ח"ג; [36א] וראה בתפלה לדוד לאדר"ת, הובא בסוף סידור עולת ראייה, שהביא מירושלמי ברכות ד א, מחלוקת אם עדיף להרבות בתפילה על חולה או דווקא לקצר בתפילה, ומשמע שם שיש להבדיל בין יחיד לציבור, עיי"ש; [37] כן גרסו במחזור ויטרי, בסדר תפלות של הרמב"ם, ובסדור תכלאל כמנהג יהודי תימן. אך בסדר רב עמרם גאון, ובכל נוסחאות הסידורים בימינו של האשכנזים ועדות המזרח לא גורסים תיבה זו. ובשו"ת רש"ל סי' סד כתב, שאין להוסיף "אלקינו", אלא כלשון הכתוב בירמיהו, וכן פסקו ברב שו"ע או"ח סי' קטז, ובמ"ב סי' קטז סק"א. ומה שמדגישים בברכה זו רפאנו ה" ונרפא, מה שאין כן בשאר הברכות שלא אומרים ראה ה' בעניינו, או ברכ' ה' עלינו וכו', כתב הרב ש. פינקוס בקובץ עם התורה מהדו"ד חוב' י, תשס"ג, עמ' סה ואילך, שבא להדגיש שגם כאשר רשות הרופא בשר ודם לרפא נגמרה, ואין לו ידע רפואי, עדיין מבקשים אנו שהקב"ה ירפא, שאין אצלו כל מגבלה; [38] מספר הסברים ניתנו לכפל הלשון 'רפאנו... ונרפא': יש סוג רפואות שנמסרו ע"י שליחים, ויש סוג רפואות שהקב"ה בעצמו כביכול מרפא (זוהר חדש פ' בלק דנ"ד ע"ב); רפואת ה' היא עולמית ולא חוזרת, ולכן ברגע שירפא ה' נרפא, ולא נצטרך לחזור על הרפואה (ברוך שאמר מבעל התו"ת על התפילות); מתפללים אנו שנסכים לקבל את הרפואה, כי יש אנשים שאינם רוצים כלל להירפא (ר"א בן הגר"א); רפואת ה' היא מיידית, ומיד נרפא ללא שהיות (פי' מבעל החפץ חיים בס' הח"ח - חייו ופעלו); נוסח דומה ל"השיבנו ה' אליך ונשובה", והפירוש שיהיה הקב"ה המתחיל, ואחר כך נהיה אנחנו המסיימים והמתגברים (עץ יוסף בסדור אוצר התפילות); [39] מקור הנוסח בירמיה יז יד, אלא ששם נכתב בלשון יחיד. ואע"פ שכתב הנכתב ליחיד אין מכנים אותו לרבים (תוספתא מגילה ג כא; רי"ף סופ"ד דמגילה), נאמרו על כך מספר תירוצים: דווקא כשמתרגם או קורא הפסוק אינו רשאי לשנות מיחיד לרבים ולהיפך,

אבל פסוק של תפילה שאין כוונת הציבור לקרותם אלא להתחנן דרך תפילה רשאים לשנות לפי צורך השעה ולפי עניין תפילתם (טור או"ח סי' קטז, ואבודרהם סדר שחרית של חול ופירושה, בשם הרמ"ה, וראה בב"י וב"ח שם; המחבר או"ח קטז א); או דווקא כשקורא כל המזמור או על העניין כסדר אז אסור לשנות, אבל כשמתפלל ואומר פסוקים מפוזרים, אין להקפיד על שינוי מיחיד לרבים ולהיפך (טור שם, ואבודרהם שם, בשם הר"י יונה והרא"ש; רמ"א או"ח קטז א); או שצריך אדם לבקש צרכיו בלשון רבים, וכן כל שמונה עשרה ברכות בלשון רבים (ס' חסידים הוצאת מק"נ סוסי' שסא, הביא מגמ' ברכות ל א); [40] כך היא הגירסה ברוב הסידורים, פרט לסדר רב עמרם גאון ונוסח התכלאל, שלא גורסים כלל תיבות אלו; [41] נוסח רב עמרם גאון; [42] סדר תפילות של הרמב"ם, ונוסח תכלאל; [43] נוסח מחזור ויטרי; [44] אבודרהם. והסביר שם: "והעלה רפואה שלמה לכל תחלואינו" על שם 'הרופא לכל תחלואיכי' (תהלים קג ג); "ולכל מכאובנו" על שם 'כי הוא יכאיב ויחבוש' (איוב ה יח); [45] כמנהג עדות המזרח, כמנהג נוסח ספרד של האשכנזים, אשר מוסיפים עוד: "רפואה שלמה לכל מכותינו"; [46] שערי תשובה או"ח סי' קטז, בשם ס' נאות יעקב; [47] כפי נוסח האשכנזים, הן נוסח ספרד והן נוסח אשכנז, אך כל הסידורים הקדמונים והעדות האחרות לא גורסים זאת, וכן כתב בא"ר סי' קטז, ובשלמי צבור למהר"ט אלגאזי, שלא לגרוס תיבה זו, וצ"ע למה הוסיפו זאת; [48] סידור רב עמרם גאון, סידור תכלאל; [49] סדר התפילות של הרמב"ם; [50] נוסח הריקאנטי, ונוסח עדות המזרח; [51] מחזור ויטרי, אבודרהם, נוסח האשכנזים, הן ספרד והן אשכנז. ומספר הסברים נאמרו על תיבות אלו: "רופא נאמן ורחמן" על שם 'כי אני ה' רופאך' (שמות טו כו - אבודרהם), או כנגד 'וחלים רעים ונאמנים' (דברים כח נט - עץ יוסף; אבודרהם), או כנגד יסורים וחוליים רעים (ברכות, יז א). "רחמן" - רפואת הקב"ה היא ברחמנות, בניגוד לרפואת רופא בשר ודם, שלעתים משתמש באמצעים קשים ומרים לצורך הרפואה (אחרית לשלום, בסידור אוצר התפילות). וראה עוד בתו"ת שמות פט"ו אות יז, על השילוב של התארים 'נאמן ורחמן'; [52] צריך לומר בצירי תחת הלמ"ד - מ"ב סי' קטז סק"א; [53] הטעם שסיום הברכה היא רופא חולי עמו ישראל, אע"פ שהקב"ה הוא רופא כל בשר, וכפי הנוסח בברכת אשר יצר, כי ברכת אשר יצר היא כללית ועל פי דרכי הטבע, ולכן שייך לומר רופא כל בשר, אבל את ברכת רפאנו תיקנו חז"ל לחולי ישראל דווקא, על המעלה המיוחדת שלהם שהיא מחוץ לדרכי הטבע - כן ביאר הגר"י אייבשיץ, הובאו דבריו בס' הליכות שלמה ח"א פ"ח סק"ט. ולפי גמ' שבת יב ב, צריך לכלול החולה בתוך שאר חולי ישראל. וראה בסידור הגאונים והמקובלים והחסידים ספר שני ח"ג, פירושים על הברכה על פי הסוד. וראה עוד בס' קריינא דאיגרתא, עמ'

קו-קז; שו"ת דבר יהושע ח"ג חיו"ד סוסי' כג; [54] הליכות שלמה ח"א פ"ח סע' טו; [55] הגריעב"ץ בסדור בית יעקב. וראה בס' חסידים הוצאת מק"נ סי' תעה; [56] הגריעב"ץ בסדור בית יעקב; [57] מ"ב סי' קיט סק"א, בשם הפמ"ג; [58] נוסח הגריעב"ץ בסידורו; [59] מ"ב סי' קטז סק"ג; [59א] על פי זוהר פ"ד עמ' א, פר' לך לך. וראה עוד בשו"ת דעת כהן סוסי' קלב; במראה הבזק, ח"ד סי' יא; [60] שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' כו; [61] שו"ת ציץ אליעזר ח"ה קונט' רמת רחל סי' ית. וע"ע בשו"ת נחלת שבעה סי' פ; שו"ת אבני צדק חאו"ח סי' יד; [62] רמב"ם תפילה ו ג; טושו"ע או"ח קיט א; היעב"ץ בסידורו; מ"ב שם; ברכ"י סי' קיט; וכן מפורש בחי' הר"ן ע"ז ח א: "ואם יש לו חולה תוך ביתו אומרה בברכת רפאנו, פירוש שאינו רשאי להמתין עד שומע תפלה, ומיהו אם לא הזכיר עד שומע תפלה מזכיר שם"; [63] הליכות שלמה ח"א פ"ח סע' טז. וראה שם בהע' 60, על הנהגתו של הגרש"ז אויערבאך ביחס לתפילה על חולים; [64] שו"ת מהר"י מלכו סי' קט; כף החיים או"ח סי' קיט סק"א. ובס' חסידים סי' קנח: "אם יש לך חולי אל תשים לבך לכוין רק בברכת החולים"; [65] שו"ת אור לציון ח"ב פ"ז סל"ג. ודייק כן מדברי הב"י או"ח סי' קיט, ורבנו יונה שהובא בב"י שם; [66] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ה חאו"ח סי' קטז סק"א. וראה ט"ז או"ח סי' קלא סקט"ו; [67] יש אומרים שבשבת יאמר "יברך" ולא "ירפא", מפני שזו תחינה ואין לאומרה בשבת - דעת קדושים ב"פנינים יקרים" שבסוף הספר, אות סט; [68] בדרכי חיים ושלום סי' רכ, מביא שהנחת אלעזר הקפיד שלא יזכירו 'החולה', וראה טעמו שם; [68א] בתפילה עבור חולה מתפללים בשם אמו, וכתב הרש"ל שבת סו ב, שבני אדם מכירים האשה שהיא אם הוולד יותר מאביו. וראה שו"ת אז נדברו חיו"ד סי' כד; [69] הלשון "מן השמים" קצת קשה, שהרי הכל בא מן השמים, וראה מה שכתב בפ"י ברוך שאמר על התפילות מבעל התו"ת; [70] ולכאורה תמוה נוסח זה, שהרי רמ"ח האיברים הם רק אלו שיש בהם בשר גידים ועצמות, ולעניין שמטמאים באהל בכלשהו - משנה אהלות א ח, ולכן לא נמנו איברים אחרים כמו כליות, כבד, לב וכיוצ"ב, אבל לעניין רפואה בוודאי יש לכלול גם איברים אלו, ואם כן הם יותר מרמ"ח, וצ"ע. וראה מה שכתב הגר"ש ואזנר בנידון, בראש כרך ג של המהדורה הראשונה של האנציקלופדיה ההלכתית-רפואית, עמ' כב שאלה ט, ומה שקשה על דבריו, עיי"ש. וראה באריכות על מושג 'רמ"ח איברים' במאמר ר. קיפרווסר, בד"ד, 8, תשנ"ט, עמ' 29 ואילך; [71] ראה בשו"ת האלף לך שלמה סי' קכ, שהסתפק בנוסח לאשה, ובשו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ד סי' סז תיקן את הנוסח של המי שברך ליולדת. וראה בספר הלכות נשים לאאמו"ר פ"א הע' 4, שהעיר שכבר קדמו הדעת קדושים ב"פנינים יקרים" שבסוף הספר, אות ע, שלאשה יאמר לאיבריה וגידיה, ולא

לרמ"ח איבריה ושס"ה גידיה. אמנם ראה ירושלמי סוטה ה א, שגם באשה יש רמ"ח איברים, והסביר בעל הטורים, במדבר ה יח, והחיד"א בס' דבש לפי מערכת סמ"ך סק"א, שהאיברים היתירים באשה אינם מטמאים באהל, ולכן לא נימנו בכלל האיברים. אלא שלעניין 'מי שברך' עדיין קשה, שהרי גם האיברים שאינם מטמאים באהל צריכים רפואה ובריאות. ואם ניכרת לו איבר - יש מי שכתב, שמכל מקום אין לשנות את נוסח ה'מי שברך', אף שהוא חסר מהרמ"ח איברים - ס' פרדס יוסף, הובא בנשמת אברהם ח"ה חאו"ח סי' קיט סק"א; [72] צריך לכלול אותו בתוך שאר חולי ישראל - שבת, יב ב; [73] ראה מה שהקשו על עצם הברכה לחולה בשבת, ועל הצורך בתוספת זו בשו"ת אבקת רוכל סי' יא-יב; מג"א סי' רפח סק"ד; שולחן ערוך הרב או"ח סי' רפח. וראה בהסבר התוספת לשבת בנוסח 'מי שברך' לחולה בס' תורת היולדת פט"ו הע' ג, ובשו"ת תשובות והנהגות ח"ד סי' פד. ולעניין יו"ט כתב בס' תפלה לדוד להאדר"ת, הובא בסוף סידור עולת ראייה, שאין צריך לומר "יו"ט הוא מלזעוק", ואפשר לומר גם ביו"ט "שבת היא מלזעוק", כי יו"ט נקרא שבת, עיי"ש; [74] התוספת "השתא בעגלא ובזמן קריב" אחרי שאמרו שישלח לו רפואה שלמה "מהרה", הוא על פי גמ' גיטין פח ב, שאמרו שם, שמהרה דמארי עלמא תמניא מאה וחמשין ותרין שנין, ולכן מבארים כאן שהבקשה לרפואה מהרה היא בעגלא ובזמן קריב שלנו, והתרגום על משלי, כט א, פתע ישבר - בעגלא נתחבר, היינו שעגלא הוא פתע פתאום, וגם זה מצטרף לפירוש זה שהרפואה תהיה פתאומית ומהירה כפי חשבוננו, כ"כ בברוך שאמר מבעל תו"ת על התפילות; [75] שו"ת אבקת רוכל להב"י סי' יא; [76] שו"ת ציץ אליעזר חי"ג סי' לו אות ב; [77] לקוטי מהר"ל, הובא בפ"ת יו"ד סי' שלה סק"ב, ובשע"ת או"ח סי' רפח סק"ג; [78] שו"ת נחלת שבעה סי' נט; [79] ערוה"ש יו"ד שלה יב. וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ה קונט' רמת רחל סי' יח; [80] רמ"א או"ח נד ג. וראה בערוה"ש או"ח נד ג-ד, בביאור דין זה; [81] ערוה"ש שם; [81א] סנהדרין קא א; רמב"ם ע"ז יא יב; טושו"ע יו"ד קעט ח; [82] שו"ת אגרות משה חאו"ח ח"א סי' קה; [83] הליכות שלמה ח"א פי"ד הע' יט; [84] אשל אברהם (בוטשאטש) סי' שו ס"ה; [85] הליכות שלמה, שם; [85א] שו"ת תשובות והנהגות, ח"א סי' קכא; שם, ח"ב סי' סז; [86] הליכות שלמה ח"א פ"ח הע' כב; [87] הליכות שלמה, שם; [88] רמב"ן תורת האדם, שער המיחוש; טושו"ע או"ח קיט ה; מ"ב סי' קא סקט"ז; [89] שו"ע או"ח קא ד. ועיין ט"ז שזהו דעת הר"י, אבל דעת הרא"ש דדווקא לשון ארמית לא ישתמש, אבל שאר לשונות הוי כמו לשון הקודש, והטור סתם כאן נגד אביו, משום דחולה בעי רחמי טובא, ועי' גם בפרישה שם; [90] סוטה לג א, ובפירש"י שם. וראה בחילוק זה בין יחיד לציבור בס' האשכול הל' תפילה וקר"ש סוסי' ה; מחזור ויטרי סי' קכח; שו"ת תמים

דעים סי' קפה; אור זרוע ח"ב סי' נ; [91] שבת סו ב, ורש"י ומהרש"ל בחכמת שלמה שם; שבת עג א. ועי' במג"א סי' קיט סק"א, בשם המהר"ל; שו"ת דעת כהן סי' קלב; שו"ת זקן אהרן ח"א סי' יא - שהביאו מזוהר לך לך דפ"ד ע"א עה"פ וילך למסעיו. וראה עוד בזוהר שמות ד"ז ע"ב. וראה עוד במ"ב סי' קיט סק"ב; שו"ת גבול יהודה סי' ב; שו"ת מלמד להועיל ח"א סי' כג; שו"ת יביע אומר ח"ב חאו"ח סי' יא; [92] הליכות שלמה ח"א פ"ח סע' יז; [93] שו"ת יביע אומר שם; [94] ראה ס' חסדי אברהם, עמ' שו-שז, בשם הגר"י ראטה מקארלסבורג. וראה בשו"ת מהרשד"ם סי' קצט; שו"ת חת"ס חאבהע"ז ח"ב סי' לח; [95] שערי הלכה ומנהג ח"א סוסי' פה; [96] הליכות שלמה ח"א פ"ח הע' 67; [97] כף החיים סי' קיט סק"ו; [98] ברכות לד א; מהר"ל דף קסא ע"א; מג"א ריש סי' קיט; מהריק"ש בהגהותיו לאו"ח סי' תקעו; מ"ב שם. וראה עוד בחי' החת"ס נדרים מ א, ובעיון יעקב ברכות לד א, מה הטעם שלא יזכיר שמו בפניו; [99] ראה פאר הדור, ח"ד עמ' לד, בשם חזו"א; [100] ס' חסידים, מהד' הרש"ל, גנוזות, ח"א תשמ"ד, סי' כב, ובהוצאת מק"נ הוא בסי' תעה בשינוי לשון; [101] רמב"ם תעניות א ט; טושו"ע או"ח תקעא א. וראה במ"מ שם, שאין לדין זה מקור מהגמרא, אך דברים נראים הם מדרכי התשובה. וראה במ"ב שם סק"א, בשם הב"ח והפרמ"ג, שמשמע שיש חיוב להתענות עליו; [102] תהלים קז יח-כא; [103] ברכות נד ב; רמב"ם ברכות י ח; טושו"ע או"ח ריט א; חיי אדם סה ו; [104] הרא"ש ברכות פ"ט ס"ג. וראה ברד"ק ישעיה לח ט, שחזקיהו כתב הודאה כשנתרפא מחוליו ועלה בית ה'; [105] מג"א סי' ריט סק"ג; [106] פמ"ג שם; שו"ת חת"ס חאו"ח סי' נא. וראה בשד"ח, פאת השדה מערכת ברכות סי' יב; [107] מאירי ברכות נד ב, בשם יש מי שאומר; טור או"ח סי' ריט, בשם הראב"ד; רמ"א שם ח, וכן נוהגין באשכנז; מ"ב שם סק"ח; קיצשו"ע סא א; [108] טושו"ע ריט ח; רמב"ן תורת האדם שער ההודאה; שו"ת הרשב"א ח"א סי' פב; מאירי ברכות נד ב; [109] חיי אדם סה ו; קיצשו"ע סא א; [110] בן איש חי שנה א, פר' עקב סק"ז; [111] מ"ב סי' ריט סק"ח, ובבאה"ל שם. ועי' בכף החיים שם אות מו; שו"ת אור לציון ח"ב פ"ד סמ"ד; [112] שו"ת יחווה דעת ח"ד סי' יד. וראה בשו"ת אור לציון שם, שאפילו אם רק התעלף וקם, יברך ברכת הגומל; [113] שו"ת שדה הארץ סי' ז; בירך את אברהם סי' נט סט"ז; [114] ערוך ע' ארבע בשם רב האי גאון. והובא גם בטור שם (וכתב שכן נוהגים בספרד), ברא"ש ברכות נד ב, ובהגהות מיימוניות ברכות פ"י אות ה; ב"י שם, בשם הרמב"ן והרשב"א; מהרי"ץ בסידור עץ חיים ח"א דף קעד ע"ב. ובשיטת הטור ראה מאמר מרדכי סי' ריט סק"ט; [115] ראה במחזיק ברכה להחיד"א או"ח סי' ריט; שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פכ"ג. וראה בשו"ת ישכיל עבדי ח"ב חאו"ח סי' ז, ושם ח"ו חאו"ח סי' יד, שהגורם מחלה לעצמו, לא יברך ברכת

הגומל; [116] שו"ת הרשב"א ח"א סי' פב, ושם ח"ז סי' לח; שו"ע ריט ח. וראה במאמר של הרב י. בן-מאיר, תחומין, א, תש"מ, עמ' 349-357, הע' 19, שהסתפק במי שנפצע וצריך סדרת ניתוחים, אם יברך אחר כל ניתוח וניתוח, או רק בגמר סדרת הניתוחים. וראה בנידון כעין זה בשו"ת בנין אב ח"ב סי' יט; [117] עטרת זקנים או"ח סי' ריט; מאור ושמש, עה"פ בראשית ל לה; מ"ב סי' ריט סק"ב; [118] שו"ע או"ח ריט א; חיי אדם סה ו; מ"ב סי' ריט סק"ב; [119] א"ר סי' ריט סק"א; שו"ת שלמת חיים, מהד' חדשה, סי' קלו; [120] שו"ע שם ו; [121] ב"י סי' ריט, בשם הרמב"ן; מג"א שם סק"ו; מ"ב שם סק"כ. וראה בשו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' קצז; [122] ב"י שם, בשם הרשב"א; באר היטב שם סק"ט, בשם עטרת זקנים. וראה בשד"ח, פאת השדה מערכת ברכות סי' יב; [123] מ"ב שם סק"ח, בשם הרא"ה; [124] טושו"ע שם; צידה לדרך ד"ט ע"ב. וראה בכף החיים שם אות לו. וראה באריכות בשו"ת יביע אומר ח"ג חאו"ח סי' טז אות ג ואילך; [125] רמב"ם ברכות י ח. וראה בכ"מ שם, ובב"י ובב"ח סי' ריט, ובא"ר שם סק"ג, ובשו"ת חת"ס חאו"ח סי' נא; [126] חידושי הרמב"ם, הובאו בקובץ תשובות הרמב"ם ואיגרותיו, עמ' 52; [127] מ"ב סי' ריט סק"ד, וכן כתב במג"א שם סק"ב טוב לברך וכו'; [128] שו"ע ריט ג. וראה בגליון הש"ס ברכות שם, ובס' יפה ללב ח"ב בקונ"א; [129] שו"ת הלכות קטנות ח"א סי' רעא; באה"ט סי' ריט סק"ד; מ"ב שם סק"ו ובשעה"צ סק"ז; קיצשו"ע סא ב. וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' יח; [130] באה"ט שם, בשם הראנ"ח; חי' רע"א על המג"א סי' ריט סק"ד; שו"ת תשובות והנהגות ח"ב סי' קמג. וראה בכף החיים סי' ריט אות יט; [131] רמב"ם ברכות י ח; שו"ע שם; קיצשו"ע שם. וראה בב"י שם, שהרי"ף והרמב"ם והסמ"ג סוברים כן; [132] טור שם, בג' התוס'; תוס' ברכות נד ב ד"ה ואימא; תוס' ר"י החסיד ברכות שם. ונראה שכן דעת הרא"ש ברכות פ"ט סי' ג, ראה בבאה"ל שם, ד"ה ותרי, ובפמ"ג שם; [133] מרדכי ברכות סי' ריב; שו"ע ובאה"ל שם, ד"ה לא שכיחי; קיצשו"ע שם; [134] שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' קצו; [135] דעה ב בשו"ע שם; ב"י שם; רבנו יונה ברכות שם. וראה שו"ת אבני נזר חאו"ח ח"א סוסי' מ; [136] באה"ל שם, ד"ה וי"א, בשם מחצית השקל; [137] חי' רע"א על המג"א שם סק"ד; [138] שו"ע שם; הלבוש שם; הא"ר שם; [139] טור, שם; דעה א בשו"ע שם; הב"ח שם; באור הגר"א שם; [140] שו"ע ריט ג; [141] תוס' ברכות נד ב ד"ה ואימא; [142] רא"ה בספר פקודת הלויים ברכות שם; [143] שו"ת חת"ס חאו"ח סי' נא; [144] א"ר שם; בן איש חי, שנה א, עקב סק"ב; כף החיים או"ח סי' ריט סק"ו; [145] שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' פח. וראה בשד"ח, מערכת ברכות סי' יב; [146] בן איש חי שנה א, פר' עקב סק"ג; [147] שו"ת מהר"ם שיק סי' פח. וראה באריכות בשד"ח, פאת השדה, מערכת ברכות סי' יב; [148] שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי'

יז, ושם ח"ז סי' ט אות ב; [149] שו"ת חת"ס חאו"ח סי' נא. וראה עוד בשו"ת יחווה דעת ח"ד סי' עה; [150] פמ"ג או"ח סי' ריט בא"א סק"א; שו"ת שואל ונשאל ח"ב סי' מט; [151] שו"ת מהר"ם מינץ סי' יד; מג"א רסי' ריט; מ"ב סי' ריט סק"ד; כף החיים שם אות ב; שע"ת שם סק"א; שו"ת הרב סדר ברכת הנהגין פי"ג אות ג; שערי אפרים שער ד, סכ"ח; שו"ת שבט הלוי ח"ג סי' קסג סק"ב; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' כ; ילקוט יוסף ח"ג סי' ריט ס"ה. וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' כב סק"ב, שלשיטות אלו אפילו קטן יתום לא יברך; [152] שו"ת מהר"י באסאן סי' ה; חי' רע"א לשו"ע שם; ברכ"י ריט אות א; מור וקציעה סי' ריט; בן איש חי, שם, סק"ד; שו"ת כתב סופר חאו"ח סי' כז. וראה בשו"ת אבני נזר חאו"ח סי' לט; [153] שו"ת תשב"ץ ח"ד סי' ד; כף החיים שם אות כט; [154] שו"ת מהר"ם מינץ סי' יד; א"ר שם; ברכ"י שם אות ז; מחזיק ברכה אות ו; שערי אפרים שער ד סכ"ח; באה"ל ריח ד, ד"ה וכן כתב; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' כ; [155] מחזיק ברכה שם; [156] ראה שו"ת מהר"ם מינץ שם; שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' פו. וראה שו"ת חכם צבי סי' מט; שו"ת תפארת צבי חאו"ח סי' ו אות ו; שד"ח, מערכת ברכות, סי' יב; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' כ; ילקוט יוסף ח"ג סי' ריט סק"ג; [157] שו"ת הלכות קטנות ח"ב סי' קסא; כנסה"ג סי' ריט; מג"א ריש סי' ריט; מ"ב שם סק"ג. ונאמרו על כך מספר טעמים - ראה: תורת חיים סנהדרין צד א; מ"ב שם; א"ר שם סק"י; ערוה"ש שם ס"ו; קצות השולחן ח"ב סי' סה ס"ב; שו"ת הר צבי חאו"ח סי' קיח; ילקוט יוסף ח"ג סי' ריט ס"ז; שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' ד אות לא; הגרש"ז אויערבאך, הובא בנשמת אברהם חאו"ח סי' ריט אות א, שלא ראה בירושלים נשים מברכות חוץ מיולדות. וראה עוד בצפנת פענח רמב"ם ברכות י ח; [158] הליכות שלמה ח"א פכ"ג סע' ד; [159] בן איש חי שנה א, פר' עקב סק"ה; חיי"א סה ו; כף החיים שם; תורת חיים, סנהדרין צד א; באר היטב שם סק"א בשם כנה"ג; מ"ב שם; ברכ"י שם אות ב; מור וקציעה סי' ריט; יחווה דעת ח"ד סי' טו. ועיי"ש עצות שונות איך תברך, אע"פ שסדר הברכה שתיאמר בפני עשרה אנשים, ולא אורח ארעא לאשה. וראה עוד בשו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ה סי' יד; שו"ת במראה הבזק ח"ה סי' ז; [160] ר' יצחק אור זרוע, המובא בהגהות חדשים פ' הרואה בברכות; טור, ב"י וב"ח, או"ח סי' ריט; רמ"א שם ד; ערוה"ש או"ח ריט ט; מ"ב שם סק"ז. וראה בבאוה"ל שם ס"ד ד"ה ואין, בשיטות הפוסקים אם דווקא על אביו ורבו, או אשתו ובניו, או לכל קרוביו ואוהביו; [161] ב"י שם בד"ה וממ"ש, בשם הרשב"א בחידושיו לברכות נד. וראה בדרכי משה שם; שו"ת כתב סופר חאו"ח סי' כז; כף החיים סי' ריט אות כז; עשה לך רב, ח"ה סי' לט, בתשובות הקצרות; [162] ברכות נד ב. וראה בשו"ת איתן האזרחי סי' ג, שלא יתכן לקבל גירסה זו. ובכ"מ בדק"ס

בברכות שם, הגירסא גומל חסדים טובים שגמלם כל טוב. ועי' בהגהות הגר"א ברכות שם; [163] ראה רמב"ן תורת האדם שער ההודאה; ירושלמי ברכות ט א; תוס' ר' יהודה החסיד ברכות נד א, ד"ה הרואה; רבנו יונה על הרי"ף ברכות שם. וראה עוד במאירי ברכות נד א, במשנה. וראה בתו"ש שמות פ"כ סוף אות תקלז, שלשיטת הגאונים אין גורסים בגמרא בשום ברכה שם ומלכות, כיון שאסור להזכיר השם בשעת לימוד, וראה במג"א סי' רטו סק"ה; [164] גי' הרי"ף כמו בסידורים שלנו, רק שגרס גומל בלי הה"א, אבל הטור סי' ריט, והרמב"ם ברכות י ח, גרסי בה"א; [165] בעניין הלשון "חייבים" כתב הב"י או"ח סי' ריט, כלומר אפילו לאותם שהם חייבים, דהיינו שהם רשעים, דתרגום רשע חייבא, על כל זה גומל להם טובות, וגם אני כאחד מהם, שאף על פי שאיני הגון גמלני כל טוב. וראה עוד בפרישה סק"ג ובברוך שאמר. ובשו"ת מהר"ם מינץ סי' יד הסביר הלשון "חייבים", דמסתמא כיון שהיה חולה חטא, שכן אין יסורים בלא חטא. ובמור וקציעה כתב, שאין הכוונה שהמברך הוא מן החייבים, אלא שבחו של מקום נאמר, שעושה טובות אף לחייבים. ובשו"ת אבני נזר חאו"ח סי' לט, ובשו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' פח כתבו, שהולכי מדברות וימים שהכניסו עצמם לסכנה, הוא עצמו חטא. וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' ח אות א. ובשו"ת ציץ אליעזר ח"ב סוסי' יח כתב, שבנוסח הברכה הזו יש גם משום וידוי דברים, וזה על פי מה שכתב רש"י בפירושו על איוב לג כז, שלאחר שפדה ה' את החולה "יעשה שורות של אנשים כשניצול מחוליו ויתודה ליוצרו". וראה בס' יפה ללב בהשמטות לח"ב, מובא באורחות חיים על או"ח סי' ריט אות ה, שלא נזכר הך דרש"י באיוב לא בגמרא ולא בפוסקים. וראה עוד פירושים על ברכת הגומל בשו"ת כתב סופר חאו"ח סי' כז; שו"ת מטה לוי ח"ב סי' ח; שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' כז וסי' פח; עיון יעקב על עין יעקב ברכות נד; [166] ובמאירי ברכות שם הגירסא בלי הסיום שגמלני וכו'. ותיבת טוב צריך לנקד בחולם, כ"כ בעץ יוסף שם, ובכף החיים סי' ריט סקט"ז; [167] עץ יוסף, בסידור אוצר התפילות. ועי' בשו"ת איתן האזרחי סי' ג, מה שכתב על שינויי הנוסחאות של ברכת הגומל; [168] סידור תהילת ה', בנוסח האר"י וחב"ד (וראה בס' שערי הלכה ומנהג, הוספות ומילואים סי' כה); סידור תכלאל, כמנהג יהודי תימן. וראה הליכות שלמה ח"א פכ"ג סע' ז, שזה הנוסח הנכון והראוי, שהרי מברכים ברכת הגומל גם כשעדיין אין לו "כל" טוב, ולכן צריך להשמיט מילה זו. אמנם בסידור עולת ראיה ח"א עמ' שיג מבאר את הנוסח הרגיל הכולל מילת "כל"; [169] מג"א ריש סי' ריט; [170] מ"ב סי' ריט סק"ד, ושעה"צ שם סק"ה וסקי"ג; שו"ת אבני נזר חאו"ח סי' לט; [171] הטעם שהציבור עונה מי שגמלך וכו', ולא סתם אמן כמו בכל ברכה, כתב בברוך שאמר מבעל התו"ת, שהמברך כאן מודה על שעבר, והציבור מוסיף לו גם

להבא. וראה עוד תשובת האדמו"ר מקלויזנברג, הובאה בשו"ת חמדת צבי ח"ג סי' ז; [172] שו"ע או"ח ריט ב; [173] הטור שם; [174] רמב"ם ברכות י ח; [175] לבוש או"ח ריט ב; הליכות שלמה ח"א פכ"ג סע' ז; [176] כל-בו סי' פז; [177] האבודרהם הל' ברכות עמ' שמא; [178] נוסח עדות המזרח, וכן הוא בבן איש חי שנה א עקב סק"א. ובבן איש חי, שם, מוסיף שהמברך אומר אחריהם: אמן, כן יהי רצון. מקור הנוסח הזה במכילתא בא פר' טז - על הארץ הטובה אשר נתן לך שגמלם כל טוב. ובשו"ת תירוש ויצהר סי' רח, תמה מה שעונים מי שגמלך וכו' דלכאורה משמע שח"ו שוב יגיע לו איזה צרה וינצל, ותירץ שהברכה היא שאף שנעשה לו טוב, לא ינכו לו מהטוב לעתיד לבוא; [179] מג"א סי' ריט סק"ב; [180] שערי הלכה ומנהג ח"א סי' קי; [181] החפץ חיים במאמרו ציפית לישועה, ובהשמטות לסוף שו"ע או"ח; [182] שו"ת הר צבי חאו"ח סי' קיג; [183] יחזה דעת ח"ד סי' יד; [184] שו"ת שדה הארץ ח"ג חאו"ח סי' ז וסי' י; עיקרי דינים או"ח סי' ו אות כד; אורחות חיים או"ח סי' ריט סק"י; [185] בן איש חי שנה א, פר' עקב סק"ו; [186] שו"ת ציץ אליעזר חי"ב סי' יח, ושם חכ"א סי' סד אות ז; [187] הכוונה לתיקון בקע מפשעתי; [188] שו"ת ציץ אליעזר שם; ילקוט יוסף ח"ג סי' ריט סכ"ד; הליכות שלמה ח"א פכ"ג סע' ב; שו"ת אז נדברו ח"ד סי' כה סק"ו; [189] שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פכ"ג. וטעמו שהכניס עצמו ברצונו למצב הסכנה, ולא עוד אלא שיצא ממנו בחסרון איבר. וכן פסק הרב פ.ב. טולידאנו, ברקאי, ג, תשמ"ו, עמ' 23-36; [190] הגר"ש ישראלי, ברקאי, שם. וראה בשו"ת שדה הארץ ח"ג סי' ז, ובילקוט יוסף ח"ג סי' ריט סכ"ז, שגם אם הביא על עצמו מחלה ונרפא, חייב לברך; [191] שו"ת הרשב"א ח"ז סי' לח; תורת חיים לר"ח קנייבסקי עמ' יד; שו"ת ציץ אליעזר חי"ב סי' יח; שו"ת אור לציון ח"ב פי"ד סמ"ד, בהערות; ילקוט יוסף ח"ג סי' ריט סכ"ה; [192] שו"ת אהל יוסף סי' א; [193] העמק שאלה, שאילתא כו סק"ב; [194] הליכות שלמה ח"א פכ"ג סע' ב; [195] שו"ת ציץ אליעזר חי"ב סי' יח, ושם, חט"ו סי' לב אות ה; שו"ת אור לציון שם; [196] מ. ספירו, ספר אסיא, ב, תשמ"א, עמ' 263-265; הנ"ל, ספר אסיא, ד, עמ' 287; [197] שו"ת שואל ונשאל ח"ב סי' מט. וראה שו"ת ויאמר בועז ח"ג סי' יד; [198] פתח הדביר סי' ריט סק"ג, הובא בשד"ח, מערכת ברכות סי' יב; [199] תורת חיים לר' חיים קנייבסקי עמ' יח; ילקוט יוסף ח"ג סי' ריט סכ"ט; שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פכ"ז אות ג, עיי"ש טעמו; [200] שו"ת פרי הארץ סי' ז. וראה בעיקרי הד"ט או"ח סי' יד אות א, ושו"ת באר משה, ח"ב סי' י בהערה. וראה באריכות בשו"ת ציץ אליעזר חי"ח סי' כב סק"א; [201] אגרות הראי"ה ח"ב איג' תשג; [202] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ד חאו"ח סי' ריט סק"ד, ובהליכות שלמה ח"א פכ"ג סע' ג; שו"ת ציץ אליעזר חי"ט סי' נג סק"ב; [203] הגרש"ז

אויערבאך, שם; [204] ברכות ס ב; רמב"ם תפילה ז ה; טושו"ע או"ח ז א. יש לציין כי הטור והשו"ע יצאו מדרכם, וטרחו לפרש באריכות את הברכה הזו, וכן נהגו מפרשים רבים; [205] נוסח זה מקורו בפסוק בבראשית ב ח, והוא כלול גם בברכת הנישואין - 'אשר יצר את האדם בצלמו' (כתובות ח א), ובברכה של הרואה קברי ישראל - 'אשר יצר אתכם בדין' (ברכות נח ב); [206] עניין החכמה בברכה זו נתפרש בכמה אופנים: שבריאת האדם היא בחכמה נפלאה (שו"ע או"ח ו א); הקב"ה ברא את האדם בחכמה, שהתקין מזונותיו ואחר כך בראו (תוס' ברכות ס ב ד"ה אשר; שו"ע שם); הקב"ה יצר את מנגנוני העיכול בחכמה רבה, שמכיל כוח המקבל, היינו המנגנון לרקבל את המזון, כוח המעכל, היינו המנגנון שמפרקו ומרכיבו לצרכי הגוף, וכוח הדוחה, היינו שמוציא החוצה את הפסולת (לבוש, או"ח סי' ו); בחכמה קאי על האדם, שנתן לו הקב"ה חכמה בבריאתו, לא כן שאר בעלי חיים שלא נתן להם חכמה (מהרש"א ברכות שם); חיות כ"ף מ"מ ה"י בגימטריא תרי"ג, פירוש יצר את האדם לכבודו לקיים תרי"ג מצוות (ענף יוסף על עין יעקב, ברכות שם); [207] נקבים וחלולים הוא על פי הפסוק ביחזקאל כח יב. וראה בתירגום יונתן בן עוזיאל שם; [208] חלולים-חלולים בגימטריא רמ"ח, כנגד רמ"ח איברי האדם - תנחומא שמיני ח; טור או"ח סי' ו, ולרמוז שלכל איבר יש חלל - אמרי נועם להגר"א. פירוש - 'נקבים' רבים, כגון פה, וחוטם ופי הטבעת, 'חלולים', איברים כמו לב, וכרס ומעיין (שו"ע שם); [209] 'ולא אמר לפניך כמו שרגיל לומר בשאר מקומות, לפי שהוא רומז כי מקום הנפשות הוא לפני כסא כבודו' - אבודרהם; 'מה שמזכירים כאן כסא הכבוד בברכת עשיית צרכיו הוא לאפוקי מדעת האומרים שהקב"ה אי אפשר שישגיח על עולם שפל, לכך אנו אומרים, שאפילו לפני כסא הכבוד שאפילו המלאכים הגבוהים עומדים כמה רבי רבבות פרסאות, אפילו משם הוא משגיח על דברים שפלים כאלה' - מנחת אליהו להגר"א עמ' א. וראה עוד פירושים על כך - שו"ת לקט הקמח החדש סי' עו סקי"ד; הרב מ.מ. כשר, נועם, כד, עמ' נז ואילך; [210] כך היא הגירסא שלנו, וברש"י, רי"ף, רא"ש, אבל גירסת הרמב"ם והמחבר היא קודם 'שאם יסתם' ואחר כך 'או יפתח' (מ"ב סי' ו סק"ב); [211] 'סתם' - כלומר, שבנקבים יש נקב אחד שהוא הפה, שכשהוא במעי אמו הוא סתום, וכשיוצא לאוויר העולם הוא נפתח, ואם כשיוצא לאוויר העולם היה נשאר סתום, לא היה אפשר להתקיים; 'או יפתח' - האיברים החלולים אם היה נפתח אחד מהם, לא היה אפשר להתקיים (שו"ע שם. וראה שם עוד פירושים); [212] ראה מ"ב סי' ו סק"ד אם לומר 'אי' בצירי או בחיריק; [213] הגירסא הכוללת את המילים 'אפילו שעה אחת' מצויה בכמה כתבי-יד של התלמוד, וחלק מהגאונים והראשונים מביאים אותה, וכן היא גירסת האר"י וטושו"ע או"ח ו א. הטור סי' ו נתן טעם לכך 'כדאיתא במס' גידה

כל זמן שתינוק במעי אמו, טבורו פתוח ופיו סתום, יצא לאוויר העולם נפתח הסתום ונסתם הפתוח, שאלמלא כן אי אפשר לעמוד'. וראה מ"ב שם סק"ג. אך יש החולקים על גירסא זו, שהרי סותם את פיו הרבה שעות ויכול לחיות - אבודרהם, בשם מהר"ם מרוטנברג; שו"ת תשב"ץ קטן סי' רטז. וגם בסידורו של רב סעדיה גאון אין מילים אלו. ובמ"ב סי' ו' סק"ג כתב שכך הוא מנהגו. להלכה מופיעות שתי השיטות, וכתב הב"ח או"ח סי' ו', שכל אחד ינהג כמנהג מקומו ואבותיו. וראה עוד בנידון בשו"ת מהרש"ם ח"א סי' יא; [214] ראה מ"ב סי' ו' סק"ה בשיטות הפוסקים אם לומר מילה זו אם לאו; [215] על פי הפסוק במשלי ד כ-כא. ופירושו על שם הנקבים שברא בו להוציא פסולת מאכלו, כי אם יתעפש בבטן - ימות, והוצאתו היא רפואה (שו"ע שם); [216] על פי הפסוק בשופטים יג יט, והפסוק בתהלים קלט יד. לשון הפליאה כאן מפורשת בכמה אופנים: 'על שם שבורר הקב"ה בו טוב המאכל ודוחה הפסולת (אבודרהם; שו"ע שם), או שהקב"ה צר את העובר במעי אמו' (אבודרהם); 'כנגד שהגוף חלול כמו נאד, ונאד הזה אם יש בו נקב אין הרוח עומד בתוכו, והקב"ה ברא האדם בחכמה וברא בו נקבים נקבים הרבה, ואף על פי כן הרוח בתוכו כל ימי חייו, וזו היא פליאה' (רש"י ברכות ס ב; תוס' שם ד"ה מפליא, בשם מדרש רבה; שו"ע שם); 'מפליא לעשות קאי על הנשמה שנתן באדם, וזו היא פליאה גדולה שיתקיים דבר רוחני והוא מן העליונים בדבר גשמי בגוף האדם שהוא מן התחתונים, ואי אפשר לנשמה לעשות פעולתו להשכיל במושכלות בעוד שהאדם חולה בעל מום באחד מאיבריו, כי כאב גופו מטרידו מלעשות פעולתו, ועל כן אמר 'רופא כל בשר' ועל ידי זה 'מפליא לעשות', שהנשמה נקשרת בגוף, ועל כן תקנו לומר מיד אחר ברכה זו ברכת 'אלקי נשמה' (דרכי משה או"ח סי' ו'. וראה גם רמ"א או"ח ו' א; מ"ב שם סק"ו). וראה ברכות ס ב על השילוב של 'רופא כל בשר ומפליא לעשות'; [217] שו"ת הרא"ש כלל ד; הגהות מיימוניות שביתת העשור פ"ג; טוש"ע או"ח ז ד; [218] מ"ב סי' ז סק"ב; [219] הליכות שלמה ח"א פ"כ הע' מד. וראה מ"ב סי' ד סק"ג; [220] מ"ב סי' ז סק"א; [221] הליכות שלמה שם סכ"ט; [222] ראה בנידון בס' יחוה דעת ח"ד סי' ה, ובשו"ת יביע אומר ח"ט סי' ג אות א; שו"ת רבבות אפרים ח"ח סי' ב; [223] ראה שיטות הפוסקים במ"ב סי' ז סק"א; [224] הגהות מיימוניות, שביתת עשור פ"ג; שו"ע או"ח ז ג; [225] מ"ב סי' ז סק"ג, בשם אחרונים; [226] מ"ב שם; [227] ראה הליכות שלמה ח"א פ"כ הע' 104; [228] טוש"ע או"ח ז א; [229] רמ"א שם; [230] ראה ערוה"ש או"ח תריג ג. ונ"מ לעניין נטילת ידיים אחרי הטלת מים ביוהכ"פ, עיי"ש; [231] שו"ת רש"ל סי' צז; מ"ב סי' ז סק"ב; כף החיים ז א; [232] שו"ת בני לוי סי' ה; [233] מ"ב סי' סו סק"ג; שו"ת נשמת חיים סי' י; שו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' ד; יחוה דעת ח"ד סי' ה; [234] הליכות שלמה

ח"א פ"כ סכ"ז. וראה בהע' מא שם; [235] ראה הליכות שלמה ח"א פ"כ ס"ל; שו"ת רבבות אפרים ח"ח סי' פז אות ב; [236] שו"ת הרא"ש כלל ד סי' א; ב"י ודרכי משה או"ח סי' ו; ביאור הגר"א או"ח סי' ד ס"א; [237] רמ"א או"ח מו ט; [238] על פי רמב"ם ברכות יא ד; תוס' חולין קה א ד"ה מים; הרשב"א, בתוה"א בית ו שער ה; הג"א על הרא"ש ברכות פ"א סי' א. וראה עוד בהעמק שאלה, שאילתא קמה סקי"ז; חיי אדם טו כד; פרמ"ג או"ח סי' קנז במשב"ז, ריש הפתיחה להל' נטילת ידים; [239] הרב ש. היילפרין, ספר הרופאים, תרפ"ג, נדפס בספר אסיא, ב, עמ' 65; [240] על פי הכלל של הרמב"ם ברכות יא ח, המבוסס על מנחות מב ב; [241] על פי הכלל של הרמב"ם שם ה"ב ובכס"מ; [242] על פי הכלל של הר"י בן פלט, הובא בשו"ת הרשב"א ח"א סי' יח וסי' רנד; [243] על פי הכלל שקבע באור זרוע ח"א סי' קמ; [244] על פי הכלל שקבע רבנו בחיי בכד הקמח אות ציצית.

נספח ז'

תפילת הרופא להצלחתו

ברוך אתה רבונו של עולם אשר יצרת את האדם בצלמך. ידוע לי כי אני וכל החולים המבקשים ממני מרפא לתחלואותיהם – באנו מאותו מקור. לכן, הצליחני נא שאהיה רופא נאמן, ואטפל בכל חולה כאילו טיפלתי בעצמי, ואם עלי לנתחו – יהיה זה כאילו ניתחתי עצמי בעזרתך. מי יתן ואהיה רופא ראוי למקצועי, ואצליח להביא מזור ומרפא לכל הפונים אלי לעזרה. הדריכני נא והודיעני אורחותיך באהבת הזולת כדי שאמלא בהצלחה את תפקידי כרופא. שלא אטעה חלילה בשיקול דעתי, ואזכה להחליט החלטות נכונות ונבונות בכל פעם שאני נקרא להציל חיי אדם. בחרתי להיות רופא כי אתה בחרת אותי לבחור במה שבחרתי – להיות רופא טוב ונאמן. הריני מתמלא שמחה בכל פעם שאני מצליח לרפא חולה ולסייע למשפחתו. אלי אתה ואורך על כל הטוב שהענקת לי על מנת להעניק רפואה שלמה לזולתי, כי עמך מקור חיים, ובאורך נראה אור – רופאים וחולים כאחד.

נספח ח'

תפילת חולה להבראתו

ברוך אתה ה' אלהי ואלהי אבותי. אנא בטובך, שמע תפילתי – תפילת מעמקים – וחלץ אותי ברחמיך הרבים מן המחלה שפקדה אותי. רבונו של עולם, הנני מפיל תחינתי לפניך ומבקש שתצילני מכל צרה וצוקה ומכל נגע ומחלה בגוף ובנפש. הנני מכל עוונותי שחטאתי לפניך ביודעין ובלא יודעין. הנני שוטח תחינתי לפניך שתשלח לי במהרה רפואה שלמה בכל רמ"ח איברי ושס"ה גידי. רפא נא גופי, נפשי, רוחי, ונשמתי שהיא חלק מנשמתיך הטהורה שנתת בי. חמול עלי ברחמיך ורפאני בכרכותיך. ברכני ושמרני באור פניך, וברך את רופאי – שליחך הנאמנים – שיטפלו בי בהצלחה ובהשגחתך, להחלמני ולהבריאני כיאות. אתה יצרתני ושמן נקרא עלי. לכן אבקשך אבי – רופא כל בשר – שתאזין לתפילתי – כי אתה שומע תפילת כל פה ומפליא לעשות. אנא מלך רחום וחנון, יהי רצון מלפניך, מלא ברצון את בקשתי לרפואה שלמה וקבל תפילתי – תפילת אוהב – באהבה. חזקני, החלימני, והבריאני, כדי שאוכל לעבוד אותך בשמחה ובטוב לבב. חנני ורפאני, היה עוזר לי וענני. פתח לי שערי ארוכה ומרפא שערי ישועה. שערי כפרה ומחילה על חטאותי. שערי בריאות. פדה אותי ממכאובים ויסורים, ותנחה אותי ללכת איתך ובקוממיות בדרכיך – דרכי אורה ושמחה – ואזכה להיות לך בן אהוב ונאמן. לישועתך קויתי ה'. עשה למען שמך וקדושתך. ויהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך, ה' צורי וגואלי. אמן. כן יהי רצון!

נספח ט' תפילת הרופא החוקר

ד"ר סודי נמיר

רבון כל העולמים אבי כל הזכמות ואדון כל המושבות המושל בשמיים ובארץ בטבע וברוח שזולקת מזוכמתך לבשר ודם וצוית בתורתך הקדושה: "פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה ורדו ברגת הים ובעוף השמיים" זוכה לדורות להתפרש על שטווי הזויים ללמוד את תבונת הבריאה, להתזוק ולהפיק ממנה את תנובתה.

הריני עומד מוכן ומזומן לפניך להעמיק ולזקור ידיעות הטבע של רפואת האדם. הנה השתדלתי לעשות מיטב יכולתי לדלות את מירב הידע הקיים בעל איכות הטובה ביותר מאת קודמי שעמלו בנושא בו בוזרתי לעסוק ולברר ולנסות לפתור את הסוגיות הסבוכות של הרפואה למוען יוטב לזולה הכוסף לשיפור איכות ותוזלת זוייו.

הריני מתזמן לפניך לבל תסתר ממני פינה מבעיינות הזכמה ובעלת זשיבות אשר כבר נתגלה בנושא, על מנת לקיים דיון מתקדם ולזודש בו ככל הניתן לעת הזאת.

והלא ידעת בוראי, שאנזנו מוגבלים ומצומצמים ולולא עזרתך אפילו ההגיון הישר והפשוט יוכל להוליך אותנו שולל ולולא סייעתא דשמיא במקום להשיג את מבוקשנו להיטיב ולשפר את הטיפול עלולים אנו זכילה זוס להוביל להזמרת מצבו של המטופל. אנא סייעני ופתוז לבי כאולם להבין ולהשכיל את התופעות והלימודים אשר בפני ולפרש נכונה כפי כוננתך על מנת שאהיה שליז זאמן להיטיב לברואיך.

מתפלל אני לפניך שאוותר נקי כפיים ואשמר בלתי משזוזד מדעות קדומות של עצמי ושל אזורים, שאנצל מהטיית תוצאות מהנאה אישית, מזוייבות לעמיתים או לזון ישיר או עקיף מגזרם כלשהו. שכונתי תהיה טהורה לריפוי זולי עמך בית ישראל ואומות העולם בכלל. האר עיני לנתוז בצדק וביושר את כל הנתונים וכמוך לפענז תעלומות על מנת שאוכל להוביל את ציבור הרופאים לפתיחות הדעת ומזשבה יצירתית לקדם את התזום בו בוזרתי לעסוק. אנא שלוז ברכה במעשי ידי והסר ממני מניעות ומכשולים המגבלים את התקדמותי ושאוכה לציבי המתאים: בין זומרי ובין רוזני להתמיד בעבודתי. שאנליו להתקשר ולהתזבר עם כל

גורם שהוא להשיג כל פיסת מידע הדרושה למשימה ותתנני לזן ולזסד ולרזומים בעיני הממונים עלי, העמיתים שלי, תלמידי ואפילו מתזורים לשיתוף פעולה מלא ו"קצאת סופרים" לשמה רק למטרת להרבות זכמה.

הכן לבי בגבורה להכיר במגבלותי ולקבל באהבה כל כישלון ובה במידה להמנע מגבחות הלב באם אראה הצלחה במעשי ידי שהלא הכל מוזסד השפעתך הטובה עלי ולא מכזי כלל. אני וכו כלי בלבד לגילוי לבאי עולם קרוצי זומר בשר ודם סודות הבריאה ודרכי היוצלות ממצור הזולי ומצוקתו.

עזור לי להשכיל להשתמש בשפה ברורה וכתובה רהוטה וניסוזו מתאים להפשיט מושגים ולהדגיש דגשים דרושים לפירסום ממצאינו לתועלת והבנה של כל קורא למען יהיה המסר ברור מובן ומשכנע לכשיגיע לידיעת הציבור.

עתה הבאתי את ראשית פרי עמלי. תן בלבי בינה להבין ולהשכיל לשגר את עבודתי לכתב העת המתאים ביותר לטובת ולתועלת עיקר הקהל אליו מיועד הזיודיש המתגלה. אנא ברכני לישא זון בעיני צוות העורכים הממונים על קבלת עבודתי שלא נהווה קרבן לפסילה או דוניה מסיבת נטיה וזיצונית אלא דברים ככתבם ולא ככותבם ושהדברים לא ישפטו אלא מטעם תוכנם הטהור. יהי רצון שנקבל הערות שיפעלו להאיר ולפתח את הנושא לכל יביאני ליאוש או נפילה ברוז מלהתקדם ולהשיג יותר ויותר ידיעה בתזום הנדון.

עיני נשואות אליך שתסייעני להוות שליזו לתקן ולא לקלקל. אנא טע בלבי אמונה להשיג את מבוקשי לזכות לפריה ורביה בתורת הרפואה ולהזויש במהרה את הטיפול הטוב ביותר למטופלים שכה זקוקים לעזרתי. תן לי כוז כל ימי זולדי להתמיד ולהשתוקק ולזופש דרכים ואמצעים לקידום המזוקר וכל זאת לשם שמיים לכבודך לשמך ולתהלתך ולהיטיב עם זולתך בנך האהובים, מעתה ועד עולם.

נספח י'

תפילות ושבועות של חולים ורופאים

"וזהו הנוסח מתפילת הרופאים, שיוכל לומר כל רופא קודם שילך לבקר החולים

רבונו של עולם, אתה הוא ה' לבדך, אתה עשית את השמים וכל צבאם הארץ וכל אשר עליה, הימים וכל אשר בהם, ואתה מחיה את כולם, ואתה נותן מחיה לכולם, וצבא השמים לך משתחווים, ואין בעליונים או בתחתונים שיאמר לך מה תעשה, ואת האדם עפר מן האדמה יצרת, נשמת חיים באפו נפחת והמשלתו במעשי ידיך, כל שתי תחת כפיו, שהכל בעבורו יצרת, ואם יוכה לעשות רצון קונו – ידו בכל משלה, ואם לאו – יד כל בו. ותיסרהו ביסורים וחלאים והוכה במכאובים על משכבו, ורוב עצמותיו איתן יבול בשרו מרואי ושופה עצמותיו לא ראוי, ותקרב לשחת נפשו וחייתו לממתים. ואם ישוב בתשובה שלמה לפניך תרצהו ותרפאהו כדברך, כדכתיב ישלח דברו וירפאם וימלט משחיתותם, כי אתה הוא הרופא והרחמן הנאמן, כדכתיב מחצתי ואני ארפא. וכדי להודיע לכל באי עולם, שאתה הוא הרופא ולך היכלת והגדולה וממכון שבתך תשגיח לכל יושבי הארץ ובפרטיהם, בראת בעולמך רפואות לרפאות בהם בני-אדם למיניהם וכוונת מישרים בצוותך רפואות בהן ב"א אלו לאלו, ככתוב בתורה ורפא ירפא.

"והואיל וחסדים, שחננת את לבי, וכבוד והדר עטרתני וזכיתני לידע מעט מזעיר מחכמת הרפואה, לכן לעשות רצונך, אלקי, חפצתי ומשום אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות, דברתי אני עם לבי להתעסק במלאכת הרפואה בשמך הגדול והקדוש ובעזרתך, למען תצדק בדברך ותזכה בשפטך, כי אתה הוא רופא ולא אני, שאני כחומר בידך יוצר הכל, ובידך היכולת לרפאות בריותיך. ואיני נשען על חכמתי, ואיני שם בטחוני על הסמים ועל העשבים וסגולות שבראת בעולמך, כי הם כאמצעים להשלים רצונך להגיד גדולתך והשגחתך. 13 ולפי שמלאכת הרפואה 14 מסוכנת מאוד, ועוד כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי, ומתירא אני פן אמשש בצהרים כאשר ימשש העיור באפלה, לכן אמרתי להחזיק בשביל רחמיך וללכת אחריך כי באור פניך אהלך, ובאורך אראה אור, כי אתה נרי ה' וה' יגיה חשכי. לכן יהי רצון מלפניך ה' אלקי ואלקי אברתי, שתשכילני שכל טוב מלפניך, וחנני מאתך דעה בינה והשכל, והאירה עיני שכלי להבין ולהגיד חלאי הגוף על בוריים ואמיתתם מכל פרטי בני-אדם שיבואו לידי, והורני רפואות אמיתיות לכל אחד לפי מזגו, כפי הזמן הראוי לכל אחד מהם ובעת הראוי לאותה רפואה ולאותו החולי, ולא אכשל במעשי ולא בדברי והראו אויבי

וישמחו ויסעדני ואושעה ממכשול, ואל תארע תקלה על ידי, וגומלני חסדים טובים, כי לגמול חסד נכנסתי במלאכת הרפואה לפקח 15 על נפשות עמך ישראל, לכן סייעני ופדני מחרפה ובזיון.

אנא אלקי, בך בטחתי, אל אבושה, אל יעלצו אויבי לי. ואם יבא לידי איזה חולה, שקרבה עת פקודתו ואנושה מכתו, יהי רצון שלא אגרום קירוב מיתתו ח"ו אפילו רגע אחד, 16 אלא למדני לתת לו סמים לקיים נשמתו בו עד שבא שעתו. ואם ימות ח"ו, יהי רצון מלפניך, שלא יחשדוני אוהביו ורעיו ובני משפחתו, ולא יהרהרו אחרי, שהייתי סיבת מיתתו אלא יצדיקו להם את הדין ויודו שגזירת המלך היא, אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש. ואם לא עת פקודתו קרבה אלא מדכאו ביסורים במידת רחמנותיך, כדי שישוב בתשובה שלימה לפניך, כי לא תחפוץ במות המת, כי אם בשובו מדרכו הרעה וחיה, יהי רצון מלפניך שתתגלגל זכות זה על ידי, שתורני מה אומר לו להחזירו בתשובה שלימה לפניך, ושיקבל יסורים באהבה, כדי שיהא כפרה על פשעיו, ועל ידי תשלח דברך ותרפאהו, ובזה אהיה אהוב למעלה ונחמד למטה. והצילנו משנאה ותחרות ולא אקנא באחרים ולא תהיה קנאת אחרים עלי, אלא השכן ביני ובין רופאים אחרים אהבה, אחוה, שלום וריעות ולא איבוש ולא אכלם בפניהם, אלא אהיה מכובד בעיניהם, ומאויבי תחכמי וירום ראשי על אויבי סביבותי מחכמתי ודעתי שפתי ברור ימללו, עד שאהיה לאות ופלא בעיניהם ולא יהיה פוצה פה ומצפצף רע עלי ולא על מעשי, ואם ח"ו יאמרו רע עלי, לא יאמנו דבריהם ולא יכשלו חברי ואשמח בהם. ואם ח"ו חברי ירעו מעשיהם, יהי רצון, שתשמור לפי מחסום ולא אגלה נבלותם אלא אזכה לתקן את אשר עוותו, ותתנני לחן, לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי ושומעי ויעשו מה שציויתי לעשות לחולה אם הרפואה ראוי, ואם אינו ראוי אנא ה' אלקי הקישה לבם שלא יעשו ושלא יפרסמו פן אזבזה. 17 אנא ה', אל אלקי הרוחות לכל בשר, אחת שאלתי מאתך, שתחזק כחי וזכרוני וכשאלך לבקר חולה הזכירני מיד רפואתו הראוי לו אם למדתי, ואם לאו - מתחנן אני לפניך אדון כל הסבות, שתסבב סיבות וגלגולים, או איזה ספר רפואות ואלמד בו רפואתו, או איזה ויכוח בין רופאים עד שאזכה לידע רפואתו כי אתה הוא המסבב סיבות עולמך, כדכתיב והמסיבת מתהפך בתחבולותיו לפעלם כל אשר יצום על פני תבל ארצה. אנא גלגל על ידי זכות לעולם ואל תגלגל על ידי שום חובות בעולם, ח"ו, ואל תמצא לידי דבר רע ולא ימצא דבר מקולקל על ידי דלא אפגום גרמא למיתת אדם ח"ו בעולם, ולא יוזק אפילו באיבר מאיבריו, לא במזיד ולא בשוגג ולא אהיה בכלל טוב שברופאים לגיהנום. 18 אל תאסוף עם חטאים נפשי ועם אנשי דמים חיי, אלא בשביל הזכיות שתגלגל על ידי, שאפקח 19 נפשות ישראל עמך ועל ידי תצילם מהמות, שאזכה

בעוה"ז לטייל בתענוג הצריך לראות בטובת בחירך לשמוח בשמחת גוייך להתהלל עם נחלתך, ועיני תראה ירושלים נוה שאנן ואתהלך לפני ה' בארצות החיים. ואל יזדקק שטן במעשי ידי כי לזכות ולטהר באתי. נא, פלטני מיד רשע מכל מעול ומחמץ, ולא תמסרני אפילו רגע אחד בידו פן ישיאני להתעולל עלילות ברשע ח"ו לתת איזה משקה או סם להזיק שום אדם או להפיל אשה הרה ח"ו. 20 ואם ישיאני - קדמה פניו הכרעהו, פלטה נפשי ממנו, ה' עשקה לי. ערביני נא, כי אתה תקותי ה' אלקי מבטחי מנעורי, וטהר מחשבותי וזכה שרעפי לבל אחשוב מחשבה רעה ח"ו, ועל שום אשה בין בתולה בין בעולה בלכתי לבקרה, ולא אתור אחרי לבבי ואחרי עיני, 21 והצילני מכל היזק וחולי ומדוה המתרגשות ובאות בשביל החולי, יומם השמש לא יכני וירח בלילה אם אצטרך לבקרה בלילה.

ואנא בעל החסד והרחמים, גל עיני ואביטה סודות מעשיך הנפלאים ואת הסגולות והרפואות אשר יסדת בעשבים, ובאבנים, ובזרעים, ובפרחים, בשרשים, בעלים, בעצים, ובפירות, ביין, ובשמנים, במימות ובשאר המשקים, בבע"ח אשר בשמים ממעל ועל הארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ, בפשוטים ובמרכבים, ובהם אגיד זרועך לדור לכל יבוא גבורתך. יהי רצון מלפניך, שתשלח ברכה בכל מעשי ידי, ובשכר שיתנו לי על טרחי 22 אראה ממנו סימן ברכה ואזכה להשתמש ממנו על מעשים טובים ומישרים לפניך להגדיל תורה ולהאדיר. ויהא מזונותי ומזונות זרעי וזרע זרעי מסורים בידך ולא ביד בשר ודם, ויהיו כריה גדול, וכדי שלא אצטרך ליטול דבר מן העניים החולים, אלא אדרבה, אזכה לחננם ממה שחננתני, כי ממך הכל ומידך אתן לך. ותזבידני זבד טוב מלפניך, שבכל אשר אעשה אשכיל ואצליח. ובפרט במלאכה זו תגדיל עמי חסדיך, שיקראוני לרפאות חולים, אשר אפשר להם הרפואה ויהיו נרפאים על ידי עד החיותם. ואשר הם בלתי אפשרי הרפואה ואנושה מכתם, שגזרת שלא ירפאו מאותו החולי עד יום מותם; אל יקראוני לרפאותם, בסודם אל תבא נפשי בקהלם אל תחד כבודי. ואם יכבדוני בני-אדם בשביל חכמתי - אל תביאני רגל גאוה, אלא נפשי יגמל עלי עמם כגמול עלי נפשי. ואל ישלוט בי יצר הרע ועין הרע ולא יחשדוני בשום דבר בעולם. ואל תביאני לא לידי נסיון ולא לידי בזיון, והצילני מהרהור חטא ועבירה ועוון מעתה ועד עולם. והלבש את נפשי בגדים נאים ופאר וכלי שרת הלא הם עטרת תפארת למראה טובות הריוח למצוא חן בעיניך. וחזק כח הרגשות כל חושי, שיגדילו האמת מנח שאזכה לפניהם, ולא אטעה בשום אחד מהם לא בטעם, לא ברית, לא בראיה, לא בשמיעה ולא במישוש, אלא יאמר לי על הן ועל לאו לאו, על מר מר ועל מתוק מתוק, נדי לא יגיע שום נזק לחולה בשביל חולשי הרגשותי, וכן לחזק כח הדבור של חולה וכח רעיונותיו וזכרונו, שיגדילו האמת מסבות החולי ולא

יטעה בהם כלל ולא ישקר לי בהן לאיזו סבה, פן ח"ו אשגה גם אני בטעות, אלא אזכה להבין סבות חוליו מתוך דבריו ומתוך סמני חוליו, ואהיה ראוי וחכם להגיד לחולה העתידות לבוא לו כדי האמת דברי ואזהרותי אליו, וישמור כל אשר צויתיו. סמכני באמרתך ואחיה, אל תבישני משוברי, חפה נא מלבי את תקותי, אל תפן אל רשעי ואל תתעלם מבקשתי, וחנוני וענני ושמע תפילתי, כי אתה שומע תפילתה ועל הכל אני חייב להודות ולהלל ולשבח את שמך הגדול, כי טוב נגד חסידיך תרב גדולתך, ויהיו דברי אלה אשר התחננתי לפני ה' וגו' אמן."

נספח י"א קוד אתי לרפואה

פרופ' אברהם שטינברג

בצדק ובמשפט, והמרפא בחסד וברחמים, לא יבצר ממך כל דבר, ואין נסתר מנגד עיניך, כי בידך רבון העולמים, אתה יצרת בחכמתך את גוף האדם, ואת רוחו ואת נפשו, איש ואשה, עובר, קטן, בוגר וזקן, נפחת באפו נשמת חיים, ונטעת בו תאים, רקמות, איברים ומערכות לרבבות, "נקבים נקבים חלולים חלולים", הפועלים את פועלם ללא הרף, בהשקט, בסדר, בהתאמה ובמיזוג, כדי לשמור על חייו, על בריאותו הגופנית, ועל בריאותו הנפשית של יציר כפיך.

אבל ריבונו של עולם, אתה בהשגחתך הפרטית, וכפי חכמתך הרבה, גם מביא על בני האדם יסורים וכאבים, מחלות נכויות ופציעות, בגוף ובנפש. אתה הוא א-ל אמת, א-ל חי, הממית ומחיה, המוחץ הכוח להחיות המתים, אף לרפאות לכל חולי ומכה ונגע, כי א-ל מלך רופא נאמן ורחמן אתה, כאשר אמרת: 'כי אני ה' רופאיך', וכתיב: 'מחצתי ואני ארפא'.

וכדי להודיע לכל באי עולם שאתה הוא הרופא האמיתי, ולך היכולת והגדולה, וממכון שבתך תשגיח אל כל יושבי הארץ, בראת בעולמך רפואות לרפאות בהם בני אדם למיניהם, ונתת חכמה בינה ודעת במוחם של רופאים וחוקרים להכיר את פעולות הגוף, הן בסדרם המתוקנים והן בסדרם המופרעים, וגם להוציא את חמרי התרופות ממקומות הימצאם, לחקור את תכונותיהם הטובות, ליצר אותן, ולהשתמש בהם לפי מהות המחלה, ולרפאות בהם בני אדם חולים, פצועים ונכים, ונתת לנו רשות לרפאות תחלואיו, ואנו שלוחיך, ככתוב בתורה: 'ורפא ירפא', ואמרו חז"ל: 'מכאן שניתנה רשות לרופא לרפא', ופסקו ראשונים שרשות זו מצווה היא לפניך, והמונע עצמו מלרפא את החולים, הרי זה שופך דמים.

והואיל וחננת את מוחי, וזכיתני לידע מעט מזער מחכמת הרפואה, ובי בחרה השגחתך הנצחית לשמור על חיי יצוריך ובריאותם, לכן לעשות רצונך ולקיים שליחותך בעולם חפצתי, והנני עתה למלא את שליחותי, אף כי ידעתי כי אתה הוא הרופא ולא אני, שאני כחומר בידך, יוצר הכל, וככלי שבאמצעותו תרפא את בריותיך. ואיני נשען על חכמתי, ואיני שם בטחוני על התרופות והטיפולים הרפואיים, כי הם כאמצעים להשלים רצונך ולהגיד גדולתך והשגתך.

ועתה הנני בוטח בישועתך, רבונו של עולם, המלמד לאדם דעת, המצמיח צמחי רפואות, והשם בלב חכמים תושיה לרפא ברוב חסדיו. אנא, גלגל על ידי זכויות לעולם, ואל תגלגל על ידי שום חובה בעולם, ואל תמציא לידי דבר רע, ולא יצא דבר מקולקל על ידי, ולא אהיה גרמא למיתתו של שום אדם בעולם, ולא נזק אפילו באיבר מאיבריו, לא בשוגג ולא במזיד, ולא אהיה בכלל "טוב שברופאים למהינום".

רבונו של עולם חזקני ואמצני ללמוד, לדעת ולהבין את עמקי סודות הרפואה מפי ספרים וסופרים, ואל תתן לעולם למחשבה שתתעורר בי כאילו יש לי די בידיעות, אלא תן בי כוח, זמן וחשק להוסיף בלי הרף על ידיעותי, ולרחוש לי עוד ידיעות חדשות ומתחדשות, למען אוכל להיות שלוחך הנאמן והמיומן לרפא את חולי בני האדם, ולעמוד לימין החולה במצוקתו בכל עת ובכל שעה, ותן בלבי חכמה בינה ודעת ללמד את רזי הרפואה לתלמידים הרבה.

רבונו של עולם, אנא תן בי את מידת הסבלנות להאזין למכאובי החולים והפצועים, לסבלם ולדאגתם, והשכילני נא להבין לנפש החולה, לשובב את רוחו בדרכי תבונות ובאהבת אנוש, ולומר לחולים ולבני משפחותיהם את הדברים הנכונים והאמיתיים בדרך תבונה, בשום שכל, במידה הראויה, ובדרך נאותה.

אנא ה', תן בלבי שאראה מעלת כל חולה ולא חסרונו, שאכבד כל אדם באשר הוא אדם, שלא אומר על טוב רע, ועל רע טוב, שאשמור אמונים לאדם שהאמין בי שלא אגלה את סודו ללכת רכיל.

רבונו של עולם, תן בי שכל ורגש לראות בחולה אף את האדם, כי אדם הוא, לשמור על כבודו, לכבד את פרטיותו, ולעזור לאדם החולה באשר הוא חולה. הן אתה הוא היוצר את כל בני האדם ומקיימם, אם עשירים הם או עניים, אם טובים הם ואם רעים, אם אוהבים הם או שונאים, אם נכבדים הם ואם נקלים. על כן שמרני וטהר רעיוני למען לא אחטא לך, לרפאות את כולם רפואה שלמה בעזרתך ובישועתך, בלי כל הבדל ובלא שום הפליה בין בני האדם החולים והסובלים, ושווים יהיו לפני כל החולים, בין עשירים ובין עניים, בין רמי מעלה ובין פשוטי עם, והיה שלומם ובריאותם בראש מעייני כל הימים.

אנא א-ל אלקי הרוחות לכל בשר, אחת שאלתי מאתך, שתחזיק כוח זכרוני, וכשאלך לבקר איזה חולה, הזכירני מיד רפואתו הראויה לו, אם למדתיה, ואם לאו, מתחנן אני לפניך, סבת כל הסבות, שתסבב סיבות וגלגולים, או איזה ספר רפואות ואלמד בו רפואתו, או איזה ויכוח בין רופאים עד שאזכה לידע רפואתו, כי אתה הוא המסבב

סיבות עולמך. ויהי רצון מלפניך שתתנני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי ושומעי, מלא את לב החולים אימון בי ושמיעה לעצתי, ויעשו החולים מה שאצווה להם לעשות למען רפואתם בגוף ובנפש.

רבונו של עולם, נחני נא בדרך האמת על פי תורתך הקדושה בכל העניינים הנוגעים לטיפול בחולים בשבתות, במועדים ובתעניות, הדריכני נא בדרכיך בכל העניינים הנוגעים בפוריות האיש והאשה, וטהר רעיוני ומחשבותי לבל אחשוב מחשבה רעה ברפואות לנשים, בין בתולה בין בעולה, ולא אתור אחרי לבבי ואחרי עיני, כי כדברך עשיתי אשר יעשה האדם וחי בהם, וכתוב: 'עת לעשות לה' הפרו תורתך', שאין דבר העומד בפני פיקוח נפש.

רבונו של עולם, אם אבוא לידי איזה חולה שקרבה עת פקודתו ואנושה מכתו, יהי רצון, שלא אגרום קירוב מיתתו ח"ו אפילו רגע אחד, אלא תן בלבי חכמה בינה ודעת לטפל בו כראוי וכהלכה, ולהפחית את סבלו וכאביו. ואם קרבה עת פקודתו, יהי רצון מלפניך, שלא יחשדוני אוהביו ורעיו ובני משפחתו, ולא יהרהרו אחרי שהייתי סיבת מיתתו, אלא יצדיקו עליהם את הדין, וידעו שגזרת מלך היא, אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש. ואם לא קרבה עת פקודתו, אלא אתה מדכאו ביסורים במידת רחמנותך, כדי שישוב בתשובה שלמה לפניך, כי לא תחפץ במות המת כי אם בשובו מדרכיו וחיה, יהי רצון מלפניך, שתגלגל זכות על ידי, שאוכל להיות שלוחך הנאמן להקל מעליו סבלו וכאביו, בין על ידי דיבורים ובין על ידי טיפולים, ותוריני מה שאומר לו להחזירו בתשובה שלמה, ושיקבל יסורים באהבה, כדי שיהיו כפרה על פשעיו.

רבונו של עולם, הצילני נא משנאה ותחרות, ולא אקנא באחרים, ולא תהיה קנאת אחרים עלי, אלא השכן ביני ובין רופאים אחרים אהבה, אחווה, שלום ורעות, ושלא אבוש ולא אכלם בפניהם, ותן בלבי להיזהר בכבוד חברי, ולא יכשלו חברי ואשמח בהם. כשרופאים חכמים ומיומנים ממני יבואו לתקן את דרכי ולהוכיחני, נא תן לרוחי לרחוש תודה להם ולהקשיב לדבריהם, ותן לי להפיק תועלת מהטוב שבהם, כי היקף אמנות הרפואה הוא גדול, ואין אחד רואה מה שרואה חברו. אבל אם יהירים חסרי חכמה יוכיחוני, נא חזק את רוחי כברזל באהבת האמנות, ולעמוד בפניהם להגן על האמת, בלי להחשיב את גדולת מתנגדי ואת גילם.

יהי רצון מלפניך, ה' אלקי ואלקי אבותי, שתשכילני שכל טוב מלפניך, וחנני מאתך חכמה בינה ודעת, והאירה עיני שכלי להבין ולהכיר חלאי הגוף על בורים ואמיתתם מכל פרטי בני אדם שיבואו לידי, והוריני רפואתם האמיתית לכל אחד כפי מזגו, וכפי הזמן הראוי לכל אחד מהם, ובעת ראוי לאותה מחלה ולאותו חולה, שתהיה בעזרי לרפאות כל חולי עמך ישראל, ולא אכשל במעשי ולא בדברי 'ויראו אויבי וישמחו'. סעדני ואיוושע ממכשול, ואל תארע תקלה על ידי, וגומלני חסדים טובים, כי לגמול חסד נכנסתי למלאכת הרפואה, לכן סייעני ופדני מחרפה ובזיון. אנא אלקי, בך בטחתי, אל אבושה, אל יעלזו אויבי לי. ותן בי כוח ובינה לשרת את החולים במיומנות הגדולה ביותר ובדרכי החמלה, שתהיה רפואתם של החולים מלאה ושלימה, מתוך כבוד והדר.

ואתה ה' בוחן לבבות ויודע מחשבות, גלוי וידוע לפניך שכל רצוני וכוונתי לשמך הגדול והקדוש לעשות רצונך, על כן שמרני וטהר רעיוני למען לא אחטא לך, ועוזרני לרפאות את כולם רפואה שלמה, ותשמרני שלא אכשל ולא אסכן עצמי באחד מהם, כדכתיב: 'שומר מצוה לא ידע דבר רע'.

אנא ה', 'הקשיבה לקול שוועי מלכי ואלקי כי אליך אתפלל', עזרני חזקני אמצני והצליחני נא בתפקידי הגדול, כי בלעדי עזרתך לא יצליח האדם אף בקטון מעשיו. מלא את נפשי אהבה למקצועי וליצוריק, אל תתן לתאות הבצע, התהילה והכבוד להתערב במפעלי, כי אלה הם שונאי האמת ואהבת האדם, ונא אל יטעוני בתפקידי הגדול לגמול טוב עם יצוריק, 'בקראי ענני אלקי צדקי, בצר הרחבת לי, חנני ושמע תפילתי', אמן וכן יהי רצון.

נספח י"ב

תפילת יום-יום לרופא

אל טוב ורחום! אתה יצרת בחכמתך את גוף האדם. כלים לרבבות הרכבת בו לעשות את פעלם בלי הרף, כדי לשמור עליו ולהזין אותו בשלמות היופי כבית-קיבול לחיי נצח. בלי חשק יפעלו בהשקט את פעלם, בסדר, בהתאמה ובמיזוג. אבל במקרה ששבירת החומר, או תאוות בלתי מרוסנות, יפסיקו את הסדר הנכון ואת השלמות, יבואו הכוחות לידי התנגשות והגוף עלול להתפורר ולשוב לעפר בראשית. או אז תשלח לאדם את מלאכך מטיבי מעש, הלא הם המחלות, לבשר את הסכנה הקרובה לבוא ולהמריצו להתגונן מפניהם בעוד מועד.

את אדמתך, נהריך והריך ריוית בחמרי מרפא, להפיג את יסורי יצוריך ולמנוע משחית מהם. ולאדם נתת חכמה לפדות את גוף האדם, ולהכיר את פעולותיו, הן בסדריו המתוקנים והן המופרעים; וגם להוציא את חמרי התרופה ממקומות הימצאם, לחקור את תכונותיהם הטובות, לייצר אותם ולהשתמש בהם לפי מהות המחלה.

גם בי בחרה השגחתך הנצחית לשמור על חיי יצוריך ובריאותם, הנני עתה למלא את שליחותי. עזרני, א-ל רחום, בתפקידי הגדול והצליחני; כי בלעדי עזרתך לא יצליח האדם אף בקטון מעשיו. מלא את נפשי אהבה למקצועי וליצוריך, אל תתן לתאוות הבצע, התהילה והכבוד להתערב במפעלי; כי אלה הן שונאי האמת ואהבת האדם, ונא אל יטעוני בתפקידי הגדול לגמול טוב עם יצוריך.

חזק את כוחות גופי ונפשי ויהיו הם בכל עת נכונים לפעולה, בלי לאות, במקרה העשיר והעני, הטוב והרע, האוהב והשונא. תן לי לראות בחולה אף את האדם, כי אדם הוא! הן גם אתה יוצר את האדם ומקיימו, אם עשיר הוא או עני, אם טוב הוא ואם רע, אם הוא אוהב או שונא.

קיים בתוכי שכל בריא ופשוט, ששיג את הנוכחי ויתפוס אל-נכונה את המשוער. אל תתן לו לרדת עד שישגה במה שניתן לראות, גם לא להתנשא עד שיראה מה שאינו ניתן לראות, כי הגבול הוא עדין ושוטף באמנות הגדולה של הטפול בחיי יצוריך ובבריאותם.

מלא את לב החולים אמון בי ובאמנותי ושמיעה לעצתי. הרחק מעל ערש מדויהם כל רופאי אליל וכל צבא הקרובות, היועצות, והמטפלות המתחכמות; כי אלה הם עם אכזרי, אשר ביהירותם מכלים את המפעלים הטובים של אמנות הרפואה ולעתים קרובות אף גורמים מות ליצוריק.

כשאמנים חכמים ממני ירצו לתקן את דרכי ולהוכיחני, נא תן לרוחי לרחוש תודה להם ולהקשיב לדבריהם; כי היקף האמנות הוא גדול ואין אחד רואה מה שרואה חבירו. אבל אם יהירים חסרי חכמה יוכיחוני, נא חזק את רוחי כברזל באהבת האמנות ויעמוד בפניהם להגן על האמת כפי שהוא מרגיש בה, בלי להחשיב את גדולת מתנגדי ואת גילם; כי הפעם הויתור הוא מות ומחלה ליצוריק.

האצל על רוחי נחת וסבלנות, עת שחברים זקנים ממני, המתגאים על רוב שנותיהם, ידחוני וילעגו לי ובלעג-שפתיים יחשבו לתקנני. תן לי להפיק תועלת מהטוב שבהם, כי הם יודעים לא מעט (ואם יחכמו, ידעו אף הרבה), גם מה שזר לי עד כה; אל אראה עלבון בגאותם, כי זקנים הם ואין הזקנה תריס בפני היצר - והלא אף אני מקוה להאריך ימים על האדמה לפניך, א-ל טוב ורחום.

חנני במידת ההסתפקות, רק לא באמנות הגדולה. אל תתן לעולם למחשבה שתתעורר בי, כאילו יש לי די בידיעות, אלא תן בי כוח זמן וחשק לתקן בלי הפסק את ידיעותי ולרכוש לי עוד ידיעות חדשות. האמנות היא גדולה, אבל גם תבונת האדם לא תדע גבול; תמיד היא שואפת להתקדמות. בידיעותי מאתמול יגלה רוחי היום שגיאות לרוב, ואת ידיעותי מהיום ימצא מחר מלאות תועה. א-ל טוב ורחום! אתה בחרת בי לשמור על יצוריק בחייהם ובמותם, הנני עתה למלא את שליחותי. חזקני בתפקידי הגדול הזה, כדי שיצליח, כי בלעדי עזרתך לא יצליח האדם אף בקטן מעשיו.

תפילה זו יוחסה לרמב"ם (ד"ר מורטון רובינס, ב"הרופא העברי", משנת 942). אכן, פרופ' י. ליבוביץ ב"דפים רפואיים", כרך ג', חוב' א', אדר ב', תש"ך, הוכיח שזו טעות. תפילה זו פורסמה לראשונה בגרמנית בכתב יד בקובץ, Deutsches Museum, Leipzig 1738, תורגמה לעברית ע"י אברהם אייכל ב"המאסף", כרך ו', שנת 1790, ובו מצויין שהתפילה נתחברה ע"י מרכוס הרץ (1747-803), ותורגמה לעברית עפ"י בקשתו. התרגום המובא כאן נעשה מחדש ע"י פרופ' י. ליבוביץ מהמקור הגרמני,

ואמרו, כי מלאכת הרפואה מכל מלאכות חשובה, כי היא מלאכה וחכמה ואל חכמת הטבע קרובה.

אחרי-כן קרא המבקש עם הרופא ספרי הרפואות ושימש עמו חולים. ויהי כאשר רצה להפרד ממנו, אמר לו: אדוני הרופא, צווני! אמר לו: שמור בריאותך בהשמך מאכל אכילה גסה רק לשבעה, ובעזבך עצלות היגיע.

(שם-טוב אבן פלקירא, ספר המבקש, 1263).

נספח י"ג

תפילות ושבועות של חולים ורופאים

ניתן בסלוניקי בשנת שי"ט (1559)

"נשבע אני בבורא הגבור והקיום לנצר [ובעשר הדברות הקדושות, אשר ניתנו על הר סיני בידי משה המחוקק, בצאת ישראל לחירות מעבדות מצרים], כי מעולם לא נטיתי בעבודתי הרפואית ממה שנמסר באמונה לנו ולבאים אחרינו; כי מעולם לא השתמשתי בשקר, לא הזמתי ולא שניתי דבר בגלל הבצע; כי תמיד שאפתי להרבות הצלת בני-אדם; כי מעולם לא הללתי את מי שהוא ולא גניתי מי שהוא בגלל עניני הפרטיים, אלא אך כשהאמת דרשה זאת ממני. אם שקר בפי, יענשני נא הבורא ומלאכי רפאל בקצף עולם ואיש לא יתן מעולם אימון בי. לא השתוקקתי לפרס על עבודתי הרפואית וטיפלתי ברבים בלי לקבל פרס, ועם זה בלי להפחית בשקידתי. לפעמים קרובות דחיתי בחזקה ובלי נטיה לבצע את הפרס בעד עבודתי הרפואית שהציעו לי, וטוב היה בעיני לטפל ולהיטיב לחולה את בריאותו על-ידי שקידתי בטפולו מלהתפשר על-ידי נדיבותו [את שרותי נתתי בלי הבדל ליהודים, נוצרים ומוסלמים]; רום מצבו של החולה לא השפיע עלי מעולם, ובאותה שקידה טיפלתי בעניים כבני עם הארץ; מעולם לא גרמתי למחלה; כשהבעתי את דעתי, הייתי אומר תמיד מה שחשבתי לאמת; לא בכרתי שום רוקח על משנהו, אלא בשהיה עולה עליו באומנותו או באופיו; כשרשמתי סמים הייתי אוחז במידת מתינות בהתחשבי עם מצב הכוחות של החולה; לא גליתי מעולם סוד שנמסר לי; מעולם לא נתחי משקה מות; שום אשה לא הפילה בעזרתי; מעולם לא התגאלתי בהנהגה שפלה בבית, אשר אליו נכנסתי לשירות רפואי; סוף דבר מעולם לא עשיתי מעשה, שיכל להחשב בלתי מתאים לרופא מכובד ומומחה ושמתי לנגד עיני את היפוקרטס וגלן. גם לא זלזלתי בהוראות אשר ניתנו ע"י אחרים שהצטיינו באומנותם. הייתי שקדן ולא נתתי לשום דבר להסיח את דעתי מלמוד בספרים טובים. קבלתי על עצמי אבדן רכושי, נסיעות רבות ומסוכנות, אפילו גלות, בשקט ועוז בלי חת כיאות לפילוסוף. כל התלמידים המרובים, אשר באו אלי היו כנים לי, ובמיטב כוחותי השתמשתי ללמדם ולהמריצם להנהגה טובה. את חבורי ברפואה הוצאתי, לא כדי להשביע את אהבת הכבוד, כי אם כדי שאוכל באיזו מידה שהיא – להועיל להרמת הבריאות של בני-אדם; אני משאיר לאחרים את המשפט אם הצלחתי בזה; אמנם זאת היתה מטרתי ואותה העליתי על ראש תפילתי".

"וזהו הנוסח מתפילת הרופאים, שיוכל לומר כל רופא קודם שילך לבקר החולים:

רבונו של עולם, אתה הוא ה' לבדך, אתה עשית את השמים וכל צבאם הארץ וכל אשר עליה, הימים וכל אשר בהם, ואתה מחיה את כולם, ואתה נותן מחיה לכולם, וצבא השמים לך משתחווים, ואין בעליונים או בתחתונים שיאמר לך מה תעשה, ואת האדם עפר מן האדמה יצרת, נשמת חיים באפו נפחת והמשלתו במעשי ידיך, כל שיהיה תחת כפיו, שהכל בעבורו יצרת, ואם יוכה לעשות רצון קונו – ידו בכל משלה, ואם לאו – יד כל בו. ותיסרהו ביסורים וחלאים והוכה במכאובים על משכבו, ורוב עצמותיו איתן יבול בשרו מרואי ושופה עצמותיו לא ראוי, ותקרב לשחת נפשו וחייתו לממתים. ואם ישוב בתשובה שלמה לפניך תרצהו ותרפאהו כדברך, כדכתיב ישלח דברו וירפאם וימלט משחיתותם, כי אתה הוא הרופא והרחמן הנאמן, כדכתיב מחצתי ואני ארפא. וכדי להודיע לכל באי עולם, שאתה הוא הרופא ולך היכלת והגדולה וממכון שבתך תשגיח לכל יושבי הארץ ופרטיהם, בראת בעולמך רפואות לרפאות בהם בני-אדם למיניהם וכוונת מישרים בצוותך רפואות בהן ב"א אלו לאלו, ככתוב בתורה ורפא ירפא.

"והואיל וחסדים, שחננת את לבי, וכבוד והדר עטרתני וזכיתני לידע מעט מזעיר מחכמת הרפואה, לכן לעשות רצונך, אלקי, חפצתי ומשום אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות, דברתי אני עם לבי להתעסק במלאכת הרפואה בשמך הגדול והקדוש ובעזרתך, למען תצדק בדברך ותזכה בשפטך, כי אתה הוא רופא ולא אני, שאני כחומר בידך יוצר הכל, ובידך היכולת לרפאות בריותיך. ואיני נשען על חכמתי, ואיני שם בטחוני על הסמים ועל העשבים וסגולות שבראת בעולמך, כי הם כאמצעים להשלים רצונך להגיד גדולתך והשגחתך. ולפי שמלאכת הרפואה מסוכנת מאוד, ועוד כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי, ומתירא אני פן אמשש בצהרים כאשר ימשש העיור באפלה, לכן אמרתי להחזיק בשביל רחמך וללכת אחרך כי באור פניך אהלך, ובאורך אראה אור, כי אתה נרי ה' וה' יגיה חשכי. לכן יהי רצון מלפניך ה' אלקי ואלקי אברתי, שתשכילני שכל טוב מלפניך, וחנני מאתך דעה בינה והשכל, והאירה עיני שכלי להבין ולהגיד חלאי הגוף על בוריים ואמיתתם מכל פרטי בני-אדם שיבואו לידי, והורני רפואות אמיתיות לכל אחד לפי מזגו, כפי הזמן הראוי לכל אחד מהם ובעת הראוי לאותה רפואה ולאותו החולי, ולא אכשל במעשי ולא בדברי והראו אויבי וישמחו ויסעדני ואושעה ממכשול, ואל תארע תקלה על ידי, וגומלני חסדים טובים, כי לגמול חסד נכנסתי במלאכת הרפואה לפקח על נפשות עמך ישראל, לכן סייעני ופדני מחרפה ובזיון.

אנא אלקי, בך בטחתי, אל אבושה, אל יעלצו אויבי לי. ואם יבא לידי איזה חולה, שקרבה עת פקודתו ואנושה מכתו, יהי רצון שלא אגרום קירוב מיתתו ח"ו אפילו רגע אחד, אלא למדני לתת לו סמים לקיים נשמתו בו עד שבא שעתו. ואם ימות ח"ו, יהי רצון מלפניך, שלא יחשדוני אוהביו ורעיו ובני משפחתו, ולא יהרהרו אחרי, שהייתי סיבת מיתתו אלא יצדיקו להם את הדין ויודו שגזירת המלך היא, אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש. ואם לא עת פקודתו קרבה אלא מדכאו ביסורים במידת רחמנותיך, כדי שישוב בתשובה שלימה לפניך, כי לא תחפוץ במות המת, כי אם בשובו מדרכו הרעה וחיה, יהי רצון מלפניך שתתגלגל זכות זה על ידי, שתורני מה אומר לו להחזירו בתשובה שלימה לפניך, ושיקבל יסורים באהבה, כדי שיהא כפרה על פשעיו, ועל ידי תשלח דברך ותרפאהו, ובזה אהיה אהוב למעלה ונחמד למטה. והצילנו משנאה ותחרות ולא אקנא באחרים ולא תהיה קנאת אחרים עלי, אלא השכן ביני ובין רופאים אחרים אהבה, אחוה, שלום וריעות ולא איבוש ולא אכלם בפניהם, אלא אהיה מכובד בעיניהם, ומאויבי תחכמני וירום ראשי על אויבי סביבותי מחכמתי ודעתי שפתי ברור ימללו, עד שאהיה לאות ופלא בעיניהם ולא יהיה פוצה פה ומצפצף רע עלי ולא על מעשי, ואם ח"ו יאמרו רע עלי, לא יאמנו דבריהם ולא יכשלו חברי ואשמח בהם. ואם ח"ו חברי ירעו מעשיהם, יהי רצון, שתשמור לפי מחסום ולא אגלה נבלותם אלא אזכה לתקן את אשר עוותו, ותתנני לחן, לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי ושומעי ויעשו מה שציויתי לעשות לחולה אם הרפואה ראוי, ואם אינו ראוי אנא ה' אלקי הקישה לבם שלא יעשו ושלא יפרסמו פן אזבזה. אנא ה', אל אלקי הרוחות לכל בשר, אחת שאלתי מאתך, שתחזק כחי וזכרוני וכשאלך לבקר חולה הזכירני מיד רפואתו הראוי לו אם למדתי, ואם לאו – מתחנן אני לפניך אדון כל הסבות, שתסבב סיבות וגלגולים, או איזה ספר רפואות ואלמד בו רפואתו, או איזה ויכוח בין רופאים עד שאזכה לידע רפואתו כי אתה הוא המסבב סיבות עולמך, כדכתיב והמסיבת מתהפך בתחבולותיו לפעלם כל אשר יצום על פני תבל ארצה. אנא גלגל על ידי זכות לעולם ואל תגלגל על ידי שום חובות בעולם, ח"ו, ואל תמצא לידי דבר רע ולא ימצא דבר מקולקל על ידי דלא אפגום גרמא למיתת אדם ח"ו בעולם, ולא יוזק אפילו באיבר מאיבריו, לא במזיד ולא בשוגג ולא אהיה בכלל טוב שברופאים לגיהנום. אל תאסוף עם חטאים נפשי ועם אנשי דמים חיי, אלא בשביל הזכיות שתגלגל על ידי, שאפקח נפשות ישראל עמך ועל ידי תצילם מהמות, שאזכה בעוה"ז לטייל בתענוג הצריך לראות בטובת בחירך לשמוח בשמחת גוייך להתהלל עם נחלתך, ועיני תראה ירושלים נוה שאנן ואתהלך לפני ה' בארצות החיים. ואל יזדקק שטן במעשי ידי כי לזכות ולטהר באתי. נא, פלטני מיד רשע מכל מעול ומחמץ, ולא

תמסרני אפילו רגע אחד בידו פן ישיאני להתעולל עלילות ברשע ח"ו לתת איזה משקה או סם להזיק שום אדם או להפיל אשה הרה ח"ו. ואם ישיאני – קדמה פניו הכרעהו, פלטה נפשי ממנו, ה' עשקה לי. ערביני נא, כי אתה תקותי ה' אלקי מבטחי מנעורי, וטהר מחשבותי וזכה שרעפי לבל אחשוב מחשבה רעה ח"ו, ועל שום אשה בין בתולה בין בעולה בלכתי לבקרה, ולא אתור אחרי לבבי ואחרי עיני, והצילני מכל היזק וחולי ומדוה המתרגשות ובאות בשביל החולי, יומם השמש לא יכני וירח בלילה אם אצטרך לבקרה בלילה.

ואנא בעל החסד והרחמים, גל עיני ואביטה סודות מעשיך הנפלאים ואת הסגולות והרפואות אשר יסדת בעשבים, ובאבנים, ובזרעים, ובפרחים, בשרשים, בעלים, בעצים, ובפירות, ביין, ובשמנים, במימות ובשאר המשקים, בבע"ח אשר בשמים ממעל ועל הארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ, בפשוטים ובמרכבים, ובהם אגיד זרועך לדור לכל יבוא גבורתך. יהי רצון מלפניך, שתשלח ברכה בכל מעשי ידי, ובשכר שיתנו לי על טרחי אראה ממנו סימן ברכה ואזכה להשתמש ממנו על מעשים טובים ומישרים לפניך להגדיל תורה ולהאדיר. ויהא מזונותי ומזונות זרעי זרעי מסורים בידיך ולא ביד בשר ודם, ויהיו כריה גדול, וכדי שלא אצטרך ליטול דבר מן העניים החולים, אלא אדרבה, אזכה לחננם ממה שחננתני, כי ממך הכל ומידך אתן לך. ותזבידני זבד טוב מלפניך, שבכל אשר אעשה אשכיל ואצליח. ובפרט במלאכה זו תגדיל עמי חסדיך, שיקראוני לרפאות חולים, אשר אפשר להם הרפואה ויהיו נרפאים על ידי עד החיותם. ואשר הם בלתי אפשרי הרפואה ואנושה מכתם, שגזרת שלא ירפאו מאותו החולי עד יום מותם; אל יקראוני לרפאותם, בסודם אל תבא נפשי בקהלם אל תחד כבודי. ואם יכבדוני בני-אדם בשביל חכמתי – אל תביאני רגל גאווה, אלא נפשי יגמל עלי עמם כגמול עלי נפשי. ואל ישלוט בי יצר הרע ועין הרע ולא יחשדוני בשום דבר בעולם. ואל תביאני לא לידי נסיון ולא לידי בזיון, והצילני מהרהור חטא ועבירה ועוון מעתה ועד עולם. והלבש את נפשי בגדים נאים ופאר וכלי שרת הלא הם עטרת תפארת למראה טובות הריח למצוא חן בעיניך. וחזק כח הרגשות כל חושי, שיגדילו האמת מנח שאזכה לפניהם, ולא אטעה בשום אחד מהם לא בטעם, לא ברית, לא בראיה, לא בשמיעה ולא במישוש, אלא יאמר לי על הן ועל לאו לאו, על מר מר ועל מתוק מתוק, נדי לא יגיע שום נזק לחולה בשביל חולשי הרגשותי, וכן לחזוק כח הדבור של חולה וכח רעיונותיו וזכרונו, שיגדילו האמת מסבות החולי ולא יטעה בהם כלל ולא ישקר לי בהן לאיזו סבה, פן ח"ו אשגה גם אני בטעות, אלא אזכה להבין סבות חוליו מתוך דבריו ומתוך סמני חוליו, ואהיה ראוי וחכם להגיד לחולה העתידות לבוא לו כדי האמת דברי ואזהרותי אליו, וישמור כל אשר צויתיו. סמכני

באמרתך ואחיה, אל תבישני משוברי, חפה נא מלבי את תקותי, אל תפן אל רשעי ואל
תתעלם מבקשתי, וחנוני וענני ושמע תפילתי, כי אתה שומע תפילתה ועל הכל אני
חייב להודות ולהלל ולשבח את שמך הגדול, כי טוב נגד חסידך תרב גדולתך, ויהיו
דברי אלה אשר התחננתי לפני ה' וגו' אמן."

נספח י"ד

שבועת הרופא לפי אמטוס לוזיטנוס

אני נשבע בשמו של אלוהים הנצחי הכל-יכול ובעשרת הדברות הקדושות שנתנו על הר סיני למשה המחוקק שלעולם, בעת שליחותי הרפואית, לא חרגתי ממה שנמסר באמונה טובה לנו ולזרענו;

שמעולם לא עסקתי במעשי תעתועים, לעולם לא שיניתי או הפרזתי בהערכה למען רווח כספי, שתמיד התאמצתי שלקחי עבודתי יעמדו לטובת המין האנושי, לא שיבחתי אף אחד ולא השמצתי אחר למען ענייני הפרטיים, אלא רק כאשר האמת דרשה זאת.

אם דיברתי דברי כזב יכלו אותי אלוהים והמלאך רפאל בזעמם הנצחי ומעתה והלאה לא ייתן אדם אמונו בי.

לא הייתי להוט אחר פיצוי עבור טיפול רפואי, ואכן טיפלתי ברבים ללא קבלת כל תשלום, ולמרות זאת – במסירות.

לעתים קרובות סירבתי, בתקיפות וללא אנוכיות, לפיצוי שהוצע והעדפתי על ידי טיפול שקדני לשקם את בריאותו של המטופל מאשר להתעשר מנדיבות ליבו) הענקתי את שירותי במידה שווה לכל, לעברים, נוצרים ומוסלמים) רוממות מעמדות לעולם לא השפיעה עלי והענקתי טיפול זהה לעני ולדל כמו לבני המעלה.

מעולם לא עסקתי ביצירת מחלות. מעולם לא הפליתי רוקח לטובה, אלא אם טיפח אחרים מצטיינים באומנותו ובאופיו.

במרשם תרופות התנהגתי במתינות, מודרך על ידי התנאים הפיזיים של הנכה.

מעולם לא חשפתי סודות שנמסרו לי בנאמנות.

מעולם לא מזגתי כמות קטלנית.

אף אישה לא הפילה עוברת מעולם, בעזרתי.

בקצרה, לא עשיתי כל מעשה שלא ייעשה על ידי רופא מהוגן ונכבד.

חוויתי את היפוקרטס וגלנוס לעיניי תמיד, כמופת הראוי לחיקוי, ולא שמתי ללעג עבודותיהם המוסריות של מומחים אחרים ומצטיינים באומנותנו.

אני חוויתי אובדן הון עצמי, נאלצתי לנסוע תדירות בדרכים מסוכנות ואפילו יצאתי לגלות, אולם סבלתי זאת בשקט ובאומץ כיאה לפילוסוף.

לסטודנטים הרבים שבאו לשמוע אותי התייחסתי כאילו היו בניי. השתמשתי במיטב מאמצי להדריך אותם ודחקתי בהם להתנהגות טובה.

פרסמתי את מחקריי הרפואיים, לא למען מלא שאיפותיי, אלא למען אוכל, במידה מסוימת, לתרום לקידום בריאותו של המין האנושי.

אני מותיר לאחרים לשפוט אם הצלחתי בכך;

למזער, הייתה זו תמיד מטרתי ולעולם היא תפסה מקום עיקרי בתפילותי.

נספח ט"ו

שער ספרו של ר' יעקב צהלון "מרגליות טובות", שם מופיעה שבועת הרופאים על פיו

ספר
מרגליות טובות

הילא הווא קצור ספר
חובת הרלבבות ובראשיתו
תפלות לדרשנים ולרופאים
ולאבות על הבנים ולמוהלים
ועל המזונות ועל קבלת
התפלות ובסוף כל שער ושער
צדיקים ינאו בו ימצאו
חפלה הנגדה מקנינו של
אותו שער.

ספרו עמלת הרב חובבאל סופר
המוכח כמחברו יעקב בכ"ר יצחק
צהלון לכל לזכות סת פרנס ספליא
ענא סגדיל תושית להחזיק ענינו
הרנים בדברים מועטים ומלקו לסלטים
ימים למען ירוץ קובא בו עדי יום כיומו
ויטליעוכו עדי חלם כסדטו.

כויניציאה
במצות השר הגדול
אנדריאה מוריסני

כסמט משיח נגיד לעק

Appre. Domeni. Vedela.
Con licenza de Superiori.

הועתק והוכנס
www.hebrewbooks.org
ט"ו חיים תש"ז